

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ALİ BEY SEYAHATNAMESİNE GÖRE
XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA
AKDENİZ VE ÇEVRESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Abdullah Sami TEKİN

Danışman
Doç. Dr. Orhan YAZICI

MALATYA 2014

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz yüksek lisans öğrencisi Abdullah Sami TEKİN tarafından Doç. Dr. Orhan YAZICI danışmanlığında hazırlanan ALİ BEY SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AKDENİZ VE ÇEVRESİ başlıklı bu çalışma, Jürimiz Tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Salim CÖHÇE :

Üye Doç.Dr. Orhan YAZICI :

Üye Yrd.Doç.Dr. Yahya BAŞKAN :

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

...../ /20

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Ali Bey Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Akdeniz ve Çevresi ” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların, hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Abdullah Sami TEKİN

ÖNSÖZ

“Ali Bey Seyahatnamesi’ne Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Akdeniz ve Çevresi” adlı tez konusu, XIX. yüzyıl seyahatnamelerini incelerken gündeme geldi. İspanyol seyyah Domingo Badia y Leblich’in, Ali Bey el-Abbasî takma adıyla Akdeniz ve çevresinde yer alan Osmanlı topraklarına yaptığı seyahati konu alan iki ciltlik eseri “*Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807*” adıyla 1816 yılında İngilizce olarak neşredilmiştir. Badia’nın İspanya hükümeti adına çıkmış olduğu seyahati, 1803-1807 yılları arasını kapsamakta ve gezdiği yerlerde iklim, coğrafi konum, önemli rotalar, şehir, kasaba ve köyler, siyasî ve sosyal yapılar, dinî müesseseler, etnik ve dinî gruplar, mimarî eserler, kültür, eğitim, ekonomi ve ticaret gibi konular hakkında gözlemlerini içermektedir.

Badia’nın 1803-1807 yılları arasında İspanya’dan başlayıp Fas, Trablusgarb, Kıbrıs, Mısır, Hicaz, Filistin, Suriye ve Anadolu coğrafyasında yaptığı seyahatinde verdiği bilgiler, dönemin Akdeniz ve çevresindeki Osmanlı hâkimiyetinin durumunu anlamamız açısından önemlidir. İngiliz, Rus ve Fransızların Akdeniz ve çevresinde hâkimiyet mücadelesine başladıkları bir döneme denk gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir. O sebeple bu çalışmamızda Badia’nın verdiği bilgilere çok fazla müdahale etmeden yalın bir şekilde onun dilinden aktarmaya çalıştık. Bununla birlikte XIX. yüzyılın başlarından günümüze aktarabileceğimiz bilgileri detaylandırmaya ve seyahatname rotasını gerçek zamanlı olarak takip ederek tanzim etmeye çaba gösterdik.

Bu çalışmamda değerli fikirleri ve yol göstericiliğiyle desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve bana her konuda yardımcı olan Tez danışmanım ve hocam Sayın Doç.Dr. Orhan YAZICI’ya; verdikleri değerli bilgiler ile bize akademik duruş sağlayan hocalarım Sayın Prof. Dr. Salim CÖHCE ve Sayın Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ’e ve tarih bölümündeki tüm değerli hocalarımıza sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma ve tabii ki benimle beraber zor şartlara katlanan ailem, eşim ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Tez çalışmamızın konusu “Ali Bey Seyahatnamesi’ne Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Akdeniz ve Çevresi”dir. Bu çalışma Giriş bölümü ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Seyahatnameler, amaçları doğrultusunda bilinmeyen yerleri ve bölgeleri keşfetmek, gittikleri yerlere ait sosyo-kültürel, ekonomik, yönetim şekilleri ve coğrafik bilgiler konusunda seyyahların edindikleri bilgi ve gözlemlere dayalı görüşlerini kayıt altına aldıkları dokümanlardır. Ali Bey’in Seyahatnamesi de bu hedef doğrultusunda hazırlanan bir çalışmadır.

Domingo Badia y Leblich (Ali Bey)’in tezimize konu olan seyahatnamesi, 1803–1807 yılları arasında Fas, Mısır, Arabistan, Filistin, Kıbrıs, Suriye ve Türkiye’yi kapsayan bir seyahatnamedir. Bu seyahatname bilimsel ve sosyo-kültürel bir seyahat amacını içinde barındırsa da gerçekte İspanya Krallığı’na yeni kaynaklar yaratmak amacıyla Müslüman ülkelerde gözlem yapma amacını gütmektedir.

Domingo Badia y Leblich, XIX. yüzyıl başlarında çıkmış olduğu seyahatte kendisini Ali Bey el-Abbasî takma ismiyle tanıtarak seyahatini gerçekleştirmiştir. Koyu bir Hristiyan olmasına karşın seyahati esnasında Müslüman kimliğini kullanmıştır. Bu sayede seyahatinde kendisine kolaylık sağlamış ve en önemlisi Mekke’de Haremü’ş-şerif’te Kâbe ziyaretinde bulunmuş, hatta Kâbe’yi yıkama törenine katılmıştır.

Ali Bey, seyahatnamesinde ziyaret ettiği şehirlerin coğrafi konumlarını, mimarilerini, insanların sosyo-kültürel durumlarını, ekonomisini, giyim kuşamlarını, yönetim biçimlerini, nüfuslarını, yeme-içme alışkanlıklarını ve adetlerini gözlemlemiştir. Onun bu seyahatnamesi 1816 yılında Londra’da “Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807” adıyla yayımlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Domingo Badia y Leblich, Ali Bey, Seyyah, Seyahatname, Fas, Trablus Kıbrıs, Mısır, Arabistan, Suriye, Türkiye.

ABSTRACT

The subject of our thesis study is “Mediterranean And Its Vicinity in Early XIXth Century According to Ali Bey Travelogue” It’s composed of three main chapters including introduction. The travelogues are the documents in which Travellers register their observations and information based on socio-cultural, economical, government system and geographical information of the locations they visit. Ali Bey’s travelogues are the ones prepared according to the aims targeted.

Domingo Badia y Leblich’s travelogue in which we are interested is a travelogue comprising Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey between 1803-1807. Although this travelogue includes scientific and socio-cultural aims, in fact, it has got the aim to make observations in Muslim countries to create sources for Spanish Crown.

In his travelogue, he began in the early of XIXth century, Ali Bey made his journey identifying himself as Prince of Morocco with pseudonym Ali Bey El-Abbasi. Although he was a pious christian, he acted as a muslim during his travel. Being muslim has facilitated his travel and most importantly, he visited Haram-ul Sherief in Mecca, carried out his pilgrimage and even washed the inside of the Kaaba during Kaaba washing ceremony.

In his travelogue, Ali Bey made observations in the cities he went about geographical positions, infrastructure, buildings, architecture, humans’ socio-cultural states, economy, clothings, governments, population, provisions, eating habits and local interests. His travelogue was published in London in 18016 as “Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807”

Key words: Domingo Badia y Leblich, Ali Bey, Traveler, Travelogue, Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, Turkey

İÇİNDEKİLER

KABUL ve ONAY	I
ONUR SÖZÜ	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ BEY'İN KUZEY AFRİKA SEYAHATI

A. FAS SEYAHATI	13
a. Tanca Şehri.....	13
b. Alkazar Şehri.....	19
c. Fes Şehri	19
ç. Rabat Şehri	21
d. Fas Şehri.....	22
e. Suerra Şehri	22
f. Marakeş Şehri	22
g. Teza Şehri.....	24
h. Hiaina Şehri.....	24
ı. Laraş Şehri	24
B. TRABLUSGARP SEYAHATI.....	25
a. Kekreni Adaları	26
b. Trablus Şehri	27
C. KIBRIS SEYAHATI.....	30
a. Sapianze Adası	31
b. Mora Yarımadası ve Modon Şehri.....	31
c. Limasol.....	33
d. Nikosya Şehri	34
e. Larnaka Şehri	36

Ç. MISIR SEYAHATİ.....	37
a. İskenderiye Şehri.....	38
b. Kahire Şehri	43
c. Süveyş	44

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ BEY'İN HİCAZ YARIMADASI VE SURİYE SEYAHATİ

A. ARABİSTAN SEYAHATİ	46
a. Cidde Şehri.....	48
b. Mekke Şehri	49
c. Jenboa (Yenbu) Şehri	56
B. FİLİSTİN SEYAHATİ	57
a. Gazze Şehri.....	58
b. Kudüs: Haremü'ş-şerif.....	59
c. El-halil Şehri.....	60
ç. Betlehem (Beytüllahim)	60
d. Kudüs Şehri.....	61
e. Yafa Şehri.....	63
f. Akka Şehri	63
g. Nazaret	64
C. SURİYE'YE SEYAHATİ.....	65
a. Şam Şehri	66
b. Humus Şehri.....	71
c. Hama Şehri	72
ç. Halep Şehri.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ BEY'İN TÜRKİYE SEYAHATİ

A. ANTAKYA.....	74
B. TARSUS	74
C. EREĞLİ	75
Ç. KARAPINAR	76

D. KONYA.....	76
E. AFYONKARAHİSAR	76
F. KÜTAHYA.....	77
G. İZNİK.....	77
H. İSTANBUL	78
a. İstanbul Boğazı.....	78
b. Tophane.....	79
c. Pera-Galata	79
ç. Boğazda Ulaşım	80
d. Aya Soyfa.....	80
e. Sultan Mustafa.....	80
f. Türbe, Cami ve Kiliseler.....	81
g. At Meydanı	82
h. Yedi Kule Zindanları.....	83
ı. Yerebatan Sarnıcı ve Çemberli Taş (Konstantin Sütunu).....	83
i. Köle Pazarı.....	83
j. Bedesten	83
k. Fener Mahallesi	84
l. Köşkler	84
m. Tatlısu	85
n. Ramazan Geceleri	85
o. Su Kemerleri	86
ö. Türk İnsanınin Karakteri ve Sosyal Yaşamı	86
p. İstanbul'da İklim	87
r. Yeniçeriler	87
I. TRAKYA.....	87
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	97
HARİTALAR VE RESİMLER	100

KISALTMALAR

a.g.e.,	:	Adı geçen eser
a.g.m.,	:	Adı geçen makale
Bkz.,	:	Bakınız
C.	:	Cilt
ev.	:	Çeviren
D.İ.A.,	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.,	:	Editör
İ.A.,	:	İslam Ansiklopedisi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
vd.	:	ve devamı.

GİRİŞ

Akdeniz ilk çağlardan itibaren dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Denizin bir ova gibi etrafındaki kentleri birbirine bağlaması, zamanla Akdeniz’de bölgesel bir kimliğin oluşmasını sağlamıştır. Aynı coğrafi şartları paylaşmanın ötesinde ticaret, göçler ve toplumlar arası ilişkileri belirlemiş ve pek çok hususta çatışma ve uzlaşma alanı oluşturmıştır. Buna bağlı olarak gündelik yaşamda kullanılan eşyalardan inançlara kadar geniş bir alanda Akdeniz’e komşu olan topluluklar birbirlerinden etkilenmişlerdir.¹

Akdeniz Latince’den alınan *Mediterraneum Mare* (karalar arasındaki deniz) ve *Internum Mare* (iç deniz) adlarıyla *Mediterranean* olarak isimlendirilir. Bazı İslam kaynaklarında ise aynı manaya gelen *el-Bahrü’l-mutavassıt* ve *el-Bahrü’l-dâhilî* gibi isimlerle zikredilmiştir. Ancak bu tabirlerin İslam kaynaklarına yerleşmediği görülmektedir. Bugünkü Arapça’da *el-Bahrü’l-ebyaz el-mutavassıt* denilen Akdeniz, tarih boyunca müslümanlar tarafından daha çok *Bahrü’r-Rûm* (Romalıları Denizi) ve kıyısında yer alan kara parçalarından dolayı da *Bahrü’l-Endelüs*, *Bahrü’l-Mağrib*, *Bahrü’l-İfrîkıyye*, *Bahrü’l-İskenderiyye*, *Bahrü’s-Şam*, *Bahrü’l-Kostantiniyye* ve *Bahrü’l-Efrenc* gibi adlarla anılmıştır.²

Kuzeyden Avrupa’nın, güneyden Afrika’nın ve doğudan Asya’nın kuşattığı Akdeniz, kıtalar arasında derin bir hendeği işgal eder. Cebeliratik’tan Suriye’ye kadar azami uzunluğu yaklaşık olarak 3,541 km’dir. Kuzeyden güneye, Fransa ile Cezayir arasında azami genişliği 785 km’dir. Bir bakıma yatay bir denizati biçiminde olan Akdeniz’in kendi güneydoğu kolu istiridye biçimli Karadeniz eklentisi vardır. Karadeniz de dâhil olmak üzere toplam yüzölçümü 2,299,999 km²’dir. Dünyanın en büyük okyanuslarıyla karşılaştırıldığında küçük sayılan Akdeniz, ona denk herhangi bir alandan daha büyük bir halklar, kültürler, meteorolojik ve coğrafi farklılıklar yelpazesini barındırır.³

Venedikli ünlü jeolog Edvard Suess *The Face of the Earth* kitabında Akdeniz’i tanımlarken dört ayrı fiziksel bölgeye ayırmıştır. 1-Batı havzası, 2-

¹ **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, (Ed. H.Çoruh, M.Y.Ertaş, M.Z.Köse) İstanbul 2011, s.1

² Metin Tuncel “*Akdeniz*”, **D.İ.A.**, II, s.231

³ Ernle Bradford, **Akdeniz**, İstanbul 2004, s.22

Adriyatik; Girit ve Kıbrıs'tan kuzeye doğru Ege'ye uzanan ve Karadeniz'i de kapsayan alan, 3-Suriye'den Sirte körfezine kadar uzanan bölge, 4-Batıya doğru uzanan Kuzey Afrika kıyı bölgesi.⁴

Dünya haritası üzerinden bakıldığında Akdeniz, yerkabuğunun basit bir parçasıdır; Cebelitarık'tan Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'e doğru uzanan, iki ucu dar, ortası geniş bir denizdir.⁵ Akdeniz, kendi içerisinde birçok küçük denize ayrılır. Bunlar; Balear adaları ile İspanya sahili arasında Balear denizi, Balear Adaları ile Korsika arasında, kuzeyde Fransa ve İtalya sahiliyle çevrili Liguria denizi, Sicilya'nın kuzey sahili, Sardunya ve Korsika'nın doğu sahilleri ve İtalya'nın batı sahilleriyle çevrili üçgen Tiren denizi, İtalya ile Yugoslavya arasında Adriyatik denizi, Sicilya, Güney İtalya ve Batı Yunanistan arasında İon denizi, Yunanistan ile Türkiye arasında Ege denizi bulunmaktadır.⁶

Akdeniz'i diğer denizlerden ayırt eden önemli bir özelliği gel-git olayının az olmasıdır. Birinci özellik, denizin tamamında gelgitlerin yokluğudur. Gel-gitler var oldukları alanlarda bile denizcileri kaygılandırmayacak kadar küçüktür. Örnek olarak Cebelitarık Boğazı'nda azami gel git aralığı altmış santimetreyi nadiren aşar. Kuzey Afrika kıyısının daha ilerisinde Cicel'de bazen bir buçuk metreye kadar çıkabilir, fakat denizin orta ve doğu alanlarının tamamında gelgit aralığı neredeyse fark edilmeyecek kadar küçüktür. Bu gel-git azlığı kuşkusuz ilk uygarlıkların ortaya çıkmasında önemi büyüktür. Homeros'un "*balık kaynayan deniz*" dediği denize açılmayı öğrenen ilk insandan itibaren halkların ve kültürlerin, Akdeniz'in bir bölgesiyle öbürü arasında sürekli yer değiştirmesine zemin hazırladı.

Akdeniz havzasında üç önemli deniz kapısı bulunmaktadır. Bunlar Cebelitarık Boğazı, Messina Boğazı ve İstanbul Boğazı'dır. Akdeniz, Cebelitarık Boğazı ile Atlantik'e, İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e, Messina Boğazı ile Süveyş kanalı üzerinden Hint okyanusuna açılmaktadır. Akdeniz havzası sahip olduğu bu önemli konum sebebiyle yüzyıllar boyu deniz ticareti alanında çok önemli bir yer tutmuştur. Kuzey Afrika'dan güney Avrupa'ya, İspanya kıyılarından Doğu Akdeniz'e kadar olan deniz ticareti bu havzada yapılmaktadır.

⁴ E. Bradford, a.g.e., s.23

⁵ Fernand Braudel, **Akdeniz, Tarih Mekân İnsanlar ve Miras**, İstanbul 2013, s.15

⁶ E. Bradford, a.g.e., s.23-24

İnsanoğlunun kıyılarına ulaşmasından milyonlarca yıl önce oluşumunu tamamlayan Akdeniz insanların yerleşim, besin ve diğer hayati kaynaklar arayışıyla yüzeyini aşmaya başlamasıyla birlikte, karşı sahilleri birbirine bağlayan “karalar arasında bir deniz” haline geldi. Günümüz Roma’sı yakınındaki bir avcı kampından elde edilen bulgulara dayanarak söylemek gerekirse, erken insan toplulukları Akdeniz’i sınırlayan topraklara günümüzden 435.000 yıl öncesinden itibaren yerleşmeye başladılar.⁷

Akdeniz ve çevresi tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli bir mücadele sahası olmuştur. Sırasıyla Mısır, Hitit, Minos, Miken, Fenike ve Helen uygarlıklarıyla Roma, Emevi, Abbasi, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarına beşik olan Akdeniz, büyük imparatorlukların gelişme alanı olmuştur. Özellikle Müslümanların Akdeniz kıyılarına hakim olması ve İspanya’da yayılmaları sonucunda Avrupalı Hristiyanlar ile Doğulu Müslümanlar arasında yüzyıllara yayılan büyük bir mücadelenin de doğmasına yol açmıştır.⁸

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun etki alanına giren Akdeniz’e ilgi Rumeli’ye geçiş ve Balkan fetihleriyle başlamıştır. Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’un fethi ile Akdeniz’e yönelik fetih siyaseti yeni bir zemine oturmuştur.⁹ Belgrat’ın fethi Osmanlıların karadan Avrupa’ya açılmasına imkân tanırken Rodos’un fethiyle Avrupa’nın deniz üzerinden kuşatılmasının ilk adımı atılmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Adaların, Mora’nın ve Kıbrıs’ın ele geçirilmesiyle ticaret, siyaset, kültür ve sanat gibi her alanda Akdeniz’de bir Osmanlılaşma süreci ortaya çıkmıştır.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun Rodos’u 1480 yılında ele geçirmesi ve akabinde Kıbrıs ve Girit adalarının fethiyle Akdeniz, Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetine alınmıştır. Ele geçirilen bu adalara Türk ve Müslüman tebaa yerleştirilerek bölgede siyasî hâkimiyet yanında etnik hâkimiyet de sağlanmıştır.¹¹ Akdeniz’de bulunan adalara ilaveten, Suriye ve Mısır’ın fethi ve Cezayir, Tunus ve Trablus’un alınmasıyla Akdeniz bir Türk gölü haline getirilmiştir. Osmanlı egemenliğinden önce

⁷ David Abulafia, **Büyük Deniz, Akdeniz’de İnsanlık Tarihi**, İstanbul 2012, s.31

⁸ Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, s.1

⁹ Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, s.2

¹⁰ Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, s.2

¹¹ E. Bradford, a.g.e., s.318,

Akdeniz bir kayıp insanlar denizine dönüşmüş, kıyı sınırlarında çalışan insanlar apansız yok olmakta, teknesiyle denize açılan balıkçılar, tarlasında çalışan çiftçiler kendilerini birkaç gün çerisinde köle pazarında bulmaktaydılar. Kaçırılan insanlar fidye yoluyla geri alınıyor korsanlık terörü artmaktaydı.¹² Osmanlı hâkimiyetiyle beraber Akdeniz’de korsanlık asgarî düzeye gerilemiş, deniz güvenliği artmıştır.

Osmanlıların Akdeniz ve tarihi ticaret yollarına hâkim oluşu, bu denizin müdavimi olan İtalyan tüccar ve gemicilerini yeni arayışlara itmiştir. İspanya ve Portekiz krallıklarına sığınan bu denizciler, onlardan aldıkları maddi yardımlarla Atlas okyanusuna açılmış, sonuçta bir yandan Ümit burnunu geçerek Hint okyanusuna, öte yandan Amerika kıyılarına ulaşarak yenedünyanın kapılarını Avrupa’ya açmışlardır. Yeni ticaret yollarının ortaya çıkması Akdeniz’in önemini nispeten azaltmıştır. Yeni coğrafi keşifler neticesinde yeni ticaret yollarının bulunmasıyla Akdeniz’de ticaret azalmış; bu durum bölge ticaretini elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu’na büyük zarar vermiştir. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti Avrupalı tüccar devletlere imtiyazlar vererek Akdeniz’deki ticaretini canlandırmak istemiştir. Bu sayede XVI. yüzyılın sonunda Fransızlardan sonra İngilizler ve Hollandalılar Akdeniz’e girerek bölge ticaretinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

XVIII. yüzyılda Avrupa’da başlayan endüstri ya da sanayi devrimi ile dünya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.¹³ Bu devrim en azından tarımın ve kentlerin gelişiminden beri dünya tarihinin en önemli olayıydı ve bu olay İngiltere’de başladı.¹⁴ Günümüzde sanayi devrimi denildiğinde anlaşılan husus XVII. yüzyılın ikinci yarısından önce İngiltere’de ve daha sonraları da hemen tüm Avrupa ülkeleriyle Kuzey Amerika ve Japonya’da görülen değişimdir. Teknolojik alanda başlayarak ekonomik ve sosyal alanları da etkileyen bu değişiklik sonucu söz konusu devletlerin tümü statik bünyeli tarım toplumlarından, büyümeye yetenekli dinamik sanayi toplumlarına dönüşmüşlerdir.¹⁵ Fransız ve İngiliz dokuma sanayilerinin taleplerini karşılamak üzere pamuk ekim alanlarının genişletilmesiyle Akdeniz çevresindeki alçak arazilerde tarım faaliyetleri hızlanmış özellikle Kırım savaşı ve Amerikan iç savaşı sırasında bu faaliyetler hız kazandı çünkü Karadeniz tahlıl

¹² Roger Crowley, **İmparatorların Denizi Akdeniz**, İstanbul 2011, s.109

¹³ Toktamış Ateş, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1982, s.203

¹⁴ Eric J. Hobsbawm, **Devrim Çağı:1789-1848**, Ankara 1989, s.59

¹⁵ T. Ateş, a.g.e.,s.203

ticaretinin ve Atlantik pamuk ticaretinin durma noktasına varması Akdeniz’de ticari ekimleri teşvik etmiştir.¹⁶

Sanayi inkılâbının gerçekleşmesinden sonra Avrupa’da hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamak amacıyla başlayan sömürgecilik yarışı Amerika ve Hindistan’dan sonra Afrika ve Akdeniz dünyasında etkili olmuş ve XIX. yüzyıla gelindiğinde bu yarış, daha da ivme kazanmıştır. Bu yüzyılda Afrika ve çevresi dolayısıyla Akdeniz sömürgecilik faaliyetleri için en uygun mekândır. Bu amaçla Afrika ile ilk ilişki kuranlar kâşifler olmuştur.¹⁷ Bu kâşifler gittikleri diyarlarda gözlemlerde bulunmuş ve bilgi toplamışlardır. Bu kâşif ve seyyahların amacı yalnızca bilinmeyen topraklara ulaşmak, yalnız dünyaları keşfetmek değil, aynı zamanda insanlığın coğrafya bilgisini de arttırmak ve üzerinde yaşadığı dünyayı egemenliği altına alınmasına yardımcı olmaktır.¹⁸ Afrika’yı takiben Ortadoğu’yu da etkisine alan sömürgecilik Doğu topraklarına olan merakı da hızlandırmış ve oryantalizm ön plana çıkmıştır.

XIX. yüzyıl Batı dünyasının endüstri devrimini gerçekleştirdiği, siyasal ve ekonomik kurumlarını her yönüyle oturttuğu, sömürgeci yayılımını ve egemenliğini dünyanın geri kalan toplumları üzerinde kesinleştirdiği bir dönemdir. Batı, bu dönemde elde ettiği askerî ve ekonomik gücü kültürel bir güce dönüştürmeyi de başarabilen konumuna uygun olarak gerek kendi tarihini gerekse bütün dünyanın tarihini yeniden kurgulamıştır. Çıkarlarına uygun olarak ve yapay biçimde coğrafyayı yeniden şekillendirip dünya haritasını yeniden çizmiş, bütün bu kurgularını da elinde bulundurduğu askerî, siyasî ve iktisadî güç aracılığıyla dünyanın diğer toplumlarına kabul ettirmiştir.¹⁹

Bu gelişmelere ayak uydurabilen devletler kalkınırken, Osmanlı devleti gibi devasa bünyeli bir yapının değişime ayak uyduramaması ya da geç kalması sosyo-ekonomik ve siyasi rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Aynı dönemlere denk gelen ve dünyanın siyasî çehresini değiştirecek olayları da tetikleyen 1789 Fransız ihtilali, Akdeniz ve çevresinde de büyük tesirler bırakmıştır. Özellikle devrimin

¹⁶ Faruk Tabak, **Solan Akdeniz (1550-1870)**, İstanbul 2010, s.297

¹⁷ Raimondo Luraghi, **Sömürgecilik Tarihi**, İstanbul 1994, s.203

¹⁸ R.Luraghi, a.g.e., s.204

¹⁹ Yücel Bulut, "Oryantalizm", **D.İ.A., XXXIII**, s.436

başlattığı milliyetçilik akımları farklı ırk, din ve mezheplerden oluşan Osmanlı İmparatorluğunu dağılma yönünden etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti başlangıçta Fransız devrimini ciddi sonuçlara sebep olmayacak, tamamen Fransız iç işlerine ait bir olay olarak görmüştür. Hatta devrim, savaşlarla komşu ülkelere sıçradığında bile Osmanlıların gözünde bu olay hala Hristiyan dünyasına ait dâhili bir mesele olarak algılanmıştır.²¹ Fakat ilerleyen yıllarda Rusya başta olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın Sanayi devriminin kazanımlarını lehlerine çevirme yarışına girişmeleriyle Osmanlı Devleti içinde yaşayan toplumların hedef alınması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı'ya yakıştırılan "Hasta Adam" benzetmesi, aslında paylaşılacak toprakları ifade etmektedir.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu gerek toprak gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden birisiydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu. XVIII. yüzyıldan beri komşu ülkelerin ekonomide, siyasette, savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişme bir sonraki yüzyılda da canlılığını korudu. Avusturya ve Rusya hızla güçlenerek Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde yayılma politikası izlemeye başlamışlardı.²²

Aynı yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'daki hakimiyetini yerel liderlerle yaptığı işbirliğiyle devam ettirmek isteyen Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücü gittikçe zayıflamıştı.²³ Arap yarımadasında ise ana tehdit unsuru Vahabiler olmuş, bu dinî Hicaz'da 1803-1814 yılları arasında yönetimi ele geçirmişlerdi. Öte yandan Mısır Fransız işgaline uğramış, onları takip eden İngiliz donanması Akdeniz'e yerleşmişti. Aynı dönemde Mehmet Ali Paşa Mısır'da yavaş yavaş iktidarı ele geçirmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti, bu yüzyılda düşmanlarına karşı tek başına karşı koyamayacağını anladığı için; Avrupalı güçler arasındaki rekabetten faydalanarak varlığını sürdürmeye çalıştı. Bu arada geçen zaman içinde gücünü artırma yollarına gitti. Askerî, idarî ve siyasî alanlarda yaptığı ıslahatlarla batılılaşma çabalarına gitti.

²⁰ F. Armaoğlu, a.g.e., s.99

²¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2013, s.91

²² Haydar Çoruh, "*XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası*", **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, İstanbul 2011, s.239

²³ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Savaş ve Serhad**, İstanbul 2013, s.60

Parçalanmayı engellemek için azınlıklara ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı. O sebeple Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda ıslahat hareketlerinde canlılık gözlenmektedir. Alemdar Mustafa Paşa Islahatları olarak bilinen ve ilk anayasa olma özelliğini taşıyan ve Osmanlı padişahlarının yetkilerini kısıtlayan Sened-i İttifak'ın imzalanması, Nizam-ı cedit ordularının yerine Sekban-ı cedit ordularının kurulması, II. Mahmut döneminde Eşkinci Ocağı'nın kurulması ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulması, Tımar sistemi kaldırılarak yerine maaş ödeme sisteminin getirilmesi, yönetim sisteminde Divanın kaldırılıp yerine Nazırlık sisteminin getirilmesi, Müsadere usulünün kaldırılması, illerin merkeze bağlanıp otoritenin sağlanması, ve sosyal hayata dair düzenlemelerin yapılması, 1839 yılında Tanzimat fermanının yayınlanmasıyla kanun kuvvetinin sağlanması ve batılı anlamda bir düzen sağlanmaya çalışılması, 1856 yılında Gayri Müslimlere fazla haklar veren Islahat fermanını yayınlanması, 1876 yılında Birinci Meşrutiyet ile Kanun-i Esasi'nin hazırlanması ile halkın yönetimde hak sahibi olması ve parlamenter rejime geçilmesi gibi ıslahat hareketleri XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde gelişen yeniliklerdir. Bu ıslahat hareketleri imparatorluğun bütünlüğünü sağlamaya yönelik hareketler olarak nitelendirilebilir.

Bütün bu çabalar imparatorluğun ömrünü biraz uzatmış, fakat dağılmasını engelleyememiştir. Bu yüzyılda girilen savaşlar ve işgaller Osmanlı Devleti'ne büyük kayıplar yaşatmıştır. 1828 ve 1829 yılları arasında Osmanlı-Rus harbi, Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi, Mısırda Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanması, 1853 ve 1856 yılları arasında Kırım savaşı ve 93 harbi olarak anılan Osmanlı-Rus harbi (1877-1878) ve bu olaylar neticesinde yapılan antlaşmalar Osmanlı devletini parçalanmaya götürmüştür.

Fransız İhtilali sonunda ortaya çıkan gelişmeler tüm dünyada olduğu gibi Akdeniz coğrafyasını da etkisine almıştır. Napolyon, kendi vatanı saydığı Akdeniz'de Malta ve Mısır'ı ele geçirerek, İngiltere'yi Kızıldeniz'den kovacak, Süveyş'te bir kanal açarak Hindistan'a ulaşacaktı.²⁴ Napolyon'un Mısır seferinin (1798) hedefi, İngiltere'nin hâkim olduğu Hindistan yolunu kendi kontrolü altına

²⁴ Fahir Armaoğlu, **19.yy. Siyasi Tarihi**, s.74-75

almaktı. Napolyon'un İngilizleri sömürgelerinde zora sokmak için Mısır üzerinden Hindistan'a ulaşma çabası, Akdeniz'i XIX. yüzyılın hemen başlarında dünya siyasetinin merkezine oturtmuştur. Fransızların Mısır ve Suriye'ye asker çıkarması, İngiliz donanmasının Amiral Nelson kumandasında Akdeniz'e açılmasını sağladı. Ebukır önlerinde Fransız donanmasını yok eden İngilizler bu tarihten itibaren Akdeniz'in en önemli oyuncusu olmuşlardır.²⁵

İşte böyle bir dönemde İspanya'dan yola çıkan Domingo Badia y Leblich (Ali Bey), Akdeniz çevresini gezerek seyahatnamesini kaleme almıştır. Onun kaleminden Akdeniz ve çevresinin XIX. yüzyıl başlarındaki durumu anlamak çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

7 Haziran 1494 tarihinde Tordesillas anlaşmasıyla dünyayı aralarında ikiye bölen İspanya ve Portekiz, Yeniçağ'ın en önemli sömürgeci devletleri haline geldiler. XVI. yüzyıl boyunca Portekizliler daha çok Hint Okyanusu ve eski dünyada faaliyet gösterirken, İspanyollar Amerika kıtasında kantonlar oluşturarak, yeni kıtanın zenginliklerini Avrupa kıtasına aktarmakla önemli bir gücün sahibi olmuşlardı. XVII. yüzyıldan itibaren İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi yeni rakiplerin ortaya çıkması, Portekiz ve İspanya sömürgeciliğinin gerilemesine sebep oldu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise artık Portekiz ve İspanya'nın en önemli sömürgelerinde bile dilleri hariç, bir etkisi kalmamıştı. Üstelik Fransa, bu iki ülkeyi topraklarında kuşatarak hapsetmişti.

İspanya, XIX. yüzyılın hemen başlarında Napolyon Bonapart'ın iktidarı eline geçirmesiyle birlikte tamamen Fransa'nın hâkimiyeti altına girdi. Bir yandan Fransız işgaline karşı mücadele eden İspanya, öte yandan sömürgelerini kaybetmiş bir ülke olarak yeniden sahneye dönmenin yollarını arıyordu. İlk hedefi ise hemen karşı kıyılarında uzanan Afrika toprakları olmuştu. Kötüleşen ekonomisini canlandırmak ve yeni ticaret pazarları bulmak ümidiyle Mağrip ve Ortadoğu ülkelerine yöneldi. Avrasya ticareti için oldukça önemli olan Akdeniz ve çevresinde özellikle deniz ticareti yollarını kontrol altına almak üzere harekete geçti.²⁶

²⁵ H.Çoruh,a.g.m., s.244

²⁶ M.Carme Montaner-Anna MariaCacassas, "Between Science and Spying", **Eastern Mediternean Cartographies**, s.181

İspanyol Krallığı, Ortaçağlardan beri Kuzey Afrika ve özellikle Fas Sultanlarıyla ticari ilişkiler geliştirmişti. İlişkiler balıkçılık ticareti ve buğday ticareti üzerine yoğunlaşmıştı. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla geçişte İspanya'nın bozulan ekonomisi sebebiyle Fas ile 1799 yılında bir seyrüsefer ve ticaret anlaşması imzalandı. Ardından Kuzey Afrika ve Akdeniz'in diğer ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için arayışlar başladı.

Akdeniz'e sınırı olması sebebiyle Avrupa'da gelişen pazar ekonomisi ve sanayi ürünlerini Afrika kıtasına ve Akdeniz'in diğer komşu devletlerine taşımak ve buradan elde ettiği hammaddeyi nakletmek üzere bir kez daha sahne almak isteyen İspanya, bölgeyi tanımak ve bilgi toplamak üzere diğer Batılı devletlerin yaptığı gibi oryantalistler yetiştirmeye başladı. Bunların en tipik örneklerinden biri şüphesiz ki, bu çalışmamıza da konu olan Domingo Badia y Leblich'tir.

Badia, 1766 yılında Barselona'da dünyaya geldi.²⁷ Valencia Üniversitesinde ve Junta de Commerce'de eğitimini tamamlayan Badia, aile geleneği olarak genç yaşta kraliyet hizmetine girdi. Aynı zamanda coğrafya, meteoroloji, dil, etnografya ve Arap kültürü gibi bilimsel alanlarla ilgilendi. Kendi ifadesine göre bir Türk dostundan Sünnî İslâm düşüncesi hakkında dersler aldı. Onun gözlemci olarak çalışkanlığı ve kraliyet dünyasına ve hükümetin en tepe noktalarına kolay erişebilmesi, "*Müslüman ülkeleri Keşfetme projesi*" adlı çalışmasını hükümete sunmasıyla sonuçlandı. Bu projede Valencia Üniversitesi'nden ünlü Botanikçi Simon de Rojas Clemente de yer almıştı. Amaçlarını Afrika topraklarını Fas'tan Moritanya ve Gana'ya oradan Ekvatoryal Afrika, Kenya ve Zengibar adasına kadar keşfetmek ve bilimsel veriler toplamak olarak belirtmiş ve notları arasından meteorolojik, coğrafik, botanik ve enlem-boylam hesaplamaların sonuçları yer alacaktı.²⁸

Ancak bilinmeyen bir sebeple Clemente bu projeden ayrıldı.²⁹ Buna rağmen Badia, projeyi tek başına hayata geçirebilmek için mücadelesine devam etti. Badia, sunmuş olduğu projesiyle Başbakan Manuel de Godoy (1767–1851)'u seyahatini

²⁷ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.181

²⁸ Badia tarafından hazırlanan bu proje, 1799 yılında yayınlanan Binbaşı Rennell'in Mungo Park seyahatinden esinlenerek hazırlanmıştı. Bu proje ile aynı zamanda Nil nehrinin kaynağını tespit etmek, Nijer nehrinin izini takip etmek, çok zengin olarak bilinen Sahara metropolisi Timbuktu şehri hakkında bilgi toplamak gibi hedefleri içermekteydi. Bkz. M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.183

²⁹ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.183

finanse etmek için ikna etmeyi başardı.³⁰ Seyahat görünüşte bilimsel bir proje olmasına rağmen seyahatnamede bulunmayan siyasî amaç ve hedefler de içermekteydi. İspanyol başbakanı Godoy'un günlüklerinde bulunan bazı mektuplar bize bu konuda fikir vermektedir. Bu mektuplara göre Badia, hükümete “*Fas’ın Fethi Projesi*” adında bir öneri de sunmuştu. Projede Atlas dağlarının güneyindeki kabileleri Fas Sultanı’na karşı isyana teşvik etmek ve bölgeyi İspanyol hakimiyetine almak yer alıyordu.³¹

Hükümetin desteğini alan Badia, seyahatine ciddi bir hazırlık sürecinden geçerek hazırlanmıştı. Kartografik araştırmaları için bilimsel destek almak üzere Fransa’da bulunan Bureau de Longitudes’a gitti. Orada coğrafik noktalar hakkında bilgiler aldı. Badia burada astronom Joseph Jérôme Lefrançois de Lalande, astronom ve araştırmacı Pierre François André Méchain, botanik bilimci René Louiche Desfontaines ve doğa bilimci Jean-Baptiste Lamarck gibi Fransız bilim adamlarıyla temas kurdu. Oradan Nevil Makeleyne, Hailton, Ayton ve “British Association for The Discovery Of Interior parts of Africa” derneğinin aktif üyesi olan Josef Banks ile tanışmak üzere Londra’ya gitti. Bu dernek bilimsel amaçlar için bir grup İngiliz tarafından kurulmakla birlikte asıl amacı Afrika’nın sömürge haline getirilmesinde bilgi toplamaktı. Badia, Londra seyahatinde topografik ölçümler yapabilmek için ekipmanlar da satın almıştı.³²

Hükümetin tam desteğini alan Badia, 1802 yılında hazırlıklarını tamamladı. Kendi ifadesi ile iyi derecede Arapça bilen, Türk dostlarından İslam dininin esasları ve ibadetleriyle ilgili dersler alan Badia, İslam coğrafyasında rahat bir şekilde seyahat etmek için Hristiyan kimliğini saklayıp, Ali Bey el-Abbasi adını kullanacaktır. Böylelikle Müslüman topraklarda saygı ve hürmet görecektir.³³

Barthold’a göre bu dönemde Arap Yarımadası’nın incelenmesi, diğer Yakın Doğu ülkelerin tetkikine nazaran Avrupalılar için büyük zorluklar arz etmişti. Avrupalılar, İslam’ın kutsal kentleri olan Mekke ve Medine’ye ancak Müslüman

³⁰ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.182

³¹ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.184

³² M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.184.

³³ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.185.

kılığı altında ve hayatlarını tehlikeye atarak gidebilmekteydiler.³⁴ Badia'nın Müslüman kimliğiyle bu seyahate hazırlanması biraz da bu zorlukların aşılmasına yönelikti. Böylece üniversite eğitimi sırasında ciddi bir tabii bilimler eğitimi aldığı anlaşılan Badia'nın aynı zamanda bir şarkiyatçı gibi Arapça ve İslam dininin esaslarını öğrenmeye gayret göstermesi onun işini ne denli ciddiye aldığına da bir ispatıdır.

23 Haziran 1803 tarihinde Cadiz'den Fas'a gitmek üzere ayrılan Badia, Trablus, Kıbrıs, Mısır, Hicaz, Filistin ve Suriye'yi dolaştıktan sonra Anadolu'ya geçmiş, Antakya, Tarsus, Konya, Afyonkarahisar, Kütahya ve İznik üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Buradan Balkanlar üzerinden 1807 yılında memleketine dönerek seyahatini tamamlamıştır. Seyahat notlarını 1816 tarihinde *"Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey"* ve *"Voyage of Ali Bey in Africa and Asia"* adlarında iki cilt halinde yayımlamıştır.

Bir seyyah olarak Badia³⁵ seyahatinden çok değerli topografik, doğa, etnolojik, arkeolojik bilgilerle dönmüş, ziyaret ettiği bölgelerde bulunan sosyal-ekonomik, kültürel, siyasi yönetim şekilleri, coğrafi konumları, kent, köy ve en küçük yerleşim birimlerinin mimari ve alt yapısını, nüfus yoğunluklarını, toplumsal yapıyı oluşturan etnik kökenleri ve bu etnik kökenlerin yaşam ve kültürlerine dair gözlemlerde bulunmuştur. XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Batı'nın iktisadi, sosyal ve siyasal yaşamını biçimlendiren önemli eğilimlerden biri olan emperyalist tavır, oryantalizmle bilimsel bir ivme kazanmıştır.³⁶ O sebeple Ali Bey'in seyahatnamesi sömürgecilikten emperyalizme geçiş döneminde Batı dünyasının hedeflerini göstermesi açısından tarihi önem taşımaktadır.³⁷

Seyyahın İspanyol Kraliyet yönetiminin bir çalışanı olması ve Başbakan Godoy'un desteğini ve onayını alarak seyahate İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde bulunan kişilerle de temas kurarak büyük çapta bir hazırlık evresinden sonra başlaması işin ciddiye alındığını göstermektedir. Bu seyahatnamede doğa bilimleriyle ilgili gözlemlerin yanı sıra oryantalist gözlemlerin ve istihbarat bilgilerinin

³⁴ Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Asyanın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, İstanbul 2000, s.262

³⁵ Bu sayfadan itibaren Ali Bey ismini kullanacağız.

³⁶ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, İstanbul 2013, s.124-125

³⁷ M.C. Montaner-A. M.Cacassas, a.g.m., s.182

bulunması Akdeniz ve çevresinde yer alan Osmanlı hakimiyetindeki topraklar için önemlidir. Bu istihbarat bilgileri rapor içerisinde bulunmamakla beraber daha önce bahsettiğimiz gibi Başbakan Godoy'un mektuplarında bulunmaktadır. O sebeple bu eserin, elde edilen bilgiler ve gözlemler ışığında gelecekte İspanya adına emperyalist bir yapı oluşturmak için alt yapı hazırlanmasına dair bir seyahatname niteliğinde olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten seyahat edilen coğrafya XIX. yüzyılın başlarında büyük oranda neredeyse tamamen Osmanlı Devleti sınırlarını kapsamaması Rusya ve Fransa gibi İspanya'nın da Osmanlı topraklarında gözü olduğunu ortaya koymaktadır.

*** *** ***

Çalışmamız, Giriş ve Üç Ana Bölüm'den oluşmaktadır. Giriş'te Akdeniz'in adı ve coğrafi konumu ile kısa bir tarihçesi ve Ali Bey Seyahatnamesi'nin tahlili ve tarihi önemi yer almıştır. Birinci bölümde Fas, Trablus, Kıbrıs Adası ve Mısır'ı kapsayan Kuzey Afrika seyahati konu edilmiştir. İkinci bölümde Ali Bey'in Hicaz Yarımadası, Filistin ve Suriye seyahati ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Ali Bey'in Antakya'dan başlayıp Konya, Kütahya, İznik ve İstanbul üzerinden Rumeli'de sonuçlanan Türkiye seyahati konu edilmiştir. Sonuç, Bibliyografya ve eserden alınmış harita, kroki ve gravürlerden oluşan ekler ile çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ BEY'İN KUZEY AFRİKA SEYAHATI

A. FAS SEYAHATI

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika hâkimiyeti ünlü Türk denizcileri Oruç Reis ile Hızır Reis'in 1516'da Cezayir şehrini ele geçirmesiyle başladı. Böylece Türklerin bölgeye gelişleriyle beraber Hristiyan ilerlemesi durduruldu ve bu tarihten itibaren XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan Türk hâkimiyeti devresi başladı. Osmanlı Devleti ile Fas Sultanlığı arasındaki münasebetler ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520–1566) başladı ve ticari ilişkilerle bir süre devam etti. Daha sonraları karşılıklı iyi niyet elçileri ve hediye teatisinden öteye geçmeyen bu münasebetler, Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki gücüyle orantılı olarak gelişme göstermiştir.³⁸

a. Tanca Şehri

Ali Bey'in Fas yolculuğu 23 Haziran 1803 günü İspanya'nın Cadiz şehrindeki Tarif limanında başlamıştı. Gemiyle dört saatlik bir yolculuktan sonra Fas'ın Tanca limanına çıkan Ali Bey, limandaki pasaport kontrolünde kendisini Halep'li bir Müslüman olarak tanıtmış, ülkesinin ise Osmanlı Padişahı'nın hâkimiyetinde olduğunu ve Türk olmadığını belirtmişti. Resmî işlemleri müteakip Tanca'da kiraladığı eve yerleşmişti.

Ali Bey'in Tanca'daki ilk gözlemleri, insanların giyim kuşamları hakkındadır. Faslının ayakkabı yerine terlik, başlarına da kırmızı renkte fes giydiklerini ve “*hahik*” denilen yerel kıyafetleri tercih ettiklerini söylemektedir. Cuma günü öğle namazını ifa etmek üzere camiye giden Ali Bey, Fas'ta dini ritüellerin Türklerin dini ritüellerinden bir nebze farklı olduğunu ve kendisinin İslâm dininin esaslarını ve dinî ritüelleri Türklerden öğrendiğini söylemektedir. Cumartesi günü Hz. Muhammed'in doğum günü olarak kabul edilen Mevlit Kandili

³⁸ Mustafa L. Bilge, “*Fas*”, **D.İ.A.XII**, s.191

kutlamalarının başladığını ve bu kutlamaların sekiz gün sürdüğünü ifade eden Ali Bey, Mevrit kandili süresince ülkede adet olduğu üzere çocuklar bu dönem içerisinde sünnet edilmekte ve kutlamalar esnasında Kur'an okunmakta, davul ve tulum eşliğinde müzik yapılmaktadır.³⁹

Ali Bey'in Tanca şehrinin fiziksel düzeni hakkında yaptığı gözlemler şu şekildedir: O dönemde Tanca şehri denizden bakıldığında amfi tiyatro şeklinde düzen almış beyaz renkli binalardan oluşan hoş bir görünüme sahiptir. Bir tepe üzerine inşa edilmiş, Alcassaba kalesi, bir sur ile çevrilmekte ve bu surların fiziki durumu iyi düzeyde değil, yıkılmak üzeredir. Şehre surlarda bulunan kapılardan girilmekte, kapılarda top bataryaları bulunmakta ve bu bataryalarda bulunan toplar Avrupa menşeli ve farklı kalibreli toplardır. Şehir hem deniz hem de kara tarafından korunmaktadır. Kara tarafında şehri çevreleyen surların etrafında hendekler kazılmış ve top bataryaları bu kısımda kullanılmamıştır. Faslılar askerlikle ilgili hizmetlere karşı tamamen umursamaz bir durumdadır ve şehri koruyan top bataryalarında asker görmek neredeyse imkânsızdır. Yalnızca şehir yöneticisi Kaid'in⁴⁰ kapısının önünde muhafız bulunmaktadır. Her akşam Kaid yürüyüşe çıktığında bazı askerler görev devir-teslim töreni icra etmektedir. Görev bitimi, gündüz ve gece saat 10'da yapılmakta ve bu görev bitimi yapılan bir top atışıyla bildirilmektedir. Afrika savaşlarında piyade güçlerinin bir işe yaramadığını gören Fas prensi atlı kuvvetlere önem vermiş ve atlı kuvvetlerin sayısını arttırmıştır. Bu kuvvetlere ait atlar ıslak kum üzerinde ve sığ sularda eğitime tabi tutulmaktadır. Bu tip eğitime tabi tutulan atlı kuvvetler mükemmel bir binici haline gelmektedirler.⁴¹

Ali Bey bu atlı kuvvetlerin kullanmış olduğu teçhizatlara yönelik bilgiler de vermiştir: Atlarda kullanılan eğriler oldukça ağır olmakla beraber her iki yanında iki

³⁹ Domingo Badia y Leblich, **Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807**, Volume I, Longman, London 1816, s.4-8; Ali Bey sünnet merasimini şu sözlerle anlatmaktadır: "Sünnet töreni öncesi müzik eşliğinde çocukların ellerinde mendil yada bez parçalarını bağladıkları sopalar eşliğinde oluşturulan yürüyüş düzeninde, çocuk küçükse bir büyüğün kolunda yada at üzerinde taşınarak cami avlusuna getirilmekte ve burada sünnet edilmektedir. Sünnet eylemi iki kişi tarafından ifa edilmekte kesim işlemini yapan görevliden sonraki görevli kesim yapılan bölgeye kanamayı durduran bir toz dökmektedir." Bkz. *Travels of Ali Bey I*, s.11-14

⁴⁰ Kaid bölgede vali konumunda olan yerel yöneticiye verilen isimdir. Bkz. Sabri Ateş, **Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914**, Cambridge University Press, New York 2013

⁴¹ *Travels of Ali Bey I*, s.13

adet kum torbası bulunmaktadır. Üzengileri oldukça kısa, mahfuzları yaklaşık yirmi cm uzunluktadır. Bu ağır teçhizattan dolayı atlara yapılan aşırı muameleden dolayı sıklıkla ağız ve burunlarında kan akıntısı görülmektedir. Askerler eğitimlerini at üzerinde tek bir manevrayla yapmakta üç ya da dört atlı beraber aynı anda atlarının üzerinde bağırarak koşturmakta ve tüfekleriyle binici at üzerinde hedefe ateş etmektedir. Bazen bir ata iki kişi binmekte ve arkadaki atın bacakları arasında silahını ateşlemektedir. Atların bakımına fazla ilgi gösterilmemekte, genellikle açık arazide ön ayaklarından bağlı olarak tutulmaktadır. Atlara bazen saman verilmekte bazen de ağızlarına bağlanan torbalarda arpa verilmektedir. Tanca şehrinde bol miktarda at ve katır mevcuttur, bir miktar da eşek bulunmaktadır. Hayvanlar düzenli bir şekilde eğitilmemektedir, çünkü hayvan sahipleri hayvan bakımı konusunda bilgi sahibi değildirler. Atların büyük kısmı beyaz ya da kül rengindedir ve bu renkte olan hayvanlar en güçlü olan hayvanlardır.⁴²

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ali Bey, İspanya'nın karşı kıyılarında yer alan Tanca'nın askerî konumu ve silahlı kuvvetlerinin eğitim durumlarıyla ilgili tafsilatlı bir inceleme yapmış, hatta yük ve binek hayvanlarının sayısı ve hususiyetlerini bile kaydetmiştir. Bundan maksadı, İspanya'nın Afrika kıyılarındaki muhtemel bir askerî faaliyeti esnasında karşılaşılabileceği durumu rapor etmektir.

Ali Bey, Tanca'nın nüfusunu yaklaşık 10,000 olarak tahmin etmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu askerler, esnaflar ve işinde pek ehil olmayan tamirciler oluşturmaktadır. Hali vakti yerinde olan insan sayısının az olduğunu ve Yahudi kökenlilerin de şehirde bulunduğunu bildirmektedir. Bu insanların en öne çıkan özellikleri çok tembel olmaları, neredeyse günün büyük bir bölümünü halka açık alanda oturarak, uzanarak geçirmeleri ve gün boyunca durmaksızın dedikodu etmeleridir. Bu insanların yerel kıyafetlerinin üzerine Türklerinde giydiği kaftan giydiklerini, kadınların ise çok kapalı giyinmekte olduklarını, yüzlerinin çok zor görüldüğünü söylemektedir.

Ali Bey, şehrin yönetimi ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Şehirde bulunan Kaid her gün halka hitap etmekte ve anlaşmazlıklara yönelik adli kararları

⁴² Travels of Ali Bey I, s.13-14

sözlü olarak vermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere adalet Kaid tarafından sözlü olarak dağıtılmaktadır. Davalı ve davacı taraflar bazen beraber Kaid'e gelmekte ya da bazen sadece davacı gelmektedir. Davalının gelmemesi durumunda Kaid'in yetkilileri davalıyı zorla Kaid'e getirmektedir. Kaid davanın görülmesi esnasında yere serilmiş olan bir halı üzerine konmuş olan minder üzerinde oturmakta ve tarafları dinlemektedir. Karar verildiği anda beklemeksizin uygulanmaktadır. Tanca Kaid'inin ismi Sid Abdurrahman Ascasch'dir. Okuma ve yazması yoktur, hatta imzasını bile atamayan bir şahsiyettir. İkamet ettiği ve komutasında olan Tetuan'da hatırı sayılır bir malvarlığına sahiptir. Kaid, hem Tanca hem de Tetutan'da kendisine yokluğunda vekâlet eden teğmen rütbesinde görevlilere sahiptir.⁴³

Ali Bey'in Tanca hakkında verdiği detaylı bilgiler arasında bölgenin yiyecek-içecek ve yemek kültürüyle ilgili bilgiler dikkat çekicidir: Bu bölgede yiyecek ve içecekler bol ve ucuzdur. Özellikle et ürünleri yağlı fakat hesaplıdır. Ekmek yaygın bir şekilde tüketilmektedir. Meyve çeşitliliği göze çarpmakta ve özellikle karpuz, incir, üzüm ve Tetuan portakalı bulunmaktadır. Yerel halk "kus kus" olarak adlandırılan yiyeceği tüketmektedir. Tüm Müslümanlar Hz. Muhammed sağ eliyle yemeğini yediği için çatal ya da kaşık kullanmadan sağ elleriyle yemeklerini yemektedir. Fas'ta işlerinde yetenekli aşçılarda bulunmaktadır. Bu aşçılar, kırmızı et ve beyaz et ile yahni yapma, balık pişirme ve sebze yemeklerinde maharetlidir. Et ürünleri hayvanların kanı akıtılmadan yenmemektedir. Zenginler genellikle evlerinde aşçı olarak siyahî insanları kullanmaktadır. Yemekler içbükey tabaklarda servis edilmekte ve tahta kaşıkla yerde yenmektedir. Yemekler çeşidine göre tek tabaklara konmakta ve herkes aynı tabaktan kaşıklamaktadır. Her Müslüman sofraya oturduğunda yemeğe başlamadan "Bismillah" demekte, yemek bitiminde "Elhamdülillah" demektedir. Bu sözleri yemek haricinde herhangi bir şeyi içerken ve ticari hayat ve günlük yaşamda herhangi bir şeyi yaparken de söylemektedirler. Kahve, Fas'ta çok yoğun olarak tüketiliyor. Neredeyse halk günün her saatinde kahve içmektedir.⁴⁴

Ali Bey'in halkın yaşamı ve inançları hakkında da bilgi verdiğini görüyoruz: Yasalar Müslümanlara dört eşe sahip olma ve sınırsız sayıda cariye müsaade

⁴³ Travels of Ali Bey I, s.19-22

⁴⁴ Travels of Ali Bey I, s.22-25

etmektedir. Cariyeler satın alınabiliyor ya da savaşta ele geçirilebilen kadınlar olabiliyor. Bazı cariyelerle aileleri ile anlaşma yoluyla birliktelikler olabiliyor. Bu anlaşma kadı ve şahitler huzurunda yapılıyor. Bir Müslüman vefat ettiğinde yerel kıyafeti üzerinde olarak bir sedye üzerine konulmakta erkeklerin omuzları üzerinde bir kalabalık eşliğinde sessiz bir şekilde yas emaresi göstermeden camiye taşınmakta ve imam bir cenazenin olduğunu Sela ile duyurmaktadır. Cenaze cami içerisine alınmamakta ve doğrudan mezarlığa götürülmekte kısa bir duadan sonra tabutsuz olarak mezara konmaktadır. Cenaze Mekke'ye doğru dönük vaziyette mezar içerisine konmaktadır. Daha sonra bir miktar toprak üzerine atılmaktadır. Cenaze merasimini müteakip sekiz gün boyunca kadınlar cenaze evinde kalmaktadırlar ve yas amacıyla yüksek sesle ağlamaktadırlar.⁴⁵

Mimarî yapılarla ilgili bilgiler veren seyyah, “Fas'ta bulunan hamamlar çok farklı ve kötü durumdadır. Giriş küçük kapılardan yapılmakta ve dar bir merdivene çıkmaktadır. İçerisinde su kaynağı olarak kullanılan bir kuyu bulunmaktadır. Soyunma ve giyinme amaçlı kullanılan bir oda bulunmakta, içerisi su dolu odada ise banyo yapılmaktadır. Buhar banyosu isteyenler için başka bir oda bulunmakta ve bu oda siyah ve beyaz mermer taban ile kaplanmıştır. Tavanı kubbe şeklinde ve renkli camlar ile süslenmiştir. Bu hamamların giriş ücreti Avrupalılar tarafından “Blanguille” olarak adlandırılan ve İngiliz penny para ölçütüne denk gelen “mouzouna” olarak adlandırılan bir birimdir. Fas ya da Batı Arabistan mimarisi antik ya da modern doğu mimarisine hiç benzememektedir. Mevcut Fas mimarisi antik Arap mimarisinin şıklığından oldukça uzak kalmış ve bariz olarak önemsenmemiştir. Evler plansız olarak, temel inşa kuralları hiçe sayılarak inşa edilmiştir. Odalar penceresiz ve havasız, evlerin çatıları düz harç ya da sıva ile kaplanmıştır.” demektedir.⁴⁶

Ali Bey'e göre Fas'ta müzik pek iç açıcı değildir. Müzik tulum eşliğinde yapılmakta, nota ve kurallara uyulmadan ezberden icra edilmektedir. Tuluma geniş bir davul da eşlik etmekte ve bu müzik grupları evlilik törenleri, sünnetler ve dini törenlerde halka açık alanlarda yere oturarak müziklerini icra etmekte ve bu müzik gruplarının camilere girmelerine ise müsaade edilmemektedir.

⁴⁵ Travels of Ali Bey I, s.23-26

⁴⁶ Travels of Ali Bey I, s.26-36

Ali Bey'e göre, Fas'ta kadınlar erkeklerin bulunduğu sosyal alanlardan tamamen soyutlanmışlardır. Faslı kadınlar ya yaşadıkları kapalı hayattan dolayı ya da kıyafetten dolayı yüzleri güneşle temas etmediğinden dolayı genellikle ölü beyazı ten renginde, mermer heykele benzer tondadır. Fas'taki insanların okuma yazma durumları pekiyi değildir. Yazı yazma sanatına sahip değiller ve bu yüzden yazdıklarını anlamak çok zordur. Ali Bey bu ülkede dünyanın dönüşüne dair bilgiye sahip yalnızca bir insan bulabilmiştir. İnsanların gezegenler, yıldızlar ve gökyüzü hakkındaki bilgileri aşırı derecede ölçsüz ve yetersizdir. Halkın tek kitabı dini kitapları olan Kur'an ve tefsirleridir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Fas halkının eğitim seviyesi o dönemde oldukça düşük seviyededir.⁴⁷

Ali Bey Fas'taki Yahudilerin durumlarını şu sözlerle aktarmaktadır: Fas'ta Musevî dinine mensup insanlar da yaşamaktadır ve bu Yahudiler, köleliğin en sefil durumunda bulunmaktadır. Fakat Tanca'da bulunan Yahudiler Faslılarla kaynaşmışlar ve Faslılardan ayrı olmayan mahallelerde beraber yaşamaktadırlar. Yahudiler hükümet tarafından özel bir kıyafet giymeye zorlanmaktadır. Yahudiler bir caminin önünden geçerken terliklerini ya da sandaletlerini çıkarmak ve aynı davranışı Kaid'in evinin önünden geçerken de yapmak zorundadır. Yahudiler yüksek rütbeye haiz bir Müslüman ile karşılaştıklarında aniden yönlerini değiştirmeli ve yolun sol tarafına geçmeli, terliklerini çıkarıp Müslüman geçinceye kadar el pençe divan durmalıdır. Eğer bu eylemi gerçekleştirmez ya da atlarından inmezlerse en ağır bir şekilde cezalandırılmaktadırlar. Yahudiler, bu durumdan çok rahatsız olduklarını ancak Sultan'ın köleleri oldukları için ülkeyi terk edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu tür rahatsızlıklara rağmen Yahudiler Fas'ta önemli derecede ticaret yapmaktadırlar. Aynı şekilde Tanca'da bulunan önemli zanaatkârlar Yahudilerden oluşmaktadır. Tanca'da bulunan Yahudilerin Sinagogları vardır ve diğer insanların bağışlarıyla geçinen din adamlarına sahiptirler. Yahudi kadınlar oldukça güzeller ve bu kadınlar bazen Faslıların cariyeleri de olabilmektedir.⁴⁸

Ali Bey, Tanca hakkında meteorolojik ölçümler yapmış ve şu bilgileri vermiştir: Tanca'da iklim çok ılımandır ve termometre 24 dereceyi göstermektedir. Yapmış olduğum ölçümlerde hava sıcaklığının en yüksek hissedildiği zaman 31

⁴⁷ Travels of Ali Bey I, s.30-32

⁴⁸ Travels of Ali Bey I, s.32-34

Ağustosta ve yaklaşık olarak hava sıcaklığı 39 derece civarındadır. En yüksek barometrik basınç Paris ölçütüyle 28 hg 1 foot 9 inç, en düşük 27 Hg 9 feet olarak ölçülmüştür. 15 Temmuz tarihinde alınan en düşük nem oranı 38'dir. Atmosferde bulunan yüksek nem oranından dolayı metaller hızlı bir şekilde paslanmaktadır. Mevsimler arasındaki fark Tanca'da belirgin düzeydedir. Yazlar sabit olarak sessiz ve sakin ekinoksa doğru yağmur başlamakta, sert rüzgârlar çıkmaktadır. Bu mevsimde şimşek ve yıldırımlar sıkça görülmektedir. Toprağın bereketli olmasına karşın çok az sayıda bitki yetişmektedir.⁴⁹

Ali Bey, Kaid aracılığıyla Fas Sultanı ile görüşme imkânı da bulmuştur. Sultan'ın huzuruna çıktıklarında Sultan'ın önünde sağ ellerini göğüslerinin üzerine koyup eğilerek kendilerini takdim etmiş, Sultan hoş geldiniz diyerek Ali Bey'i huzuruna oturtmuş ve ona hangi ülkeleri ziyaret ettiğini hangi dilleri konuştuğunu ve Hristiyan okullarında hangi bilimler üzerine eğitim aldığını, Avrupa'da kaç yıl ikâmet ettiğini sormuştur. Ayrıca Sultan Ali Bey'in gözlemlerinde kullanmak üzere alet edevatları olup olmadığı konusunda bilgi istemiş ve bu aletleri görme arzusu içerisinde olduğunu bildirmiştir. Ali bey müteakip günlerde Vezir Sidi Muhammed Salaoui ile de görüşmelerde bulunmuştur.⁵⁰

b. Alkazar Şehri

Ali Bey, 25 Ekim Salı günü Fes şehrine gitmek üzere yola çıkmış, Alkazar şehrinde kamp kurmuş ve şehirle ilgili şu gözlemlerde bulunmuştur: Alkazar'da evler Avrupa'daki gibi tuğladan yapılmış ve kiremitten çatıları vardır. Alkazar'da dükkânların çoğu Faslılar, bir kısmı ise Yahudiler tarafından işletilmektedir. Fes şehrine ulaşmak üzere Sebon, Mequinez ve Ordorm nehirleri geçilir. Kamp esnasında Alkazar valisi kampa akşam yemeği gönderdi. Gökyüzü rasat yapmak için uygun değildi ve gece boyu yoğun yağmur yağdı.⁵¹

c. Fes Şehri

5 Kasım Cumartesi günü akşam saatlerinde Fes şehrine ulaşan Ali Bey, bu şehir ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Fes şehri her yanından kuzey ve kuzeydoğu

⁴⁹ Travels of Ali Bey I, s.37-38

⁵⁰ Travels of Ali Bey I, s.46-50

⁵¹ Travels of Ali Bey I, s.58

yönü hariç surlarla çevrili birkaç tepenin eğiminde bulunmaktadır. Nüfusu hakkında tam bir sayı vermek oldukça zordur, fakat son veba salgınından sonra yaklaşık 100,000 insanın yaşadığı söylenebilir. Şehrin sokakları çok dar ve at üzerinde iki insanın zar zor geçebileceği genişlikte ve bu yüzden ıstık alamamakta ve çok karanlıktır. Bu engel evleri üst kısımlardan birbirine bağlayan pasaj ya da galeriler ile daha da artmaktadır. Şehir yatay bir düzleme kurulduğu ve zeminler taşla kaplanmadığından özellikle yağmur yağdığında sokaklar çok çamurlu olmaktadır. Bu yüzden bu zamanlarda paçayı sıyırmadan çamur içerisinde yürümek imkânsızlaşmaktadır.⁵²

Ali Bey'in Fes ile ilgili verdiği bilgiler arasında mimarî eserler ve sosyal hayat önemli yer tutmaktadır; Fes şehri bol miktarda camiye sahiptir. Cami sayısının iki yüze kadar ulaştığı söylenmektedir. En önemli camilerinden biri El-Caroubin camisidir. Caminin üç yüzden fazla sütunu vardır. Mimarisi Tanca'da bulunan Ulu Camiden farklı değildir. Bu cami tuğla taş ve kireçten yapılmıştır. Çok sayıda giriş kapısına sahip ve avluda iki tane güzel fiskiyesi vardır. Sultanın sarayı Yeni Fes olarak adlandırılan şehrin dış kısmında bulunan bir yükselti üzerinde bulunmaktadır. Yahudi tebaa geceleri dışarı çıkamadıkları gibi bu bölgede yaşamaya zorlanmaktadır. Fes nehri sarayın içerisinden geçmekte ve camiler dâhil evler için gerekli olan su kaynağını oluşturmaktadır.

Şehirde bulunan dükkân sayısı üç yüz ya da dört yüz bin sakinin yaşadığı görünümünü verecek kadar çok sayıdadır. Pazaryeri sayısı çok miktarda ve satılan ürünlerin çeşitleri Avrupa ile kıyaslandığında çok fazladır. Satılan ürünler çeşitlerine göre farklı sokaklarda satılmakta ve kumaş, ipek ve deniz aşırı ülkelerden getirilmiş ürünler satılmaktadır. Fes şehrinde bulunan hamamlar tüm gün halkın kullanımına açıktır. Erkekler sabahleyin kadınlar akşam saatlerinde hamama gitmektedirler. Fes sadece akıl hastalarının kullanımına açık olan bir hastaneye sahiptir ve finansmanı hayırsever insanların bağışları ile yapılmaktadır.

Şehirde diğer şehirlerde olduğu gibi yönetimden sorumlu Kaid (Vali) ve sivil yargıdan sorumlu Kadı bulunmaktadır. Valinin emrinde olan askerler mevcuttur. Şehirde bol miktarda okul bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Caroubin ve

⁵² Travels of Ali Bey I, s.66

Muley İdris camisinde bulunanlardır. Şehirde yaklaşık 2,000 Yahudi aile yaşamaktadır. Çok kötü şartlarda hayatlarını sürdürmekte ve erkek ya da kadın olsun terlik ya da ayakkabı ile şehre girmelerine müsaade edilmemektedir. Sıradan bir askerle karşılaşsalar ya da Sultanın evinde çalışan bir zenci ile karşılaştıklarında dahi terliklerini ellerine alıp selam durmaktadırlar. Kötü şartlarda yaşamalarına rağmen şehirde güzel giyimli Yahudilere de rastlamak mümkündür. Şehirde birkaç sinagog ve Yahudiler için pazaryerleri bulunmaktadır. Burada bulunan Yahudiler tüccarlık ya da zanaatkârlıkla iştigallerdir.

Fes’de yemekler çok lezzetli olmakla beraber, “kuskus” insanların yemeklerdeki ana menüsünü oluşturmaktadır. Şehirde yaşayan insanlar çok fazla miktarda et tüketmektedir ve aksine az miktarda sebze tüketimi mevcuttur. Eti yağlı olarak, iştahla yemekte ve ardından soğuk su içmekte. Bu bazı sağlık sorunlarına yol açar fakat iklim güzel olduğu için insanlar genellikle sağlıklı durumdadırlar. Hava durumu söylendiğine göre yaz mevsiminde çok boğucu kışlar ise Avrupa kışlarına benzer özellikler taşımaktadır.⁵³

ç. Rabat Şehri

Ali Bey, 27 Şubat 1804 yılında Fes şehrinden ayrılarak Rabat şehrine doğru yola çıkmış ve Rabat’ta vali tarafından karşılanmıştır. Burada beş gün süreyle rasat faaliyetlerine devam eden Ali Bey şehrin enlem ve boylamlarını belirlemiş ve gözlemlerini şu sözlerle ifade etmiştir: Rabat şehrindeki evler diğer şehirlerdeki evlere oranla daha iyi durumdadır. Şehir bir tepe üzerine kurulmuş ve yürümeyi zorlaştıran dikey ve düşey caddelerden oluşmaktadır. Şehrin doğu kısmında antik Shella şehrinin kalıntıları görülmektedir. Shella yüksek surlarla çevrilmiş ve hiçbir Hristiyan’ın içeri girmesine müsaade edilmemektedir. Rabat şehri yeşillikler içerisinde ve portakal ağaçları çok sık, çok geniş ve arasında yürürken güneşin etkilerinden korumaktadır. Yiyecek, içecek, su ve özellikle ekmeğin kalitesi Rabat’ta çok yüksektir. Şehirde bulunan insanlar çok zeki, canlı, neşelidir. Şehirde İspanyol göçmeni olduğundan öğünen bazı aileler de mevcuttur. Bu insanlardan bazıları isimlerini değiştirmemişlerdir.⁵⁴

⁵³ Travels of Ali Bey I, s.67-75

⁵⁴ Travels of Ali Bey I, s.127-129

d. Fas Şehri

10 Mart cumartesi günü Fas'a gitmek üzere yola çıkan Ali Bey, Yetkem nehrini geçerek güneydoğu yönünde ilerlemiş, sahil boyunca küçük tepeler ve kireçli kayalardan oluşan muhteşem bir bölgeden geçerek, 21 Mart 1804 tarihinde Fas'a ulaşmıştır. Burada çok iyi karşılandığını söyleyen Ali Bey'e ikameti için özel bir ev tahsis edilmiştir.⁵⁵

e. Suerra Şehri

26 Mart 1804'te Fas şehrinden ayrılarak Suerra (Mogada) şehrine gitmek üzere yola çıkan Ali Bey bu şehri şöyle tarif etmektedir: Haritada Mogada adıyla bilinen Suerra şehri, Prens Sultan'ın babası Sultan Sidi Muhammed tarafından kurulmuştur. Düzenli mimarisi ve yüksek yapılarıyla Afrika şehri görüntüsü vermektedir. Kemerlerle çevrili olan pazaryeri çok güzel, yolları ise geniş ve düzenlidir. Şehir surlarla çevrili ve Arap saldırılarına karşı kara tarafına bakan topraklarla korunmaktadır. Çeşitli Avrupa ülkelerinin konsolos yardımcıları ve tüccarlar ile Yahudi tüccarlar şehirde bir çeşit koloni oluşturmuşlardır.⁵⁶

f. Marakeş Şehri

15 Mayıs 1804 Marakeş şehrine giren Ali Bey, bu şehri anlatırken; Fas krallığının antik ismiyle aynı olan şehrin, art arda olan savaşlardan dolayı yıkılmış, veba hastalığı sonucunda nüfusu azalmış ve geçmişteki zenginliğinin yalnızca bir kısmını gösteren bir şehir olduğunu belirtir. Sanayi, tarım, sanat ve ticarete sahip olduğu yıllarda 700,000 nüfusa sahipken şu an şehir yalnızca 3,000 nüfusa sahiptir. Şehir yıkık bir sur tarafından çevrilmektedir ve iç kısmı bir bahçeye dönüşmüştür. Şehrin caddeleri genişlik konusunda yetersiz bazı yerlerdeki sokaklar geniş, bazı yerlerdeki sokaklar dardır. Evler isyancı ve yağmacılara karşı kale gibi sağlam olarak inşa edilmiştir. Evlerin mimarisi diğer şehirlerdeki mimarî yapılarla benzemektedir. Şehirde birkaç pazaryeri mevcuttur. Fakat sokaklar gibi pazaryerleri de taşla kaplanmamıştır. Bu yüzden yağmur yağdığında çamur ile kaplanmakta ve çok kirli olmaktadır. Marakeş şehrinde bulunan çok sayıda camiden altı tanesi büyüklük

⁵⁵ Travels of Ali Bey I, s.140

⁵⁶ Travels of Ali Bey I, s.140-147

açısından göze çarpan niteliktedir. Bunlara El Kutubia, El Moazinn, Benious örnek olarak gösterilebilir.

Marakeş şehrinin dokuz adet kapısı vardır. Şehri çevreleyen surlar oldukça kalın ve yüksektir dışarıdan kulelerle desteklenmektedir. Bu kuleler şehri gözetleyen kaleler gibidir. Sultanın sarayı şehrin dışında güneydoğu yönünde bulunmaktadır. Birkaç büyük yapıdan oluşmaktadır. Marakeş'te yiyecek ve erzak fiyatları Tanca'dan daha ucuzdur. Bu şanssız şehir savaşılarından ve veba salgınından dolayı yer yer tahribata uğramış ve neredeyse ticaret hayatı yok gibidir. Sanat ve bilim tamamen bahse konu değil ve okul konusu neredeyse dikkate değer değildir.⁵⁷

Ali Bey, Marakeş şehri ziyareti esnasında ağır bir şekilde hastalanmış ve Fes şehrine dönmek zorunda kalmıştır. Sağlığına tekrar kavuştuktan sonra Trablus'a gitmek üzere hazırlık yapan Ali Bey'e, Fas Sultanı tarafından Tunus Beyi ve Trablus Paşa'sına verilmek üzere iki tavsiye mektubu verilmiştir. Vezir Abdusselam aynı şekilde Cezayir Beyi'ne verilmek üzere bir başka tavsiye mektubunu Ali Bey'e vermiştir.

Ali Bey, 31 Mayıs 1804 tarihinde Cezayir'e gitmek üzere yola çıkmış, doğu istikametinde ilerleyerek Moulounia nehrini geçmiştir. Ali Bey bölgeyi şu şekilde tasvir etmektedir. Moulounia nehri çok geniş kuzey-doğu yönünde akan kıvrımsı renk tonuna hâkim çamurlarla dolu, Nil nehrine benzer bir nehirdir. Molounia nehrini geçtikten sonra Enza nehrine ulaşılır. Enza nehri ülkede sulama amacıyla kanallarla su verildiği için su seviyesi oldukça düşük olan bir nehir. Bu çeşit bir sulama sisteminin çölün ortasında bulunması memnuniyet vericidir. Bölge tarım açısından oldukça elverişliydi. Nehrin bulunduğu çöl "Angad" çölüdür. Çöl bölgesinde birkaç küçük kertenkele, örümcek, yılan ve salyangoz haricinde pek hayvana rastlamak mümkün değildir.⁵⁸

9 Haziran günü Ouschhda köyüne varan Ali Bey, burayı "Köyde yaklaşık 500 nüfus yaşamaktadır. Evler toprak ve çamurdan yapılmış çok küçük ve çok alçak olarak inşa edilmişler ve bundan dolayı içerisinde dik durmanın imkânı yoktur. Evler çok kirli ve karıncalar ile doludur. Köye 1 mil uzaklıkta bir su membası vardır. Bu memba köyün, tarlaların ve meyve bahçelerinin su ihtiyacını gidermektedir. Bu

⁵⁷ Travels of Ali Bey I, s.157

⁵⁸ Travels of Ali Bey I, s.157-182

bahçeler çok güzel çayırılar, incir, zeytin, üzüm ve hurma ağaçlarına sahiptir karpuz tarlaları boldur. Et ürünleri inanılmaz lezzetlidir. Bölgede bulunan koyunların yünleri azdır. Tavukçuluk bu bölgede çok az yapılmakta, geyik türü hayvanlar hiç görülmemektedir.” şeklinde tasvir etmektedir.⁵⁹

g. Teza Şehri

Enza ve Moulounia nehirlerini geçtikten sonra 8 Ağustos günü Teza şehrine varan Ali Bey, bu şehri Fas’ın en şirin şehirlerinden birisi olarak göstermektedir. Ona göre: Yıkık ya da dökük bir tarafı olmayan tek şehirdir. Sokaklar güzel görünümlü evler temiz ve dış kısımları boyalıdır. Ana camisi geniş, düzgün bir şekilde inşa edilmiştir. Birkaç pazaryeri kurulmuş, çok fazla sayıda dükkâna sahip ve şehirde bahçe ve meyve fidanlıkları bulunmaktadır. Su çok iyi durumda, hava çok sağlıklı, erzak ve yiyecekler güzel, ucuz ve bol miktarda ve şehirde yaşayan insanlar çok duyarlı insanlar olarak görünmektedirler.⁶⁰

h. Hiaina Şehri

Geceyi Teza’da geçiren Ali Bey, 10 Ağustos günü Hiaina şehrine ulaşmıştır. Bu şehri; “İnsanlar su kuyularının haricinde su kaynaklarına sahip değildirler. Bu kuyulardaki suların tadı kötü, tuzlu, sülfürlü ve diğer minerallerle doludur. Ülke mineraller açısından zengin ancak ve burada yaşayan insanlar bu zenginlikten bihaberdirler. Bu bölge insanları tarımsal işlere düşkünler, mısır ve tahıl üretimiyle iştigal etmektedirler. Toprakta yapılmış evler çok küçüktür ve evler ağaç dallarıyla kaplanmıştır. Bu insanlar diğer Araplar gibi yaz mevsiminde çadırlarda yaşamayı sevmektedirler.” şeklinde tarif etmiştir.⁶¹

ı. Laraş Şehri

17 Ağustos 1804 günü Laraş’a ulaşan Ali Bey, bu şehir hakkında; “Laraş Hristiyan Laraşlılar tarafından kurulmuş, yaklaşık 400 evden oluşan bir kasaba. Bir tepenin kuzey yamacına kurulmuştur. Evler nehrin kıyısında bulunmaktadır. Laraş’ta birkaç tane cami vardır. Kasabada çevresi sütunlarla çevrili bir pazaryeri

⁵⁹ Travels of Ali Bey I, s.185

⁶⁰ Travels of Ali Bey I, s.195 vd.

⁶¹ Travels of Ali Bey I, s.198

mevcuttur. Bu pazaryeri ÷lkedeki pazaryerlerinden en iyisidir. Pazaryeri bölgenin ilk hâkimleri Hristiyanlar tarafından inşa edilmiş, daha sonra İspanyollar egemen olmuş ve Muley İsmail tarafından ele geçirilmiştir.” demektedir.⁶²

B. TRABLUSGARP SEYAHATI

Osmanlılar Trablus’a Suriye’de aynı adlı şehirle karışmaması için ve batıda yer aldığını belirtmek için “garp” kelimesini ekleyerek “Trablusgarp” demişlerdir. Ayrıca şehrin merkez olduğu eyalette Bingazi, Fizan ve Kufra adlı bölgeleri de dahil ederek bugünkü Libya topraklarının tamamını kapsayacak şekilde Trablusgarp adını vermişlerdir.⁶³ Avrupalılar ise ortaçağ ve sonrasında Berberistan Tripolisi anlamında Tripoli of Babarie, Tripoli de Babarie şeklinde adlandırmış, zamanla da şehri ve çevresindeki toprakları Tripolitane ismiyle anmışlardır.⁶⁴

1510 yılında Trablusgarp, Olivetto Kontu Don Pedro Navarro kumandasındaki İspanyollar tarafından işgal edilmiş ve katliamdan kaçan Müslümanlar, Tacüra şehrine sığınmışlardı. 1519 yılında Trablusgarp halkı İstanbul’a bir heyet yollayarak İspanyol istilasına karşı yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun, Enderun ağalarından Hadım Murad Ağa’yı beylerbeyi ünvanıyla, emrine verilen bir deniz gücü ve askerlerle buraya gönderdi. Ancak Rodos’un fethinin ardından 1523’te Saint Jean Şövalyeleri buraya yerleşerek, Trablusgarp bir ileri hristiyan karakolu haline gelmiştir. Sonunda kaptanıderya Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması şehri 15 Ağustos 1551’de ele geçirdi. İlk valiliğine Murad Ağa tayin edildi. 1556’da Turgut Reis Akdeniz Beylerbeyiliklerine tayin edildi. Turgut Reis’in dokuz yıllık valiliği Trablusgarp tarihinde önemli yer tutar. Fizan’a kadar bu günkü Libya devletinin tamamına yakınına Osmanlı topraklarına Murad Ağa dâhil ettiyse de kabileleri Turgut Reis devlete tabi kıldı.

Osmanlı Devleti Trablusgarp’ta tımar sistemini uygulamamıştır. 1798 yılına kadar idare Karamanlı ailesine mensup kimselere veraset yoluyla intikal etti. Trablusgarp şehri özellikle Karamanlılar döneminde (1711-1835) dış baskılarla karşılaştı. Karamanlı beylerinin Avrupa’dan buraya gelen ticaret gemilerinden vergi

⁶² Travels of Ali Bey I, s.200

⁶³ Ahmet Kavas, “*Trablusgarp*”, D.İ.A.XLI, İstanbul 2012, s.288

⁶⁴ A.Kavas, a.g.m. s.288

almaları ciddi problemlere yol açtı. 1663'te İngiliz, 1728'de Fransız donanması şehri top ateşine tuttu. Özellikle Amerika 1796'da bu vergiyi ticaret gemilerinin güvenlik içinde seyretmesi için vermektedir. 1801'de verginin miktarının arttırılması ilişkileri gerginleştirdi. Karamanlı idaresi üzerine küçük bir donanma gönderildi. Trablusgarp limanı 1801–1805 yılları arasında ablukaya alındı. Bu abluka sırasında Kaptan William Bainbridge kumandasındaki Filedelfiya fırkateyni ele geçirilerek bütün askerleri esir edildi. Bunun üzerine William Eaton yeni sefer düzenleyip Trablusgarp'ın doğusundan başşehre kadar ilerledi. Ancak Derne'ye ulaştıklarında 3 Haziran 1805'te iki taraf anlaştı. 1815'te Bainbridge ve Stephen Decatur kumandasında yeni bir Amerikan donanması Trablusgarp önlerine kadar gelerek Karamanlı beylerbeyine isteklerini zorla kabul ettirdi.⁶⁵

Ali Bey, 13 Ekim 1804 tarihinde Lariş limanından Yüzbaşı Ömer komutasındaki bir Trablus fırkateynine binerek Trablusgarp'a doğru seyahate başlayıp Cebelitarık boğazına giriş yapmıştır. Cebelitarık boğazında İspanyol askeri kuvvetlerinin karargâhı ve Cebelitarık limanında İngiliz Savaş gemisi filoları görülmüyordu. Kuzey doğuya doğru seyahate devam eden Ali Bey, Gatta Burnu ve Palos Burnu'nu geçip Formentara adalarına geldi. Daha sonra güneybatı istikametine devam ederek Afrika kıyılarında Bugaron Burnu'nu geçip Galita adasına vardı. 29 Ekim tarihinde Blanc Burnu, 30 Ekim tarihinde ise Bon Burnu geçildi ve Lampidosa adasına varıldı.⁶⁶

a. Kekreni Adaları

Ali Bey 1 Kasım 1804'te Kekreni adalarını ziyaret etti ve gözlemlerde bulundu. O, bölgeyi şöyle tasvir etmektedir; Kekreni adaları iki adadan oluşmakta ve adalar bir kanal ile iki parçaya ayrılmaktadır. Adalar Tunus sahillerinden kısa bir mesafe uzaklıkta bulunmaktadır. Sahil kesiminde suyun çok sıkı olmasından dolayı karaya çıkılması bu adalarda imkânsızdır. Adalarda bir miktar hurma ağaçları mevcuttur. Bu adalarda su kuyusu ya da su membası mevcut değildir. Adada yaşayan insanlar yağmur sularıyla ihtiyaçlarını gidermektedirler. Adada tarımsal faaliyet yapılabilecek seviyede toprak mevcut değildi ve halk bu yüzden sefil durumdaydı.

⁶⁵ A.Kavas, a.g.m, s.288 vd.

⁶⁶ Travels of Ali Bey I, s.195 vd.

Halk yiyecek gereksinimini kurutulmuş balık, meyve hurma özünden karşılamaktadır. Halk yaşamlarını köylerde, küçük barakalarda devam ettirmektedir. Ada sakinleri çok farklı bir şekilde imal edilmiş olan farklı yapıda olan tekneleri kullanmaktadır. Bu tekneler yalnızca üç ya da dört kişi alabiliyor. Halk bu teknelere “sandal” adını vermiş. Bu teknelerle Trablus arasında gidip geliyorlar. Erkekler kahverengi Haik haricinde bir şey giymiyorlar ve üzerelerindeki kıyafetler kötü durumdadır. Erkekler balık tutmaya düşkünler ve ana yemeklerini oluşturan balıkları tutarken ağ kullanıyorlar. Adada yaklaşık olarak 600 kişi yaşıyor ve İslam dinine mensuplar. Adalar Şeyh kontrolünde ve bu şeyhi halk seçmekte. Halk her yıl Paşa’ya saygılarını göstermek için bir miktar balık gönderiyor. Zaten halkın balıktan başka bir kazancı yoktur.⁶⁷

b. Trablus Şehri

11 Kasım tarihinde Trablus limanına gelen Ali Bey, burada gerekli izinleri aldıktan sonra karaya çıkarak şehrin yöneticisi olan Paşa ve diğer yöneticilerle görüştü ve şehrin coğrafi konumu ile ilgili ölçümleri yaptı. Şehir hakkında bilgi veren Ali Bey şöyle demektedir: Trablus, halk tarafından “Tarables” olarak anılmaktadır. Bu şehir, Fas krallığında bulunan diğer şehirlerden daha güzel bir şehir. Deniz kenarına kurulmuş, sokakları düz ve geniştir. Evler düzenli iyi bir şekilde inşa edilmiş ve renkleri göz alıcı beyaz renktedir. Şehrin mimarisi Arap mimarisinden ziyade Avrupaî bir tarzdadır. Evlerin kapıları Tusan stilindedir. Taştan yapılmış olan evler Trablus’ta çok yaygındır. Mermer kullanımı camilerde, kapılarda ve merdivenlerde oldukça fazladır. Evler sokağa doğru uzanan pencerelere sahip, fakat pencereler sıkı bir şekilde perdelerle kapatılmış durumdadır.

Trablus’ta memba suyu ya da nehir bulunmamakta, halk sularını yağmur sularından tedarik etmekte ve bu suları her evde bulunan su sarnıçlarında muhafaza etmektedirler. Banyo, abdest ve diğer ihtiyaçlar için kuyulardan çektikleri tuzlu suları kullanmaktadırlar. 14. yüzyılda ortaya çıkan ve Avrupa nüfusunun üçte birinin yok olmasına sebep olan veba salgını Trablus nüfusunu da etkilemiş ve Trablus nüfusunun büyük bir çoğunluğu azaltmış ailelerin göçlerine sebep olmuştur. Bu felaketten dolayı terk edilmiş yada zarar görmüş bir miktar ev halen mevcuttur.

⁶⁷ Travels of Ali Bey I, s.222–228

Toplam nüfus 12,000 ile 16,000 arasında tahmin edilebilir. Nüfusu Faslılar, Türkler ve Yahudiler oluşturmaktadır. Hükümet ve şehir yönetimi tamamen Türklerden oluşmaktadır. Trablus'ta uygarlık ya da medeniyet Fas şehrinde daha gelişmiş vaziyettedir. Elbiselerde ipek, altın ve gümüş iplikler kullanılmakta, halkın büyük bir çoğunluğu Avrupa dillerini konuşabilmektedir. Trablus Paşası İtalyanca konuşmaktadır. Faslılar buna bir günah gözüyle bakmaktadırlar.⁶⁸

Ali Bey'e göre halk Trablus şehrinde Fas şehrine göre daha rahat bir durumdadır. Avrupalı konsoloslar Ali Bey'i rahat bir şekilde ziyaret etmişler ve bu durumu kimse önemsememiştir. Trablus deniz kuvvetlerinin başında ise bir İngiliz renege bulundugunu söylemektedir. Şehirde Hristiyan kölelere iyi davranıldığını ve herhangi bir kişiye hizmet etmelerine müsaade edilmekte olduğunu belirtmektedir. Ali Bey şehrin idaresi ile ilgili şu bilgileri vermektedir; Trablus'un hükümrânlığı halen Paşa seviyesindedir. Çünkü vaktiyle her üç yılda bir merkezden gönderilen bir paşa tarafından yönetilmekteydi. Sidi Ahmet Karamanlı buradaki hanedanın kurucusudur. Sidi Ahmet'ten sonra oğlu Sidi Ali, tahta geçmiştir. Fakat çıkan isyanlar sebebiyle ülkeyi terk etmiş ve Tunus'ta inzivaya çekilmiştir. Sidi Ali'nin oğlu Sidi Ahmet tahta çıkmış, ondan sonra ise kardeşi Sidi Yusuf iktidara gelmiştir. Sidi Yusuf yaklaşık kırk yaşında ve duyarlı bir insandır. İtalyanca konuşabilmektedir. Hoş bir yüz ifadesine sahiptir. Şatafata ve gösterişe düşkün bir insandır. Yaklaşık 10 yıl 6 ay tahta kalmıştır. Paşaların tüm erkek çocukları "Bey" unvanını almaktadır. Paşanın yıllık gelirinin yılda bir milyon Frank'ı geçmediği söylenmektedir. En yüksek dereceli devlet görevlileri Haznedar, Kâhya, ikinci Kâhya ve vezirlerdir. Paşanın muhafızları 300 Türk'ten ve 100 Memluklu atlısından oluşmaktadır.⁶⁹

Ali Bey, Trablus'un mimarisi ve sosyal hayatı hakkında ise oldukça tafsilatlı bilgiler sunmaktadır: Trablus'ta altı tane büyük minaresi olan cami ve altı tane de küçük cami vardır. Ulu Cami büyük ve büyüleyici ve güzel bir mimariye sahiptir. Çatısı altı adet mermer sütunlarla desteklenmiş bir kubbeye sahiptir. Bu mermerlerin Hristiyanlara ait bir gemi ile taşındığı söylenmektedir. Cami Sidi Yusuf'un büyük babası tarafından inşa ettirilmiştir. Trablus'ta bulunan minareler silindirik bir yapıya

⁶⁸ Travels of Ali Bey I, s.228-233

⁶⁹ Travels of Ali Bey I, s.234 vd.

haizdir. Bu minare içerisinde yukarı doğru bir merdiven bulunmakta ve “müezzin” bu merdivenden yukarı çıkmakta ve ezanı buradan okumaktadır. Dini törenler Fas’ta daha sade ve daha mistiktir. Burada ise karışık ve şatafatlıdır. Cuma günleri öğleyin dini törenler Kur’an’dan sureler okuyan vaizler ile başlamaktadır. Ramazan ayı boyunca Fas’ta olduğu gibi cenaze törenlerinde davul kullanılmamaktadır. Minare şerefeleri aydınlatılmakta ve müezzinler vaazlar vermektedir. Camilerin geliri bireyler tarafından bağışlanan ev ya da arazilerin gelirlerinden karşılanmaktadır.

Trablus’ta üç adet hapishane mevcuttur. Bir tanesi Türkler için ikisi ise Faslılar için kullanılmaktadır. Bu hapishaneler kötü durumdadırlar ve mahkûmlar kendi gelirleri ya da hayırsever halktan gelen yardımlarla geçinmeye zorlanmaktadır. Şehirde üç kahvehane bulunmaktadır. Tüccarlar toplantılarını kahvehanelerde yapmaktadırlar. Kahve haricinde şekersiz hiçbir şey burada servis edilmemektedir. Şehirde bazı tavernalar ile şarap ve likör satan dükkânlar da bulunmaktadır. Bu dükkânlar yasa ile yasaklanmasına rağmen Müslümanlar tarafından işletilmektedir. Pazar yerleri iyi durumda ve fiyatlar makul ölçüdedir. Ekmek ve et ürünleri yüksek kalitede fakat sebze ürünleri aynı kaliteye sahip değildir. Kuskus yemeği Fas’taki gibi güzel yapılmamakta. Bölge, yağ tüketimini karşılamak için yeterince yağ üretebilmektedir. Çeşitli türde tahıl yiyecek olarak kullanılmaktadır.⁷⁰

Ali Bey’in ilgisini çeken bir diğer konu, Yahudi ve Hristiyanların şehirdeki durumları olmuştur: Yahudi tebaa Fas’ta bulunan Yahudilerden çok çok daha iyi bir şekilde muamele görmektedir. Şehirde üç Sinagog ve yaklaşık 2,000’e yakın Yahudi bulunmaktadır. Şapka, siyah renkte terlik ve mavi renkte türban takmaları zorunluluğu dışında Müslüman tebaa ile aynı şekilde giyinmektedirler. Bu Yahudilerden yaklaşık 30 tanesi maddi durumu iyi durumda bulunan Yahudilerdir ve geri kalanları ise işçi ya da kuyumcu olarak çalışmaktadır. Ticaret Yahudilerin elindedir ve Avrupa’nın önemli limanlarından olan Marsilya, Leghorn, Venis, Triest ve Malta ile ticaret yapmaktadırlar. Avrupa ile yapılan ticaret dengesi Trablus lehinedir. Söylendiğine göre yapılan ihracat ithalat hacminin üçte birine denk gelmektedir. Fakat doğu ülkeleri ve Afrika ülkeleri ile yapılan ticaret düşük

⁷⁰ Travels of Ali Bey I, s.235-238

düzeydedir. Trablus'ta kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçüleri Fas'ta kullanılan ölçülerle aynı değildir. "Dara" denilen ve 25 inç 9 çizgiye denk gelen bir uzunluk ölçü birimi ve 16 Ons'a denk gelen "Rottle" ağırlık birimi kullanılmaktadır. Avrupalılar Trablus'ta iyi muamele görmektedirler. Hristiyanların bir şapeli bulunmakta ve Roma'nın üçüncü sırasından dört rahip bu şapelde görev yapmaktadır. Bu şapelin çanlarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu çanların sesleri şehrin her mahallesinden duyulmaktadır. Şapelin tamir ve bakım giderleri bağışlardan ve Roma sarayından gönderilen meblağlardan karşılanmaktadır.⁷¹

İklim ve hava durumu yaz mevsiminde sıcaktır ve bu enleme göre değişmektedir. Fakat diğer mevsimler bahar gibidir. Seyahat esnasında rüzgâr çoğunlukla batıdan esmiştir. Trablus'tan 45 mil uzaklıkta antik Leptis ya da Lebda şehrinin kalıntıları bulunmaktadır. Halen çok sayıda sütun ve diğer ilginç eserlere sahip olduğu söylenmektedir.⁷²

C. KIBRIS SEYAHATI

Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması II. Selim tarafından 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa'nın fethiyle başlamış ve 1 Ağustos 1571'de Magosa'nın ilhakıyla tamamlanmıştır. Ada'nın hukuken Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise 7 Mart 1573 tarihli Osmanlı-Venedik Antlaşması ile mümkün olmuş, bu antlaşmayla Venedik Kıbrıs'ı Osmanlılara terk etmeyi ve 300.000 duka tazminat ödemeyi kabul etmiştir.⁷³ Osmanlıların Kıbrıs'ın fethi için gerek duyacakları ciddi miktardaki paranın bir kısmı imparatorluğun Avrupa eyaletlerindeki Ortodoks kilisesine ait manastır ve kiliselerin satışıyla karşılanmıştır.⁷⁴

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethinin sebebi, Doğu Akdeniz çevresindeki bütün ülkelerin teker teker ele geçirilmesi sonucunda adanın kazandığı stratejik önemdir. Adanın fethi, Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak tesis edilmesi bakımından gerekiyordu. Çünkü ada 1489 yılından beri korsanlığı desteklemekte olan Venedik'in elindeydi. Venedik, 1540 yılında Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu

⁷¹ Travels of Ali Bey I, s.239

⁷² Travels of Ali Bey I, s.239-242

⁷³ Işın Demirkent, "Kıbrıs", D.İ.A, XXV, s.374

⁷⁴ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğun Öyküsü 1300-1923*, (Çev.Zülal Kılıç), Kasım 2012 İstanbul, s.145

barışa rağmen adada üslenen Maltalı ve Venedikli korsanların yaptığı saldırılara kayıtsız kalıyordu. Korsanlar, Doğu Akdeniz ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Kıbrıs'ı üs olarak kullanıp tüccarlarla hacıların güvenliğini tehlikeye sokmaktaydılar.⁷⁵ 1571'den 1878'e kadar kesintisiz bir şekilde Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs, XIX. yüzyılda Batılı devletlerin ilgisini çekmeye başladı. Özellikle Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere ve Fransa'nın en önemli hedefleri arasındaydı.

26 Ocak 1806 tarihinde İskenderiye'ye doğru bir Türk gemisiyle yola çıkan Ali Bey Sapienza adası, Mora Yarımadası Modon şehri, Longa limanı rotası ile İskenderiye şehrine ulaşma gayreti vardı. Ancak fırtına sebebiyle rotalarını Kıbrıs istikametine çevirmiş ve Kıbrıs rotası üzerinde Mora yarımadasını açıklarını geçtikten sonra Sapienze adasında demir attılar.

a. Sapienze Adası

Ali Bey Sapienza adasını şu sözlerle tasvir etmektedir: Sapienza adası korkunç bir görünüme sahip olup ve tüm çevre volkanik patlamalardan dolayı tahrip olmuş durumdadır. Adada bulunan toprağın temelini glütenli ve sert bir toprak oluşturmaktadır. Deniz dibindeki toprak da aynı şekilde sert bir oluşuma sahiptir ve bu yüzden bu bölgede gemilerin çapaları sıkı bir şekilde tutunmaktadır. Ada yaklaşık olarak 16 km çapında bir adadır. Adada su kaynağı olarak kuyu, dere ya da memba bulunmamaktadır. Su kaynağı olarak kayalık alanda kaya oluşumlarının arasında biriken yağmur suları bulunmaktadır. Ada üzerinde hayvan bulunmamakta ve yağmur yağışı olduğunda Yunanlı çobanlar tarafından adaya keçi ve koyun sürüleri getirilmektedir. Yunanlı çobanlar koyun postundan yapılmış olan kıyafetler giymektedir.⁷⁶

b. Mora Yarımadası ve Modon Şehri

Ali Bey beş gün boyunca kaldığı Sapienze adasından ayrıldıktan sonra Porta Longa üzerinden Mora yarımadasında bulunan Modon'a ulaştı. Modon'da üç Türk görevli tarafından karşılandı ve gümrük işlemleri yapıldı. Görevliler Ali Bey'i nazik

⁷⁵ I.Demirkent a.g.m, s.371

⁷⁶ Travels of Ali Bey I, s.246 vd.

bir şekilde karşıladılar ve kahve ikramında bulundular. Görevliler yabancı dil bilmedikleri için iletişim kuramadılar ve işaret diliyle anlaştılar. Ali Bey Modon şehrini şu şekilde tasvir etmektedir: Modon, savaş zamanında stratejik açıdan oldukça iyi bir konuma sahip bir kenttir. Türk hâkimiyeti öncesinde İspanyol ve Venedik hâkimiyetinde olan bir kenttir. Şehir yüksek kulelerle çevrilmiş ve ağır toprakla istihkâm edilmiştir. Şehre giriş kara tarafından tek kıyı tarafından iki kapı ile yapılmaktadır. Rus kuşatması esnasında şehri kuşatmak isteyen Rus kuvvetleri Türk askerlerinin kuşatmayı geri püskürtmesiyle kamp donanımlarını, top ve ağır silahlarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Kentte Türkler yaşamaktadır ve sayıları yaklaşık olarak bin aile civarındadır. Askeri garnizonda yedi yüz kadar asker bulunmakta ve bu askerler iyi donanımlı ve kıyafetleri nizamidir. Askerler tabanca ve hançer sırtlarında tüfek taşımaktadırlar. Ali Bey'in seyahati esnasında bir köye saldıran eşkıyalar kadın, erkek ve çocukları katletmişler ve bu olay sonucunda Modon'da görevli askerler eşkıyaları takip halindeydiler. Bu tip vakalar Mora Yarımadasında çok sık yaşanmaktadır ve bu olaylar Türk hükümetinin yönetimdeki bozukluğundan kaynaklanmaktadır.

Modon yüksek duvarlarla çevrilmiş dar sokaklardan oluşan bir şehirdir ve sokakları sağlığı olumsuz etkileyecek kadar kirlidir. Kırsal kesimde toprak çamurlu ve bu çamur yüzünden sebze ve meyveler kirlenmektedir. Şehirde yaşayan insanlar sağlıklı görünmelerine rağmen et ve yiyecek kalitesi düşüktür. Ali Bey şehirde yaşayan insanların sağlıklı görünmelerine bölgede bol miktarda üretilen, içilmesi yasa ile engellenen ve insanların bolca tükettikleri şaraba bağlamaktadır. Şehirde çeşme bulunmamakta ve içme suları kuyulardan sağlanmaktadır. Kuyular şehir dışında bulunmakta ve su hayvan sırtında taşınmaktadır.

Şehri çevreleyen surlar taştan yapılmış ve evlerde aynı şekilde bu taşlardan inşa edilmiştir. Evlerin zeminleri tahta ile kaplanmakta, evlerin çok miktarda penceresi bulunmakta ve pencereler panjurlarla kapatılmaktadır. Mimari Grek tarzındadır ve Arap tarzı görünmemektedir. Genel olarak şehrin sıkıcı bir görüntüsü var. İklim Ali Bey'in ziyareti esnasında soğuktur ve hava genellikle bulutlu ve çok yağışlıdır. Şehirde bulunan hamamlar pis görünümlüdür. Şehirde birkaç kahvehane bulunmakta ve Türkler burada sigara içip satranç oynamaktadır. Ana caddelerde birkaç tane dükkân bulunmakta ve ürün çeşitliliği bakımından yetersizdir. Modon'da

kullanılan para Türkiye’de kullanılan gümüş paralardır. 140 para 1 İspanyol piastresine denk gelmektedir. Bu para çok az gümüşle karıştırılmış pirinç madeninden oluşmaktadır.

Şehir Mehmet Ağa isminde bir vali tarafından yönetilmektedir. Vali ziyaret esnasında hastadır. Şehirde en nüfuslu insan Mustafa Schaoux’dur. Bu şahıs şehrin en zengin insanı ve şehirde bulunan kahvehaneler, hamam, halka ait binalar ve Sapienza adasının sahibidir. Şehrin valisini (Ağa) neredeyse evinden dışarı çıkarmamakta ve liman görevlileri şehre girmeye korkmaktadırlar. Bu şahıs adasında korsanlığı da engellemektedir. Şehre hâkim olan tepenin arkasında Yunan köyü bulunmaktadır. Bu köyde yaklaşık olarak beş yüz kadar insan yaşamaktadır. Mora yarımadasında 88,000 Yunanlı ve 18,000 Türkün yaşadığı söylenmektedir.⁷⁷

c. Limasol

Ali Bey 20 Şubat 1806 tarihine kadar Modon’da konakladı ve Kıbrıs Adasına doğru yola çıktı. 7 Mart 1806 tarihinde Kıbrıs adasında bulunan Limasol limanına demir attılar. Limanda “Ağa” denilen Türk yönetici Ali Bey’e yardım teklifinde bulundu. Karaya çıkmadan önce gümrük görevlileri tarafından gümrük kontrolü yapıldı. Görevliler tarafından Avrupa’daymış hissi veren bir şekilde kibar davranılmıştı. Ali Bey’in buradaki ziyaretleriyle ilgilenecek olan kişi Yunanlı tebaanın önde gelenlerinden biri olan Demetio Franiondi’diydi. Bu şahıs İngiltere ve Rusya’nın konsolos yardımcısı ve Naples’in konsolosuydu. Çok zengin olan Franiondi, Türk ve Rumlar tarafından oldukça saygı gören bir insandı.

Limasol’dan yola çıkarak ada içerisinde gezisine başlayan Ali Bey gezi esnasında Togni köyüne uğramış ve burayı şöyle tasvir etmişti: Köyde Türk ve Rumlar ortak yaşamaktalar fakat taraflar köyün farklı bölgelerinde ayrı olarak ikâmet etmektedirler. Köyde bulunan evler kötü ve çirkin bir mimari ile inşa edilmiştir. Köy sakinlerini birbirinden bir dere ayırmakta ve bu dere küçük bir köprü ile geçilmektedir. Derenin kenarında Aziz Helen’e ithaf edilmiş bir kilise mevcuttur.⁷⁸

⁷⁷ Travels of Ali Bey I, s.250-255

⁷⁸ Travels of Ali Bey I, s.261-263

d. Nikosya Şehri

Ali Bey, Togni köyünden doğuya doğru seyahat ederek Scarino nehrini geçip Corno, Terraforio ve Tisdarchani köylerini geçip adanın baş şehri olan Nicosia şehrine geldi.⁷⁹ Ali Bey seyahatnamesinde Nicosia şehriyle ilgili gözlemlerini şöyle ifade etmektedir: Nicosia şehri yaklaşık olarak 100,000 kişilik bir nüfusa sahip olan bir şehirdir. Sebze bahçeleri ve yıkıntılar geniş alanları kapsamaktadır. Burada yaşayan Türk ailelerin genel nüfus içerisinde 1000'den fazla olmadığını, ahalinin çoğunun Rum kökenli olduğunu söylemekteler. Şehir yüksek bir konumda ve bir ovanın tam merkezinde bulunmakta ve manzarası harika olan bir konumdur. Şehrin Pahos, Chirigna ve Famagosta olarak adlandırılan üç kapısı bulunmaktadır. Şehirde Yunanlıların bulunduğu birkaç sokak bulunmakta ve bu sokaklar iyi durumdadır, fakat diğer sokaklar dar, taş ile döşenmemiş ve durumları iyi değildir.

Antik çağdan kalmış olan Serraga ya da Serail denilen saray adanın valisi tarafından kullanılmaktadır. Antik St. Sophia katedrali Türkler tarafından cami olarak kullanılmakta ve gotik bir mimariye sahiptir. Türkler katedralin sütunlarını büyük gözükmeleleri için kireç ile boyamışlar iki adet minare eklemişlerdir. Bu değişiklikler yapının geri kalanıyla ahenk içerisinde değildir. Müslümanlar namaz kılmak için Mekke'ye yüzlerini dönmek zorundadırlar, bu yüzden Türkler bu kurala katedrali uydurmak için iç kısımda da değişiklikler yapmışlardır.⁸⁰

Ali Bey adada bulunan dinî liderler hakkında da gözlemler yapmıştır. Bu gözlemlere göre; Ada'da bulunan Başpiskopos bağımsız bir patrikliği temsil etmekte ve İstanbul patrikliğiyle bir bağlantısı bulunmamaktadır. Başpiskopos Kudüs patrikliğine bağlıdır. Başpiskopos, piskoposluk verme, diğer dinî görevleri uygulama ve evlilik konularında izinler verme görevlerini yürütmektedir. Başpiskopos, piskopos ve diğer din adamları evlenmemektedirler. Ancak din adamlığından önce evlenmişlerse bir eşe sahip olmaları kanunî olarak kabul görmemektedir. Eğer eşleri vefat ederse tekrar evlenmemektedirler. Ada'nın şu anki başpiskoposu evli ve bir erkek çocuğa sahiptir. Rahipler sürekli bekâr olmak zorundadırlar. Rahipler siyah keçeden yapılmış olan takkeler giymektedir. Bu takkeler takım şekline göre bekâr ya da evli rahiplere göre değişmektedir. Evli olan Rahipler eğri biçimli takke giymekte,

⁷⁹ Travels of Ali Bey I, s.263 vd.

⁸⁰ Travels of Ali Bey I, s.266 vd.

bekâr olan rahipler içe dönük koni şeklinde takkeler giymektedirler. Piskoposlar başlarının üzerinde mor renkte kuşak taşımaktadırlar ve aynı renkte kıyafet giymektedirler. Rahipler genellikle siyah renk kıyafet giymektedirler. Rumlar din adamlarına çok saygı duymakta ve onları gördüklerinde şapkalarını çıkararak selam vermektedirler.⁸¹

Ali Bey, Kıbrıs'taki Rum ve Türk ahalinin nüfus, asker ve gündelik yaşamlarına ilişkin şu bilgileri vermektedir; Adanın valisi adada bulunan Rumların tam sayısını bilmemektedir. Yaklaşık 32,000 Rum'un yaşadığı sanılmaktadır. Fakat bilgi sahibi insanların söylediklerine göre bu sayı 100,000 civarındadır. Adada 4000 Türk askeri bulunmakta ve Rumlar Türk askerlerini desteklemek üzere maddi yardımda bulunmaktadırlar. Rumlar Türkler kadar kıskanç insanlardır. Eşlerini uzak münzevi yerlerde tutmaktalar ve kadınlar Türk kadınları gibi yüzlerini örtmektedir. Zengin olanlar Türkler gibi uzun kıyafetler giymekte ve zengin olsun fakir olsun çobandan işçiye kadar herkes temiz bir şekilde giyinmektedir.

Rumlar gregoryen doğrulama olmadan eski takvimi kullanmaktadırlar. Hesaplamaları Avrupa'nın gerisindedir ve günümüzle 12 gün farklılık vardır. Lent⁸² Yunanlılarca sıkı bir şekilde kutlanmaktadır. Lent Katoliklerinkinden bir hafta daha uzun sürmekte bu dönem içerisinde et, balık ve süt ürünleri hatta bunların yağını içeren gıdaları tüketmemektedirler. Burada yaşayan Rum halk Ortodoks mezhebine inanmaktadır. Adada yaşayan Rumlar Türkler gibi bıyık bırakmaktadırlar. Rumlara silah taşıma izni verilmemekte, fakat hepsi ceketlerinin altında kama ya da bıçak taşımaktadır. Adada hâkim ticaret pamuk üzerine yapılmaktadır. Türkler bu ticaret konusunda ikinci konumdadır. Adada ticari hayatta en büyük suç olarak kabul edilen şey tartı konusunda hilenin yapılmasıdır. Gözlemlerden anlaşıldığı kadarıyla Türkler adada genel ticari hayatta ve zenginlik konusunda ön plandadır.⁸³

⁸¹ Travels of Ali Bey I, s.271

⁸² Lent elli günlük bir dönemi temsil etmekte ve Lent döneminde çeşitli oruç ve perhizlerle ibadet ve dualarda bulunmaktadırlar. Bkz. Münür Yıldırım, "Ortodoks Kilisesinde Paskalya", **Dini Araştırmalar**, VII/21, s.71

⁸³ Travels of Ali Bey I, s.273

e. Larnaka Şehri

Ali Bey Nicosia'dan ayrıldıktan sonra İdallo üzerinden Larnaka'ya gelmiş ve Larnaka hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir: Larnaka, Nicosia'dan sonraki en önemli şehirlerden birisidir. Aynı zamanda piskoposluk mekânı Avrupalı Tüccar konsolosların ve diğer ülkelerce korunan Rum tüccarların konaklarının bulunduğu bir şehirdir. Larnaka'nın yolları Suriye'ye bakan coğrafi pozisyonu haricinde çok açık ve korumasız ve bu yüzden pek çok geminin limana girmesine sebep olmaktadır. Skala denilen Larnaka'ya bir mil mesafede olan mevkide İngiliz ve diğer iki milletten Konsoloslar ikamet etmektedir ve karaya çıkış bu bölgeden yapılmaktadır. Larnaka'nın batı kısmında yerel halkın Laconicos olarak adlandırdıkları verimli bir bölge vardır. Bu bölgenin ismi buraya daha önceden hâkim olan ulusun adıdır. St. Helena nehri'nin ötesinde Amathante harabeleri yer almaktadır.⁸⁴

Ali Bey, 23 Nisan tarihinde Limasol'dan Paphos'a gitmek üzere ayrılmış ve yol üstündeki Collossi, Episcopi, St.Thomas, ve Latanisko köylerinde gözlemlerde bulunmuştur. Bu köyleri şöyle tasvir etmektedir: Bu köylerde Türkler ve Rumlar karışık yaşamaktadırlar. Latanisko köyünde çoğunlukla Türkler yaşamakta ve Türklere dair bilgiler verilmektedir. Bu köyde yaşayan Türkler dürüst ve çalışkan insanlar olarak görünmektedirler. Temiz bir şekilde giyinmekte ve kıyafetleri genellikle beyaz renktedir. Tamamı bıyık bırakmakta, bıyıkları uzun ve kıvılcık renktedir. Yemek öğünleri sofraları temiz ve düzgün bir şekilde servis edilmektedir. Türkler hükümetçe çok baskı altında bırakılmasalar çok daha mutlu olurlar. Onlarda Rumlar gibi yıllık 100 pisetre⁸⁵ vergi ödemektedirler.⁸⁶

Ali Bey, Mandria, Dimi, Aschria, Coloni Ieroschipo ve Paphos köylerini gezdikten sonra Limasol'a tekrar dönmüş ve Lismasol'dan İskenderiye'ye gitmek üzere ayrılmıştır. Seyahatleri esnasında denizde seyir halindeyken Osmanlı donanmasına ait bir Türk fırkateyni tarafından durdurulmuş ve taşıdıkları bayrak ve yolcular hakkında sorgulamalar yapıldıktan sonra serbest bırakılmışlardır.⁸⁷

⁸⁴ Travels of Ali Bey I, s.272-285

⁸⁵ Pisetre kuruş olarak kullanılan metal paradır. Bkz. **2013 Standard Catalog of World Coins - 1901-2000**, (Ed. George S. Cuhaj, Thomas Michael), Krause Publications, 2012, s.660

⁸⁶ Travels of Ali Bey I, s.289

⁸⁷ Travels of Ali Bey I, s.289-306

Ç. MISIR SEYAHATİ

Mısır, Osmanlı hâkimiyetine Yavuz Sultan Selim'in 1517 seferiyle katıldı.⁸⁸ Osmanlı idaresi altında Mısır Beylerbeyilik haline getirildi. Bu dönemde Yavuz Sultan Selim Kahire'de bulunan zanaatkârlar ve bilim adamlarını İstanbul'a gönderip başşehrin inşasına yardımcı olmalarını sağlamıştır.⁸⁹ Mısır, XVI. yüzyılda Osmanlı eyaletleri içinde malî açıdan zengin kaynaklara sahip olma özelliğiyle ön plana çıkmıştı. Gelirlerinin önemli bir kısmı eyalet merkezinde veya civarındaki masraflara tahsis edilirdi. Sıkıntısı çekilen erzak ve barut gibi maddelerle Akdeniz ve Kızıldeniz'de Mısır sahillerinin muhafazasında bulunan kadirgaların ihtiyaçlarının temini, Yemen ve Habeşistan'a gönderilen askerlerin masrafları, hac için İstanbul'dan Haremeyn'e giden görevlilerin masraflarının karşılanması, Haremeyn'deki tamirler, hac yolundaki su tesisleri ve kalelerin binası ve ıslahı, Mısır eyaletine beratla gönderilenlerin ulûfe ve ihtiyaçları, eyaletteki köprülerin muhafaza ve tamiri ve tabii afetlerin tahribatını giderme masrafları mahallî hazineden karşılanırdı. Bu harcamalardan geriye kalan miktar yıl sonunda İstanbul'a "ceyb-i hümayun harçlığı" olarak gönderilirdi.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar irsaliyenin miktarı 500.000 altın, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar 700.000 altın civarında olmuştur. XVI. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyiler makamlarında uzun müddet kaldıkları için irsaliye hazinesi temininde zorluk çekilmemiştir. Ancak yüzyılın ikinci yarısında Beylerbeyilerin tayin müddetleri kısaltılıp irsaliye miktarı arttırıldığından irsaliyenin her yıl zamanında gönderilmesinde sıkıntı çekilmiş, meblağın toplanmasında halka baskı yapılmıştır.⁹⁰

Mısır eyaleti, Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarıyla Ortadoğu bölgesinin kara ve deniz yollarını muhafaza etmesi, bir taraftan Kuzey ve Güney Afrika'ya, diğer taraftan Kızıldeniz ve Arap yarımadasına yönelik siyasî faaliyetlerde anahtar ülke olması dolayısıyla büyük bir askerî öneme sahipti. Buradaki mahallî asker grupları gerek Arap yarımadası gerekse Kuzey Afrika, Habeşistan, Yemen gibi uzak bölgelere yönelen seferlere katılıyordu. Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'deki Hint

⁸⁸ Seyyid Muhammed Es-Syyid, "Mısır", D.İ.A.XXIX, Ankara 2004 s.563

⁸⁹ Arthur Goldschmidt, Jr., **A Brief History of Egypt**, Infobase Publishing, New York 2008, s.56

⁹⁰ S. M.Es-Seyyid, a.g.m., s.563

seferi buradan başlamıştı. Özdemir Paşa'nın Habeş harekâtında da (1555) eyalet ana üs rolü oynamıştı. 1567'den itibaren hızlanan Yemen olayları eyaleti kilit konumuna getirmişti. Ayrıca bu sıralarda hem Hint taraflarından hac ve ticaret için Osmanlı ülkelerine gelip gidenleri Portekizlilerin saldırılarından korumak hem de Yemen, Hicaz ve Habeş vilâyetlerini muhafaza etmek üzere kuvvetli bir donanma oluşturulmuştu.⁹¹

Mısır'daki Osmanlı hâkimiyeti, 1798 yılında Fransa tarafından yıkılmak istendi. Fransızların Temmuz 1798'deki işgali Mısır'da yeni bir dönemi açmış ve İngilizler karşısında doğudaki çıkarlarını koruma gerekçesiyle Napolyon Bonapart tarafından girişilen askerî harekât üç yıl sürecek olan işgal dönemini başlatmıştı. Bu süre içinde bilim adamları ülkenin zenginliklerini tespit etmiş ve bunlardan istifade edebilmenin yollarını aramışlardı. Çalışmalar neticesinde "*Description de l'Egypte*" başlıklı yirmi üç ciltlik bir eser, Mayıs 1799'da hazırlandı (Paris 1809-1828). Akkâ'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yenilen Bonapart Ağustos 1799'da Mısır'dan ayrıldı. Fransız kuvvetleri de Osmanlı-İngiliz ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılara dayanamayarak Ağustos 1801'de Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar.⁹²

a. İskenderiye Şehri

Ali Bey'in Mısır seyahati Fransız işgalinin hemen akabine denk gelmektedir. O, Mısır seyahatine Limasol'dan yola çıkarak 12 Mayıs 1806 tarihinde bir buçuk günlük deniz yolculuğundan sonra İskenderiye limanına girerek başladı. Ali Bey, İskenderiye hakkında şu bilgileri vermektedir: İskenderiye coğrafi konum olarak 31°13'5" kuzey enlemi 27°35'30" doğu boylamındadır. Şehirde bir milyondan fazla insan yaşamakta ve ticaretin merkezi konumundadır. Şehirde bulunan sokaklar yeterince geniş ve çoğu taşla kaplanmıştır. En geniş sokağı Frank sokağıdır ve çoğunlukla taşla kaplı olmamasına rağmen yürümek için elverişli bir sokaktır. İskenderiye'de bulunan pazaryerleri neredeyse Afrika'daki en iyi pazarlar kadar iyi bir şekilde donatılmıştır. Çeşitli et ürünleri, taze ve kurutulmuş meyveler, otlar, bol miktarda balık ürünleri çok iyi kalitede ekmek yumurta ve süt ürünleri bulunmaktadır. Şehri oluşturan nüfusun büyük çoğunluğunu kaba ve cahil Araplar

⁹¹ S. M. Es-Seyyid, a.g.m, s.568

⁹² S.M. Es-Seyyid, a.g.m, s.569

oluşturmaktadır. İnsanlar dini önyargılarından dolayı Avrupalılara göre daha az uygarlar.⁹³

İskenderiye’de bulunan evlerin çatıları çok fazla yağış yağmadığı için düzdür. Evler ne kadar geniş olursa olsun evlerin koridorları oldukça dar ve neredeyse bir kişinin geçebileceği bir genişliktedir. Evlerde duvar kenarına yapılmış olan Türklerin “divan” dedikleri oturmak amacıyla kullanılan sedirler mevcuttur. Evlerin bazılarında su sarnıçları bulunmakta ve yağmur yağdığı zaman bu sarnıçlar su biriktirmek için kullanılmaktadır. Genellikle yağmur az yağdığı için yerel halk su ihtiyacını Nil nehrinden sağlamaktadır. Nil nehrindeki sular su taşkınları meydana geldiği zamanlarda deve sırtlarında evlere taşınmakta ve sarnıçlara doldurulmaktadır.⁹⁴

Ali Bey şehrin mimarisi ve tarihî dokusu ile ilgili de bilgiler vermektedir: Ulu Cami’nin dışında bahse konu olabilecek bir cami bulunmamaktadır. Burada bulunan camilerin zemin katlarında dükkânlar evler ve mağazalar bulunmaktadır. Camilerin gelirleri çok az olmakla beraber camilerden birinin imamının aylık geliri yaklaşık dört piastredir ve camiler bağışlarla hayatlarını idame ettirmektedirler. Geçmişte buraya gelen seyyahların belirttiği tarihi camiler zaman, Türkler ve savaşlar nedeniyle yok olmuşlardır. Antik ve büyüleyici hiyeroglif yazılara sahip olan lahitler yok olmuş ve İngiltere’ye götürülmüştür.⁹⁵

Fiyatlar ve yeme-içme ile ilgili ise; “Dış ülkelerden getirilen yiyecek ve içeceklerin fiyatları Afrika ülkelerindeki şehirlerde bulunan ürünlere kıyasla daha pahalıdır. Bir kümes hayvanı 1 Türk piastresi tutmakta, bir çift güvercin 30 para tutmakta, bir okka koyun eti 40 para, bir okka ekmek 10 para, 1 okka yağ 60 para, ve 1 okka tereyağı 115 para tutmaktadır. Mısır enstitüsü ağırlık, uzunluk ve para birimlerini hesaplamış ve 1 okkanın 40 onsa, 235 Fransız tahıl tanesine denk geldiğini, 4,5 Türk piastresinin her bir 40 paranın 1 İspanyol piastresine denk geldiğini ve 10 piastre ve 10 paranın bir Venedik altın parasına eşit olduğunu belirlemiştir. İskenderiye’de bulunan yiyecek ve içeceklerin kaliteleri yüksek olmakla beraber, sarnıçlarda durgunlaşan sularda özellikle yılsonuna doğru haşerat

⁹³ Travels of Ali Bey I, s.311

⁹⁴ Travels of Ali Bey I, s.311

⁹⁵ Travels of Ali Bey I, s.313

üremektedir. Bu şartlar insanları suyu içilebilir hale getirebilmek için bazı el yapımı metotlar kullanarak damıtma yapmak zorunda bırakmıştır. Su İskenderiye’ye Nil nehrin taşmasıyla dolan kanallar vasıtasıyla taşınmaktadır” bilgisini vermektedir.⁹⁶

Ali Bey İskenderiye’deki gözlemlerine şu şekilde devam etmektedir: İskenderiye’de bulunan askerî binalar ile İskenderiye düzenli bir savunma yeridir ve Fransızlarca inşa edilmiş olan dört adet kaleye sahiptir. Bu kaleler çoğunlukla bakım açısından kötü durumda bulunmakla beraber çürümeye yüz tutmuşlardır. İnsanlar bahçelerine ya da diğer yerleşim birimlerine gitmek için eşeklerden faydalanmaktadırlar. Bu eşeklerin bacak boyları oldukça kısadır ve eşek üzerine binenlerin ayakları yere değebilmektedir. Bu kısa bacaklı hayvanlar kısa bacaklı olmalarına rağmen çok canlı ve hızlı adımla ilerleyebilmektedirler. İskenderiye’de satılan atlar Mısır, Afrika, Arabistan ve Suriye at ırklarından elde edilmektedir. İçlerinden çok azı iyi atlardır ve binicileri tarafından çok pahalı fiyatlara satılmaktadırlar. Burada kullanılan üzengiler Fas’ta kullanılan üzengilerden çok daha geniştir. Şehirde atları eğiten ve seyis olarak adlandırılan insanlar mevcuttur. Seyisler aynı zamanda at sahibinin atının ipini tutup elinde bir bastonla at sahibine eşlik etmektedir.⁹⁷

Ali Bey, İskenderiye’deki bilim atmosferinden de bahsetmektedir. Ona göre: İskenderiye’de bilim alanında eğitim veren bir eğitim kurumu bulunmamakta ve el yazması sanatı kötü durumdadır. Diğer okullarda bulunan yöneticiler ve eğitimeçiler genel bir değerlendirme ya da imtihana tabi tutulmamaktadır. Bu yüzden yazı karakterlerini kaprislerine göre şekillendirmektedirler. Okumak ya da eğitim almak isteyen insanlar Kahire’ye gitmektedir. Şehirde bulunan en saygıdeğer şeyh belli başlı camilerde talimat yaymak için konuşmalar yapmaktadır. Şeyh camide caminin ortasında bir halının üzerinde etrafına dizilmiş olan insanların ortasında oturmakta ve karşısında elinde kâğıt olan okuyucu Ku’an’dan sureleri okumakta ve okuyucu zaman zaman okumakta zorlanmakta ve şeyh okumasını düzeltmek amacıyla müdahalede bulunmaktadır.⁹⁸

⁹⁶ Travels of Ali Bey I, s.314 vd.

⁹⁷ Travels of Ali Bey I, s.314-316

⁹⁸ Travels of Ali Bey I, s.317

İskenderiye'nin tarihî bölgesi ile ilgili bilgileri ise şöyledir: Şehir iki bölüme ayrılmaktadır ve Eski İskenderiye olarak adlandırılan şehir, çoğunlukla kuma gömülmüş vaziyettedir. Eski İskenderiye'de bulunan Dikili taş ve bazı sütunlar hala dikey vaziyette olmalarına karşın bir kaç adım kuma gömülmüşlerdir. Dikili taşın boyu göz önüne alındığında Eski İskenderiye 15 ya da 16 adım günümüz İskenderiye'sinden daha aşağıdadır. Antik şehirde bulunan yapılar taştan yapılmışlar ve bu taşlar yeni şehirde yaşayan insanlar için taş ocağı vazifesini görmekte ve insanlar buradan taşları alıp götürmekte, evlerini bu taşlarla inşa etmektedirler. Bu alanda daha önceden bin sütunlu Cami olarak adlandırılan bir cami bulunmaktadır. Bu harabelerden alınan sütunlar farklı zamanlarda Avrupalılar tarafından deniz kenarına taşınmış ve buradan da gemilerle kendi ülkelerine götürülmüşlerdir. Fakat limanda bulunan Türk filosunun kaptanları limanda karaya çıkış yeri bulamamaya kızınca sütunları denize döktürmüş ve onları üst üste koydurmuştur. Bu yolla karaya çıkmak üzere rıhtım inşa edilmiştir. Bu çıkış yeri limanın batısında bulunmakta ve Kleopatra'nın iğneleri olarak adlandırılan dikilitaşlar ve Pompey Sütunu limanın doğusunda bulunmaktadır. Seyyahların dikkatini çekecek olan yerlerden birisi de Antik İskenderiye'de bulunan Nekropol'dür. Kaya içerisine oyularak ölülerin yerleştirilmesi için nişler yapılmış bir mezar bölgesidir. Bölgede aynı zamanda Kleopatra'nın hamamı da bulunmaktadır. Hamam 3 odadan oluşmakta ve kare şeklindedir. İçerisi göl şeklinde kazılmış ve denizle bağlantılı haldedir.⁹⁹

Ali Bey, Yeni İskenderiye ile ilgili de şu bilgileri vermektedir; Kuzeyden Akdeniz ve güneyden Mareotis gölü ile çevrelenmiştir. Bu göl eski çağda Nil nehrinin suları ile dolmuş ve denizle ya da diğer nehirlerle bir bağlantısı yoktur. Doğu kesiminde Mahadi gölü mevcuttur. Mahadi gölünün bendi hasarlandığında deniz suyu göl içerisine girmiştir. Mareotis ve Mahadi gölleri bir kanalla birbirinden ayrılmakta ve İskenderiye kanalını oluşturmaktadır. Fransız saldırısı esnasında İngiliz orduları bu şehre saldırı için gelmişler ve bölgeyi ikiye ayırmışlar ve Mahadi gölünü oluşturan deniz suyu içeri girmiş ve Mareotis gölünü oluşturmuştur. İskenderiye valisi tarafından gölün bir kısmı kurumaya bırakılmakta ve deniz tuzu bir tabaka halinde kalmakta ve bu tuzdan büyük miktarda gelir sağlanmaktadır. Mahadi

⁹⁹ Travels of Ali Bey I, s.317 vd.

gölü balık açısından zengin bir göl ve çok sayıda tekne, balık avlama işlerinde kullanılmaktadır. Suyun ısısı deniz suyundan birkaç derece daha ılıktır. İskenderiye’de tarımsal faaliyetler karpuz, incir bağcılık üzerine yoğunlaşmakla beraber geleneksel yöntemlerle tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Karpuz 45–60 adım uzunlukta ve 8–10 adım derinlikte hazırlanan hendeklere ekilmektedir. Aynı şekilde üzüm bağlarını da bu metotla hazırlamaktadırlar. İskenderiye çöllerinde çok fazla miktarda çakal ve kertenkele ve şaşırtıcı miktarda Arap tavşanı mevcuttur. Arap tavşanları oldukça küçük hayvanlardır.¹⁰⁰

Ali Bey’in İskenderiye hakkında verdiği bilgilerden biri de etnik ve dinî konulardır: Karışık milletlerin oluşturduğu İskenderiye’de çok fazla yabancı dil konuşulmakta ve genellikle konuşulan diller gramer açısından iyi düzeyde değildir. Burada konuşan insanlar komşusu tarafından anlaşılabilmek için komşusunun dilini öğrenmekte ve neredeyse kendi ana dilini unutabilmektedir. Şehirde yaşayan çocuklar kendi kendilerine bir öğretici olmadan çok düzgün bir şekilde olmadan üç ya da dört dili öğrenebilmektedirler. İskenderiye’nin yabancı bir dili kusursuz öğrenmek için dünyadaki en kötü yerlerden biri olduğu söylenebilir. İskenderiye’de limana gelen gemilerdeki mürettebat Yunanlı olduğu ve çok fazla miktarda gelen gidenin olmasına rağmen şehre yerleşmiş Yunanlı aile sayısı kırktan fazla değildir. Yunanlılar şehirde İskenderiye Başpiskoposu ve piskoposunun ikâmet ettiği kiliseye sahipler. Şehirde birkaç tane ticaret amacıyla ara sıra gelen Katolik Suriyeli mevcuttur. Şehre yerleşmiş olan 300’den fazla Yahudi mevcuttur. Bu Yahudiler ticaret ve simsarlıkla uğraşmaktadırlar. Şehirde geçici iki adet sinagoga sahipler. Yahudilere ait olan büyük bir sinagog Avrupalılar tarafından yıkılmıştır.

Şehirde bulunan tüm Hristiyan ve Yahudiler uzun doğu tarzında ve birbirinden farklı kıyafetler giymektedirler. Bu insanlar Türkler ve Araplar tarafından iyi davranılmakla beraber, dini faaliyetlerini rahatça yapmakta, bayramlarını serbestçe kutlamakta ve elverdiğince refah ve lüks içerisinde özgürce ve hor görülmeden yaşayabilmektedirler. Şehirde yaşayan Avrupalılar, diğer doğu ülkelerinde bilindiği gibi “Frenk” olarak bilinmektedir. Sayıları 200’ü aşmamakla beraber tüm ülkelere insanları kapsamaktadır. Barış zamanında bu insanlar

¹⁰⁰ Travels of Ali Bey I, s.318-325

ticaretle iştigal etmekte, işlerinden başka bir řey dūřünmemekte ve güzel kazanç elde etmektedirler. Katolikler Fransızların himayesi altında bir kiliseye sahipler ve bu kilise İşpanyollar tarafından finanse edilmektedir. Ülkede yaşayan Hıristiyan ya da Yahudi kadınlar dışarıya peçe ile çıkmaktalar ve Müslüman kadınlar gibi münzevi bir yaşam sürmektedirler. İşkenderiye’de iki adet halka açık hamam bulunmaktadır. Bir tanesi benim kullandığım ve şehrin dışında olan hamamdır. Bu hamam en iyi hamamdır ve eski şehirde bulunan harabelerden getirilmiş olan mermerlerden yapılmış ve iyi bir şekilde işletilen bir hamamdır. Tüm dinlere mensup olan kişiler bu hamamı ayrımsız kullanabilmektedir.¹⁰¹

Ali Bey posta teşkilatı ve sıcaıktan kaynaklanan hastalıklara da şu sözlerle dikkat çekmiştir: şehirde ticari anlamda çok fazla faaliyet olmasına karşın ve gelişmiş ticaretin varlığına göre posta hizmetleri için bir teşkilat tesis edilmemiştir. Posta taşıma işlemleri İzmir, İstanbul ve diğer yerlerden gelen küçük gemi sahipleri tarafından gönüllülük esasına göre icra edilmektedir. Posta limana geldiğinde mektup mendil içerisinde ya da küçük çantalar içerisine konmakta ve posta sahibine sokaktan sokağa, evden eve ulaştırılmaktadır. Mektup bekleyen kişiler gelen postaları dağıtan kişiye kendisine mektup gelip gelmediğini öğrenmek için torbaya bakmasını söylemektedir. Bu yolla insanlar postalarını kontrol ettirmektedirler. İşkenderiye’nin iklimi sıcaıktır. Yaz mevsiminde güneş yakmakta fakat kuzey batı yönlerden esen deniz rüzgârları gölgede ılımlı bir sıcaklık sağlamaktadır. Hava çoğunlukla çok rutubetlidir. Göz iltihabı şehirde en çok rastlanan ve yaygın olan bir sağlık sorunudur. Fark edilemeyen kum tanecikleri bu rahatsızlığa ve iltihaba neden olur. şehirde bu rahatsızlıktan etkilenmeyen insan sayısı çok azdır.¹⁰²

b. Kahire şehri

Ali Bey, İşkenderiye şehrinde on altı gün geçirdikten sonra 30 Ekim 1806 tarihinde Kahire’ye doğru yola çıkmıştır. Nil nehri üzerinden gemiyle Kahire’ye ulaşmış ve gözlemlerini şöyle ifade etmiştir: Kahire yerel halk tarafından “Masser” olarak adlandırılmakta, Türkler tarafından “Misr Kahira” ya da “Messer The great” olarak adlandırılmaktadır. Mısır (Egypt) ismi bölgede yaşayan insanlar tarafından

¹⁰¹ Travels of Ali Bey I, s.325-328

¹⁰² Travels of Ali Bey I, s.328-331

bilinmemekte ve ülkeye “Berr-Masser” ya da “Beled Masser” yani “Masser’in ülkesi” demektedirler. Yukarı Mısır’a ise El Saaïd denmektedir.¹⁰³

Ali Bey Kahire’yi şöyle tasvir etmektedir; Sokaklar Avrupa da bulunan bazı şehirlerin sokaklarından bile daha temiz, zemini yumuşak fakat taşsız güzel görünümlü sokaklardır. Kahire’de güzel camiler vardır, fakat büyük çoğunluğu ziyaret etmeye pek değmeyebilir. Şehirde El Azahar, El Hazaneinn, Setna Zianab, Sultan Hazan, Sultan Calaoun camileri bulunmakta ve bu camiler görmeye değebilecek önemli camilerdir. Şehirde bulunan Kahire kalesi şehre hâkim olmakta ve düzenli bir kuşatma sağlaması için bölgede bulunan bir dağ tarafından kuşatılmıştır. Bu kalenin içerisinde buraya gelen seyyahlarca anlatılan Joseph’in kutsal kuyusu bulunmaktadır. Kahire civarında bulunan piramitler Araplar tarafından “El Haram Firaoun” adıyla bilinmektedir. Bölgede yaklaşık üç adet piramit mevcuttur. Piramitlerin üzerinde hangi tarihte dikildiklerine dair bilgi verecek bir kitabe bulunmamaktadır. Büyük olan piramit Hristiyanlık devrinden 850 yıl önce yaşamış olan Keops’a ithaf edilmiştir. Büyük piramidin ayaklarında bir Arap köyü mevcuttur ve bu köyde bulunan ev ve çadırların büyüklüğünden büyük piramidin büyüklüğü daha da anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

c. Süveyş

Ali Bey 15 Aralık 1806 tarihinde Kahire’den ayrılarak Süveyş’e gitmiş 20 Aralık 1806 tarihinde Süveyş’e ulaşmış ve bu bölgeyi şu sözlerle anlatmıştır: Süveyş harabeye dönüşmekte olan küçük bir kasabadır. Kasabada yaklaşık 500 Müslüman ve 30 Hristiyan yaşamaktadır. Süveyş’in konumu, Kızıldeniz sınırında sahil üzerindeki yeriyle onu, aşağı Mısır’ın anahtarı konumuna getirmektedir. Limanı oldukça kötü durumdadır ve “Daos” denilen Kızıldeniz’de seyreden gemiler su yükselmeden ve yükleri boşaltılmadan limana giriş yapamamaktadırlar. Gerçek liman Afrika kıyısında güneye doğru bir buçuk fersah uzaklıkta bulunmaktadır. Deniz suyu derinliği bu bölgede fırkateynler için yeterince derindir. Süveyş bölgesinde bulunan Kızıldeniz, yüksek derinlikte olmakla beraber çoğu yerde 2 mil genişliğindedir.

¹⁰³ Travels of Ali Bey II, s.14

¹⁰⁴ Travels of Ali Bey II, s.14-22

Süveyş'te sokaklar düzenli fakat kaldırımsızdır ve zemin kumludur. Evler harabe halinde ve yıkılma durumundadır. Pazar yerleri genellikle Arabistan ve Afrika denizlerinden elde edilen deniz ürünleri açısından zengindir. Vadi-tor, Cebel-tor ve Sina Dağı Süveyş kentini iyi kalitede sebze ve meyve ile donatmaktadır. Şehirde şehir dışından getirilen suyun haricinde su bulunmamaktadır ve şehrin su ihtiyacı El-bir-suez ya da Süveyş'in kuyuları olarak adlandırılan Kahire yönünden bulunan bölgeden getirilmektedir. Bu getirilen su siyahımsı bir renktedir. El-Aayon Moussa ya da Musa'nın çeşmeleri olarak adlandırılan su kaynakları su temininde kullanılmaktadır. Bu kaynaktan gelen sular da kötü kokulu ve tatsızdır. İçilebilecek kalitede olan sular Arap dağlarından elde edilen sulardır. Bu bölgeden getirilen su çok pahalıya mal olmakta ve bu su uğruna kavgalar yaşanmaktadır.¹⁰⁵

Ali Bey şehrin dinî ve sosyal yapısı ile ilgili bilgi verirken; “Şehirde Yunan dinine mensup Hristiyanlar bulunmakta ve bu Hristiyanların kilise ve papazı bulunmaktadır. Şehirde birkaç tane cami bulunmaktadır. Bu camilerin fiziki yapıları şehirde bulunan evlerle aynı düzeyde olmakla beraber yıkılmak üzeredirler ve bakımsızdırlar. Şehir çok kötü durumda olan surlarla çevrilmiştir. Şehri korumak amacıyla yapılmış duvarların etrafında Fransızlar tarafından inşa edilmiş olan bazı hendekler ve siperler halen bulunmaktadır. Şehir geçmişte Kahire’de köle olan ve günümüzde şehrin valisi konumunda olan siyahî bir yönetici tarafından yönetilmektedir. Şehirde bulunan yöneticinin unvanı “Ağa”dır. Ağanın emrinde 30 adet Arnavut asker bulunmaktadır. Ağanın yardımcısı konumunda “Kâhya” bulunmaktadır ve şehirdeki adalet işlerinden sorumludur. Bölgede taşımacılık ve seyahat amacıyla Kızıldeniz’de kullanılan “Dao” adı verilen gemiler kullanılmaktadır. Bu tip gemiler Kızıldeniz’de taşımacılık faaliyetlerinin en büyük bölümünü karşılamaktadırlar. Bu gemiler yekpare bir gövdeden oluşmakta ve yükseklikleri boylarının üçte biri kadar olmaktadır. Geminin halatları palmiye ağacının kabuklarından imal edilmekte ve yelkenleri kalın pamuk kumaştan yapılmaktadır.” demektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Travels of Ali Bey II, s.22-29

¹⁰⁶ Travels of Ali Bey II, s.31 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ BEY'İN HİCAZ YARIMADASI VE SURİYE SEYAHATI

A. ARABİSTAN SEYAHATI

Arabistan, özellikle Batı Arabistan, İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği, yaşadığı, vahye mazhar olduğu ve risâletini tamamladıktan kısa bir süre sonra vefat ettiği yer olması bakımından dinî öneme haiz bir bölgedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517'de Mısır'ı hâkimiyet altına alması üzerine bu devletin siyasi nüfuzu altında bulunan Hicaz bölgesi de Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır. Şerif II. Berekat Muhammed'in oğlunu Osmanlı hükümdarına göndererek Mekke'nin anahtarını takdim etmesi üzerine Osmanlılarda Mekke, Medine ve Cidde'nin yönetimini onlara bırakmıştır.¹⁰⁷ Hicaz'daki Osmanlı hâkimiyeti Şerif II. Berekat'ın ailesinin işbirliğiyle 400 yıl sürmüştür.¹⁰⁸

Portekizlilerin 1521'de Bahreyn'e saldırımları üzerine Osmanlılar Basra ve Kızıldeniz'de harekete geçtiler. 1534'te Katîf ve Bahreyn'deki Arap şeyhleri itaat arzettiler. Osmanlı hâkimiyeti altında Hicaz bölgesi idarî bakımdan Mısır valiliğine bağlandı. Diğer taraftan Hadım Süleyman Paşa'nın Diu seferi sırasında (1538) Aden alındığı gibi daha sonraki yıllarda Yemen'in iç kısımları da ele geçirilerek burası bir eyalet haline getirildi. Osmanlılar bu tarihten itibaren Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle mücadeleye girdi. Aden'i ele geçirip itaat etmemekte direnen Yemenlileri dağlara sürdüler. Fakat daha sonra geri çekilmek zorunda kaldılar ve Güney Yemen'deki Muhâ'yı üs olarak kullandılar. 1546'da Basra'nın Ayas Paşa tarafından zaptını müteakip Arabistan'ın doğu kısımları da Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1555'te Lahsâ (Ahsâ, Hasâ) eyaleti kurulmuştur. Kanûnî devrinde Arabistan'daki Osmanlı hâkimiyeti zirveye ulaştı. 1563'te Irak'ın fethi üzerine Osmanlılar Basra körfezinde de Portekizlilerle mücadeleye girdiler. Fakat Portekizliler 1521'den 1602'ye kadar Bahreyn'i, 1507'den 1649'a kadar da Maskat'ı ellerinde tutmaya devam ettiler.

Portekizlilerden sonra Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler de Arabistan'la yakından ilgilenmeye başladılar. Bütün Arabistan Osmanlı hâkimiyetine girmekle

¹⁰⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", **D.İ.A. III**, İstanbul 1991 s.248

¹⁰⁸ Madawi al-Rasheed, **A History of Saudi Arabia**, Cambridge University Press, April 2010, s.13

beraber bazı mahallî hanedanlar varlıklarını koruyarak zaman zaman tehlikeli isyanlar çıkarmışlardır. Nitekim Yemen’de Zeydîler ve 1624–1741 tarihleri arasında Umman’da hüküm süren Ya’rubîler, Maskat’ta İbâzîler ve Ahsâ civarında Humeydîlerin isyanları Osmanlıları epeyce uğraştırmıştır. Yemen’deki Zeydîler Osmanlılara karşı ciddi bir mukavemet gösterdiler ve 1635’te onları geri çekilmek zorunda bıraktılar.¹⁰⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Necidli Muhammed b. Abdülvehhâb’ın ortaya attığı dinî fikirler Arabistan’ın geleceği bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlılar’a karşı bir Arap hareketi olan Vehhâbîlik, XIX ve XX. yüzyılda Araplar arasında gelişen milliyetçilik hareketlerini etkiledi. İbn Abdülvehhâb’ın ortaya çıkmasından hemen sonra 1741 yılında Der’iyye bölgesinin idarecisi Muhammed b. Suûd ile akrabalık kurdu ve bir antlaşma yaptı. Muhammed b. Suûd’un ölümünden (1765) sonra yerine oğlu Abdülaziz geçti ve 1788 yılında bütün Necid bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Bundan sonra Mekke şerifi Galib ile on beş yıl (1791–1806) süren mücadeleye başlayan Vehhâbîler 1803 yılında ilk defa Mekke’yi zaptettiler. Mekke şerifi Galib yirmi beş günlük bir muhasaradan sonra Mekke’yi geri aldı. Vehhâbîler 1804’te Medine’yi ele geçirdiler. Diğer taraftan Basra körfezine, Yemen ve Hadramut’a kadar geniş bir sahaya yayılarak Irak ve Suriye’yi tehdide başladılar. Osmanlı Devleti süratle gelişmekte olan Vehhâbî tehlikesini bertaraf etmek için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’yı görevlendirdi. Mehmed Ali Paşa 1818 yılında Der’iyye’yi zaptederek Suûdî Emirliği’ne ağır bir darbe indirdi. İstanbul’a gönderilen Abdullah b. Suûd ile dört oğlu, Şeyhülslâm Mekkîzâde Mustafa Efendi’nin verdiği fetva üzerine idam edildiler (17 Aralık 1819).¹¹⁰

Ali Bey’in Arabistan seyahati Vahhabîlik hareketinin oldukça ivmelendiği bir döneme denk gelmesi bakımından önemlidir. Ali Bey, 23 Aralık 1806 tarihinde hacca gitmek üzere yola çıkan Müslümanların bulunduğu bir gemiyle Kızıldeniz üzerinden Cidde istikametine seyahat etmiş ve Beled el-Haram bölgesinde sığ sularda karaya çıkmıştır. Burada hacıların dinî ritüelleri nasıl yerine getirdikleri hakkında bilgiler vermektedir; Hacılar, “İaharmo” adını verdikleri hacc’ın ilk görevini yerine getirmek için kendilerini Kızıldeniz’e atmakta ve bel hizalarına kadar

¹⁰⁹ H. D.Yıldız, a.g.m, s.248

¹¹⁰ H. D.Yıldız, a.g.m, s.257

olan suda banyo yapmakta, su ve kum ile abdest almaktadırlar. Vücutlarını daha sonra “ihram” adını verdikleri ve dikişsiz olan bir kumaş ile örtmektedirler. İhram kuşanmasını müteakip Mekke’ye doğru yüzlerini dönerek “*Lebbeyk Allahümme Lebbeyk. Lebbeyk la şerike leke lebbeyk. İnnel hamde ve’n-ni’mete vel mülke leke la şerike lek*” tekbirlerini birkaç adım atarak söylemektedirler. Yolculun geri kalan kısmında da hacılar bu tekbiri getirmektedirler. İhrama girdikten sonra hacılar tıraş olmamaktadırlar, Kâbe’yi yedi kez tavaf etmekte, kara taşı öpmekte, Merve ve Sefa tepeleri arasında yedi kez gidip gelmektedirler.¹¹¹

a. Cidde Şehri

13 Ocak 1807 tarihinde Cidde limanına ulaşan Ali Bey, Cidde’nin konumunu Paris rasathanesine göre 36°32’37’’ Doğu boylam ve 21°33’14’’ Kuzey enlem olarak tespit etmiştir. Şehrin manyetik sapması ise 10°4’53’’ Batı olarak ölçülmüştür.¹¹²

Ali Bey şehri şu sözlerle tasvir etmektedir; Cidde çöl düzlüğü üzerine kurulmuş ve iklimi sabit olmayan bir şehirdir. Rüzgâr değişik yönlerden esmekte ve nem oranı minimumdan maksimuma çok kısa süre zarflarında değişebilmektedir. Rüzgâr kuzeyden estiğinde aşırı kuruluğa sebep olmakta ve güneyden estiği zaman hava nemli olmaktadır. Cidde düzenli sokaklarıyla güzel bir şehridir. Şehirde bulunan evler güzel görünümlü, taştan imal edilmiş iki ya da üç kattan oluşmuşlardır. Evlerin tümünde çok fazla miktarda pencere bulunmaktadır ve evlerin çatıları düzdür. Şehirde beş adet cami bulunmakta ve mimari açıdan iyi durumda değildir. Şehir güzel görünümlü bir sur ile çevrilmiştir. Duvarların dışında 10 adım uzaklıkta pek işe yaramayan bir hendek bulunmaktadır.

Şehirde bulunan halk pazarında çok çeşitli ürünler bulunmaktadır. Pazarda satılan malların fiyatları oldukça yüksektir. Bir kümes hayvanı 1 İspanyol Piastresi tutmaktadır. Cidde’de su kaynağı olarak memba ya da nehir bulunmadığından dolayı tarım yapılamamakta bu yüzden sebze ve meyve ürünleri uzak mesafelerden getirilmektedir. Sebze ve meyve ürünlerinin pazar fiyatının yüksek olması bu

¹¹¹ Domingo Badia y Leblich, **Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807**, Volume II, Longman, London 1816, s.39 vd.

¹¹² Travels of Ali Bey II, s.39-42

nedenden kaynaklanmaktadır. Şehirde yaşayan insanlar yağmur suyu içmekte ve bu yağmur suları mükemmeldir. Yağmur suları sarnıçlarda muhafaza edilmektedir.¹¹³

Seyahatnamede Cidde limanı ve ticari faaliyetleri ile ilgili bilgiler de yer almaktadır; Cidde’de yaklaşık olarak 5000 kişi yaşamaktadır ve birçoğunun Kızıldeniz ticareti için bulunduğu söylenebilir. Doğu bölgelerinin ürünleri ve kahve Muha’dan buraya getirilmekte ve Cidde limanına indirilmekte buradan gemilere tekrar yüklenmekte ve Süveyş, Jenboa, Kossier ve diğer Arap ve Afrika ülkelerine gönderilmektedir. Araplar deniz seyrüferi konusunda pek yetenekli değildirler. Mallarını Muha’dan Süveyş’e direk olarak getirebilseler mallarını daha pahalıya satabilirler. Fakat gemilerinin teknik yetersizlikleri ve kaptanlarının umursamazlıkları neticesiyle bu yolu denememektedirler. Şehirde bulunan varyetli insanların giyim ve kuşamında ve evlerinde yüksek oranda lüks yaşam hâkimdir. Fakat şehirdeki fakir insanlarda durum tam tersine olmakla beraber fakir insanlar neredeyse çıplak ve acınacak haldedirler.¹¹⁴

Şehirde bulunan askeri garnizonda yüz kadar Türk ve Arap asker bulunmaktadır. Ali Bey’e göre Askerlerin görevi geceyi kahvehanelerde çay ve kahve içerek, sigara tütürerek ve satranç oynayarak geçirmektir. Şehirde Avrupalı bulunmamakta fakat Hristiyan tebaa bulunmaktadır.¹¹⁵

b. Mekke Şehri

Ali Bey, 21 Ocak 1807 tarihinde Cidde’den ayrılarak Mekke’ye doğru yola çıkmış ve 23 Ocak 1807 tarihinde Mekke’ye ulaşmıştır. Müslümanların bu kutsal şehrini şu sözleriyle tasvir etmektedir: Mekke’nin girişinde zemzem suyundan içerler. Hacılar Mekke’ye yaya olarak girmek zorundadırlar. Kâbe dört taraflı bir kuledir ve tam olarak siyah bir kumaş ile örtülüdür. Kâbe’de bulunan siyah taş¹¹⁶ Kâbe’nin doğu kısmında bulunmaktadır. Cebrail Aleyhisselam tarafından Kâbe’ye

¹¹³ Travels of Ali Bey II, s.42

¹¹⁴ Travels of Ali Bey II, s.42 vd.

¹¹⁵ Travels of Ali Bey II, s.42-44

¹¹⁶ Bu taş Hacerülesved taşıdır. Kâbe’nin güneydoğu köşesine tavafin başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirilen taşıdır. el-Hacerü’l-esved terkibi Arapça’da “siyah taş” anlamına gelir. Yerden 1,5 m. kadar yükseklikte bulunan, yaklaşık 30 cm. çapında ve yumurta biçimindeki bu taşın siyaha yakın koyu kırmızı renkte olması sebebiyle böyle adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Hacerülesved’in Hz. İbrâhim tarafından Kâbe’nin inşası esnasında tavafin başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak etmekle birlikte bu taşın menşei, tarihçesi ve mahiyeti hakkında, birçoğu zayıf isnatlara dayanan, bazıları aynı zamanda sembolik bir anlam taşıyan çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerülesved’in cennetten indirildiği, Nûh tûfanı sırasında Ebû Kubeys dağında korunduğu ve Hz. İbrâhim’in Kâbe’yi inşası esnasında oradan getirilerek yerine konulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Salim Ögüt, “Hacerülesved”, **D.İ.A.**, **XIV**, s.433

getirilmiştir. Müslümanlar arasında Hacer-ül Esved olarak bilinmektedir. Siyah taş Kâbe'yi kaplayan siyah örtünün bir aralığından görülebilir. Hacılar Kâbe etrafında yedi kez dönmekte ve bu dönme işlemine Siyah Taştan başlamaktadırlar. Daha sonra dönerek batı ve güney istikametinde İsmail'in taşlarından dışarı doğru gitmekte. Bu dönme esnasında dualar edilmekte ve yedinci dönünün sonunda siyah taşı öperler ve oradan Kâbe ve Beş-es-selam arasında bulunan Hz.İbrahim'in makamına giderler. Oradan da zemzem kuyusuna giderler ve kana kana suyu içerler. Kuyudan sonra hacılar Sefa tepesine doğru ilerlerler. Buraya geldiklerinde yüzlerini Kâbe'ye dönerek ayakta dua ederler ve ana sokaktan geçerek Merve tepesine doğru ilerlerler. Sokağın sonunda Müslümanlar tekrar dua ederler. Merve ve Sefa tepesi arasında yedi kez gidiş geliş yapılır. Merve ve Sefa arasındaki tur tamamlandığında hacıları birçok berber beklemektedir ve bu berberler hacıların saçlarını keserler. Müslümanların saçlarını kestirdikten sonra saçlarının üzerinde bir perçem bıraktıkları genellikle bilinmektedir. Fakat reformcu Abdullehab bunun günah olduğunu duyurmuş ve ülkeyi Vahabiler yönettiği için herkes saçlarını kesmek zorundadır.¹¹⁷

Kâbe'nin kapıları tüm yıl boyunca kapalı kalmakta ve yalnızca üç günlüğüne açılmaktadır. Birinci günde Mekke'de bulunan tüm erkekler Kâbe'nin içine girip dua ibadet etmekte, ikinci ve üçüncü günde kadınlar içeriye girip ibadet edebilmektedirler. Ziyaretlerden beş gün sonra Kâbe yıkanmakta ve temizlenmektedir. Ali Bey burada Kâbe'nin içerisine girmiş ve dua etmiştir. 29 Ocak 1807 tarihinde Kâbe yıkanmış ve temizlenmiştir. Bu temizlik işlemi bir seremoni ile yapılmaktadır. Sultan Şerif ve onu koruyan siyahî ve Arap korumalarla Kâbe'ye gelmiş ve onlara diğer aşiretlerin Şeyhleri eşlik etmektedir. Mekke'de bulunan tüm su taşıyıcıları elden ele suyu Kâbe'ye ulaştırmakta ve muhafızlara vermektedir. Aynı şekilde palmye ağacından yapılmış olan süpürgelerde getirilmektedir. Zenciler Kâbe'nin içerisinde bulunan mermer zeminin üzerine suları dökmekte ve üzerine gül suyu ilave edilmektedir. Kâbe'nin içerisini Sultan Şerif bizzat kendisi süpürmektedir. Kâbe'nin temizliği özel konuklar tarafından yapılmaktadır. Yıkama işleminden sonra gül esansı emdirilmiş sandal ağacının talaşı Kâbe'nin iç duvarlarına ve çatısına sürülmektedir. Aynı zamanda aloe ağacının bir dalı tas içerisinde yakılmakta ve

¹¹⁷ Travels of Ali Bey II, s.51

Kâbe'nin içi güzel koku ile tûtsülenmektedir. Tüm işlemler bittikten sonra Sultan Şerif Kâbe hizmetkârlarına teşekkür eder.¹¹⁸

Hac farızasının en büyük günü Arafat'a çıkmaktır. Doğuya doğru ilerlenir ve Cebel-i Nur dağı görülür. Cebel-i Nur, Hz. Cebrail tarafından ilk Kur'an ayetlerinin indirildiği yerdir. Dağın üzerinde küçük bir ibadet yeri bulunmakta ve hacılar bu camiye ziyaret etmektedirler. Vahabiler bu camiye tahrip ettikten sonra dağın eteklerine muhafız koymuşlar ve dua etmeleri Abdulvehab tarafından engellenmiştir. Cebel-i Nur Dağı dönüşünde Arafat'a doğru yola çıkılır. Arafat çorak dağlarla çevrili yaklaşık 150 adım yükseklikte doğu güney doğu istikametinde bulunan yüksek dağların eteklerinde kurulmuş olan küçük bir granit taşı dağıdır. Duvarlarla çevrilmiş ve yukarısına merdivenlerle çıkılmaktadır. Dağın tepesinde bir ibadet yeri mevcuttur ve Vahabiler iç kısmını tahrip etmişlerdir. Kuzeydoğu kısmında Hz. İbrahim'in Camisi denilen bir platform bulunmaktadır.

Ali Bey, Mekke şehrinin mimarisi ticarî hayatı ve fiyatlarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: Mekke dar bir vadi içerisine kurulmuş olan bir şehirdir ve vadi arasında esen rüzgârlar kuzeydoğu güneydoğu istikametinde esmektedir. Evler dağların sırtlarına inşa edilmiştir. Ana sokaklar yeterince düzenlidir. Mekke de bulunan evler iyi durumdadır. Evlerin mimarisi Hint ve İran mimarisine benzemektedir. Evlerde geniş pencereler bulunmakta ve pencereler palmiye ağacından yapılmış perdeler ile kapatılmaktadır. Palmiye ağacından yapılmış olan perdeler çok ince ve evleri güneş ışığından korumaktadırlar. Evler taştan yapılmışlar ve üç, dört ve bazen de daha fazla katlı olmaktadır. Evlerin ön yüzleri resim, boyama ve kabartmalarla süslenmektedir. Evlerin çatıları teras şeklinde ve çevreleri yaklaşık olarak 7 adım yüksekliğinde duvar ile çevrilidir. Evlerde bulunan tüm merdivenler dik karanlık ve dardır. Şehirde yaşayan insanlar evlerinin güzelliklerini muhafaza etmekte ve hac farızası için şehre gelen hacılara yönelik olarak evlerini pansiyon olarak kullanmaktadırlar.

Mekke'de açık alan ya da meydan mevcut değildir. Bu şehrin düzensizliğinden kaynaklanmaktadır. Pazar yerleri ise ana sokaklarda kurulmaktadır.

¹¹⁸ Ali Bey, Kâbe'nin içerisine bizzat girerek bu yıkama törenine katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Travels of Ali Bey II, s.53-59

Pazar yerlerinde bulunan satıcılar mallarını çubuk ve hasırdan yapılmış olan şemsiyelerin altında bulunan sundurmalarda sergilemektedirler.¹¹⁹

Mekke'nin ticari hacmi düşük düzeydedir ve ticaret hac mevsiminde gelen at çekerler tarafından yapılmaktadır. Bu yolla yapılan ticarete yıldan yıla düşmeler mevcuttur. Mekke Avrupa mallarını Mısır ve Kızıl Deniz'den Cidde yoluyla sağlamaktadır. Özellikle kahve Yemen ve Hindistan'dan sağlanmaktadır. Şam, Basra ve Mısır at çekerleri geri kalan ürünleri getirmekte ve karşılıklı olarak takaslar yapılmaktadır. Şehrin günlük tüketimi daha önce gelen gelirlerin azalması sebebiyle düşmektedir. Vahabiler, Bedeviler ve Araplardan oluşan şehrin tüm sakinlerinin sermayeleri çok kötü durumdadır. Bu insanların mal varlıklarını genellikle bir deve ve birkaç baş büyük baş hayvan oluşturmaktadır. İnsanlar neredeyse çıplaklar ve baraka ya da çadırlarda ikamet etmektedirler. Evlerinde çorba kâsesinden başka ev eşyaları bulunmamakla beraber bazı evlerde çömlek küçük bir çaydanlık üzerinde uyumak için hasır, mısır öğütmek için iki tane taş ve sularını muhafaza etmek için deri tulumlar bulunabilmektedir. Bu durumda bile bu insanların arasında Hint kumaşları kaşmir ve İran şalı giyen insanlar bulunmaktadır.

Pazaryerleri erzak ve diğer ürünlerle beraber hac mevsiminde hacılarla doludur. Et ürünleri dışındaki ürünler çok pahalıdır. Büyük bir koyun neredeyse 7 franka satılmaktadır. Kümes hayvanları nadiren bulunmakta buna bağlı olarak yumurta miktarı da azdır. Mısır ve un yukarı Mısır'dan sebze ve pirinç Hindistan'dan getirilmektedir. Tereyağı geniş çömlekler içerisinde muhafaza edilmekte ve bu yağlar diğer yağlar gibi sıvı durumdadır. Tereyağının sıvı durumda bulunması iklimin sıcaklığından kaynaklanmaktadır. Pazarda fiyatlar oldukça yüksektir. 1807 yılındaki fiyatlara göre bir okka tereyağı 5, bir kümes hayvanı 4, altı adet yumurta 1, bir deve yükü taze su 2, bir okka zeytinyağı 4 Türk Piastresi, bir okka ekmek 12, bir şişe kuyu suyu 15, bir okka yakacak odun 3, bir okka kömür 20 Para'ya satılmaktadır. Para birimi olarak Piastre ve para kullanılmakla beraber 1 İspanyol Piastresi 40 paraya denk gelen 5 Türk Piastresi değerindedir. Mekke'de diğer para birimleri de dolaşımdadır ve pazaryerlerinde oturan ve para takası yapan insanlar

¹¹⁹ Travels of Ali Bey II, s.95 vd.

mevcuttur. Şehirde Hindistan ve İran'dan gelen erzaklar ile doğal ya da doğal olmayan mallar bulunmaktadır.

Tüm Arabistan'da olduğu gibi Mekke'de uygun bir şekilde ekmek yapılmamaktadır. Yerli halk ekmeği unla suyu karıştırıp yapmaktadırlar. Taze su şehrin yakınlarında bulunan dağlardan ve Mina'dan deve üzerinde getirilmekte ve suların kalitesi yüksektir. Kuyu suları siyahımsı ve ağır olmalarına karşın içilebilir sulardır. Alt tabakaya mensup insanlar kuyu sularını kullanmaktadır. Şehirde bulunan su kuyularının tamamı aynı derinlikte, aynı ısıda ve zemzem'e yakın bir tatta ve berraklıktadır. Şehirde Kâbe civarında ve şehrin uzak kesimlerinde olmak üzere dört adet su kuyusu bulunmaktadır. Mekke'de et ürünleri çok kötü kalitede olmakla beraber koyunlar büyük fakat zayıftır. Deniz yakın olmasına rağmen balık ürünleri pek bilinmemektedir. Yeşil otlar Taif'den ve Setna Fathma olmak üzere diğer komşu bölgelerden getirilmektedir. Getirilen yeşil sebzeler soğan, turp, salatalık, semizotu, geberotundan oluşmaktadır. Şehirde kuru üzüm, bal, şeker ve diğer meyvelerin karışımından yapılan bir içecek yapılmaktadır.¹²⁰

Ali Bey sosyal hayatı ise şu sözlerle tasvir etmektedir: Mekke'de sanat ve zanaat fazla gelişmemiştir. Şehirde kilit ya da anahtar yaptırmak için bir usta bulmak bile çok zordur. Kapılar tahtadan yapılmış olan anahtarla kilitlenmekte ve asma kilitler Avrupa'dan getirilmektedir. Terlik ve sandaletler Mısır ya da İstanbul'dan getirilmektedir. Şehirde terlik ya da sandalet yapımını bilen usta mevcut değildir. Düzenli bir okul sistemi mevcut değildir ve eğitim seviyesi düşük seviyededir. Mekke'de kadın tebaa diğer Müslüman şehirlerden daha fazla özgürlüklere sahiptir. Bu durum belki de şehre gelen çok fazla sayıda insandan ve şehrin zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Kadınlar Mısır'daki kadınlar gibi yüzlerini örtmektedirler. Bu örtü üzerinde gözler için iki delik mevcuttur. Kadınlar mavi ve beyaz çizgili olan bir tür pelerin giymektedir. Kadınlar büyük bir zarafete sahipler ve çok güzel gözlüdür. Yeşilimsi sarı renge boyanmış çökük yanaklar kadınlara sarılık hastalığına yakalanmışlar görüntüsü vermektedir. Mekkeli kadınlar ciltleri üzerine silinmez dövme yapmaktalar ve göz kapaklarını siyaha boyamaktadırlar. Kadınların dişleri sarı el

¹²⁰ Travels of Ali Bey II, s.97-99

ayak ve bacakları kırmızı kiremit renktedir. Kadınların kıyafetleri içten terlikleri ya da sarı deriden yapılan yarım botlarına kadar uzanan pantolon ve çizgili Hint pamuğundan oluşmaktadır.

Mekke’de bulunan erkekler Mısır’daki erkekler gibi beli kemer ile sarılmış kaftan, gömlek pabuç ya da terlikten oluşan kıyafetler giymektedirler. Bu tip kıyafetleri tacirler Kâbe’de görevli çalışanlar vs. giymektedir. Diğer düşük gelirli insanlar gömlek ve entari tarzında kıyafet giymektedir. Bedevi Arapları ceketlerinin üzerine sert yünden yapılmış ya da hafif kumaştan yapılmış her iki tarafı da aynı ve çoğunlukla kahverengi ve beyaz çizgili kolsuz bir pelerin giyerler. Şehrin sakinleri kırmızı şapka ve türban giyer fakat Bedeviler bu giyim tarzını benimsememişlerdir. Şapka ve türban yerine başlarını sarı, kırmızı ve siyah renkte diyagonal olarak üçgen şeklinde katlanmış ve basitçe başlarına atılmış olan mendilleri takmaktadırlar. Kâbe’de görevli olan insanların ve tacirlerin dışında insanlar devamlı olarak silahla dolaşmaktadır. En yaygın olarak kullanılan silahlar hançer mızrak ve gürz olmak üzere az miktarda insan ateşli silah taşımaktadır. Bazı Araplar sapı neredeyse iki adım uzunlukta olan baltalar taşımaktadır.¹²¹

Mekke’de cenaze defin işlemleri törensiz yapılmaktadır. Cenaze Kâbe’nin ayaklarına getirilmekte ve ölü için standart dualar edilmekte ve daha sonra cenaze defnedilmek üzere şehrin dışında bulunan mezarlığa götürülmektedir. Götürme işlemi için birkaç tane el arabası bulunmakta ve bunlardan bir tanesi Kâbe’nin kapılarından birisinin önünde durmaktadır. Cenaze bu el arabalarının üzerine konmakta ve taşınmaktadır. Defin işlemi müteakip bu el arabaları tekrar yerlerine bırakılmaktadır.

Mekke’de diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi doktor mevcut değildir. Şehirde birisi rahatsızlandığı zaman berber hastayı kanatmakta ve yüksek dozda fesleğen suyu vermekte, içmesi ve yıkanması için zem zem suyu vermektedir. Hastaya bol miktarda kekik, karanfil ve diğer aromalar yedirilmektedir. Ve böylece hasta Allah’ın isteğiyle ya ölmekte ya da iyileşmektedir.¹²²

Mekke’de yük hayvanı olarak kullanılmakta olan at, eşek ve develer bulunmaktadır. Arap atları güçlü, büyük koşucu ve açlık ve susuzluğa dayanabilen

¹²¹ Travels of Ali Bey II, s.106 vd.

¹²² Travels of Ali Bey II, s.108-113

hayvanlardır. Açlık ve susuzluğa dayanma Arap atlarının tipik özelliğidir. At sahipleri Mekke’de atlara barbarca davranmaktadır. At sahipleri Fas’taki at sahipleri gibi atlarda çok güçlü gemler kullanmakta ve bu gemler atların ağızlarında kanamalara sebep olmaktadır. Çölün kuraklığı at sayısının azalmasına sebep olmaktadır. Develer bu atmosferde kolayca seyahat etmekte ve yaşayabilmektedir. Hayvan sahipleri develere nadiren arpa ya da yulaf vermektedir. Bu hayvanların susuzluğa çok iyi dayanabildikleri söylenmektedir. Mekke’nin eşekleri küçük olmalarına karşın mükemmel hayvanlardır. Eşekler Mekke’den Cidde’ye olan mesafeyi 12 saatte kat edebilmektedirler. Fakat burada bulunan eşekler Mısırdaki bulunanlardan daha iyi değildirlerdir.

Develer çöl için uygun hayvanlardır. Bu hayvanlar Allah’ın insanlara ve seyyahlara bir hediyesidir. Develer sahipleri tarafından iyi bakılmakta fakat son nefeslerini verinceye kadar çalıştırılmaktadır. Çoğu deve yük altında ölmekte ve yollarda hayvanların ölü bedenleri görülmektedir. Pazarlarda balya ya da demet halinde eşekler ve atlar için kuru ot satışı yapılmaktadır. Mekke’de boynuzsuz ve hörgüçsüz olan inek çeşitleri de mevcuttur. Bu hayvanlar Doğu’dan Mekke’ye getirilmektedir. Bu hayvanlar yük taşımak ve üzerinde seyahat etmek amacıyla kullanılmakta ve bol miktarda süt vermektedir. Şehrin sokaklarında başıboş gezen ve sahipsiz olan köpekler bulunmaktadır. Bu köpekler çoban köpeklerine benzemektedirler. Şehirde bulunan kediler Avrupa kedilerine benzemekte fakat kütle olarak biraz küçük boyutlardadır. Koyunlar geniş uzun kuyrukludur. Keçiler ise iri cüsseli yaklaşık 24 inç uzunluğunda boynuzlara sahiptirler. Öküz ve inek çeşitleri genellikle küçük kütleli ve kısa boynuzludurlar. Şehirde bol miktarda güvercin bulunmakta ve belirli bir insana ait değildirler. Şehirde serbest bir şekilde uçmakta evlerin ve çatıların üzerine konmaktadırlar. Mekke’de fazla miktarda haşerat bulunmamaktadır. Kutsal topraklarda hiç nehir ya da akarsu bulunmamaktadır. Şehirde bulunan tek su kaynağı az sayıda bulunan ve önemsiz olan ve yalnızca siyahî renkte suyun elde edildiği kaynaklar vardır. Bu yüzden bölge gerçek bir çöldür. Mekke ve Medine’de yağmur suyunu muhafaza edebilecek sarnıçlar mevcuttur.¹²³

¹²³ Travels of Ali Bey II, s.116–126

Ali Bey Arabistan'ın siyasî durumuyla ilgili ise şu bilgileri vermektedir; Arabistan toprakları Vahabiler, Bedeviler ve Araplardan oluşmaktadır. Vahabiler, Şeyh Muhammed İbni Abdulvahap tarafından yönetilmektedir. Abdulvahap reformist bir kişiliğe sahip olmakla beraber bu kabilenin inanç yönünden uygulamaları diğer kabilelerden farklıdır. Reformist reis ülkede mevcut Şafi, Hanefi ve Hanbelî mezhepleri arasındaki farkı kaldırmıştır. Tütün kullanımı, kıyafetlerde metal ve ipek kullanımı en büyük günahlardan sayılmıştır. Vahabiler Mekkelilerin kullanmakta oldukları silahları kullanmaktalar ve büyük silah ve uzun namlulu silahlarını Avrupa ve Türkiye'den tedarik etmektedirler. Top ve barutlarını kendileri düşük kalitede zanaatla imal etmekte ve barut taneleri neredeyse bezelye tanesi büyüklükte imal etmektedirler. Vahabiler'in kıyafetleri diğer Arapların kıyafetlerine benzemektedir. Askeri organizasyonları, düzenli orduları mevcut değildir. Sivil organizasyonları askeri organizasyonları gibi kötü durumdadır. Resmi dairelerde personel mevcut değildir ve mahkemeleri yoktur.¹²⁴

c. Jenboa (Yenbu) Şehri

Ali Bey 2 Mart 1807 tarihinde Mekke'den ayrılarak Cidde üzerinden Jenboa şehrine gelmiş ve burayı şöyle tasvir etmiştir: Bölge Jenboa-Al Bahar olarak bilinmekte ve dağların arasında kurulmuş bol miktarda suya sahip, güzel bahçeleri olan ve ismini aldığı çok fazla miktarda palmiye ağacına sahiptir. Bölgede yaşayan insanlar Peygamber ve büyük savaşçıların soyundan gelmektedir. Şehir deniz kenarında bulunmakla beraber güzel bir limana sahiptir. Limana büyük gemiler demir atabilmektedirler. Fakat limanın girişi pek uygun değildir. Zaman zaman şehirde yüksek gelgitlerden kaynaklanan su taşmaları yaşanmakta ve şehri su basmaktadır. Şehir surlarla çevrilmiş olup surlar düzenli değildir. Surların kalınlığı 15 inç'dir. Şehirde yaklaşık olarak 3000 insan yaşamaktadır. Evler genellikle düz çatıya sahip ve üst kat mevcut değildir. Evlerin ve şehrin duvarları yeni ve beyaz kalkerli taştan imal edilmişlerdir.¹²⁵

Kadınlar geniş iç gömlekleri, mavi kumaştan yapılmış pantolon geniş siyah pelerin, başlarının üzerinde peçe giymekte ve burunlarının sağ tarafında hızma

¹²⁴ Travels of Ali Bey II, s.129-138

¹²⁵ Travels of Ali Bey II, s.160 vd.

bulunmaktadır. Kadınlar takı olarak bilezik küpe ve yüzük takmaktadırlar. Şehirde bulunan kadınlar oldukça özgür olmakla beraber peçesiz kadında görmek mümkündür. Düğün törenlerinde kadınlar bir araya gelmekte ve tencere ya da tava eşliğinde şarkılar söyleyerek eğlenmektedirler.¹²⁶

Bu şehir dönenceden yalnızca 40 dakika uzaklıkta olduğu için iklim yakıcı ve kavurucudur. 14 Nisan 1807 tarihinde öğle sıcaklığı 27° ve güneş altında ölçülen hava sıcaklığı 42°'dir. Hâkim rüzgârlar batı yönden esmekte bazı günlerde güneşin hareketine göre 24 saatlik zaman diliminde her yöne dönmektedir.¹²⁷

B. FİLİSTİN SEYAHATI

Ali bey Jenboa'dan 15 Nisan 1807 tarihinde ayrılmış Kızıldeniz üzerinden Süveyş'e oradan da 11 Haziran 1807 tarihinde Kahire'ye doğru yola çıktı. 14 Haziran 1807 tarihinde Kahire'ye vardı ve Kahire'de bulunduğu sırada İngilizler İskenderiye'ye çıkartma yapmışlar ve Rosetta'ya iki saldırıda bulunmuşlardı ve bu saldırılar başarısız olmuştu. Bu askerî saldırılar ve hareketlilikten dolayı Kahire halkı teyakkuzdadır. Ali Bey Kahire'de on dokuz gün kaldıktan sonra 3 Temmuz 1807 tarihinde Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı.¹²⁸

Filistin, Akdeniz'in güneydoğu ucunda, Asya ile Afrika arasında köprü konumunda bulunan tarihî bir bölgedir. Adını, milâttan önce XII. yüzyılda Kavimler göçü sırasında deniz yoluyla buraya gelen Filistler'den alır. Tarih öncesi devirlerden itibaren çeşitli kavimlerin göçlerle gelip yerleşmesine ve bunlara karşı harekete geçen başka üstün güçlerin pek çok istilâ ve fetihlerine maruz kalmıştır. Bu durumun başta gelen iki önemli sebebi, bölgenin Arap coğrafyası içinde sahip bulunduğu zengin ve stratejik tabiatla üç büyük ilâhî dinin gerek doğuş gerekse gelişmesinde oynadığı önemli rol ve içinde barındırdığı kutsal yerler (belki de bu sebeple bölgenin bir başka adı da “arz-ı mev'ûd” veya “arz-ı mukaddes”tir) şeklinde özetlenebilir.¹²⁹

Filistin, Yavuz Sultan Selim zamanında Mercidâbık Muharebesi'nden (1516) sonra Osmanlı idaresine girdi; Kanûnî Sultan Süleyman da çevresiyle birlikte bölgenin fethini tamamladı. Bu arada mukaddes yerleri korumak için Kudüs'te

¹²⁶ Travels of Ali Bey II, s.162

¹²⁷ Travels of Ali Bey II, s.162

¹²⁸ Travels of Ali Bey II, s.162-199

¹²⁹ Selçuk Mülâyim, “*Filistin*”, **D.İ.A., XXIII**, İstanbul 1996, s.89

Müslümanların “Harem” veya “Eski Şehir” olarak adlandırdıkları 868 dönümlük kısmın etrafındaki duvarlar yeniden inşa ettirildi; Hz. Davut’un türbesiyle Kubbetü’s-sahra’nın duvarları ve kapısı yenilenerek süslemelerle zenginleştirildi. Bölgede gözle görülür izler bırakan Osmanlılar, bazen idarî değişikliklere de yol açabilecek birtakım iç ve dış badireler atlatmalarına rağmen I. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar Filistin ve çevresini ellerinde tuttular.¹³⁰

a. Gazze Şehri

Ali Bey, 14 Temmuz 1807 tarihinde Gazze şehrine varmış ve şehri şu sözlerle tasvir etmişti: Gazze şehri büyük ve avantajlı bir şekilde bir tepenin üzerine konumlanmış ve çok fazla miktarda bahçeyle çevrelenmiş bir şehirdir. Yaklaşık 5,000 kişilik bir nüfusa sahiptir. Sokakları oldukça dar ve evlerin birçoğu bahçeli ve neredeyse hiç pencereleri yoktur. “El Saray” olarak adlandırılan Vali konağı ve konağa ait olan bahçe önemli görünmektedir. “El Mehkeme” olarak adlandırılan Kadı’ya ait olan mahkeme binası oldukça büyük bir binadır. Şehirde bol miktarda kalkerli taş ve kalın mermer taşlar bulunmakta ve tüm önemli başta gelen yapılar bu taşlarla inşa edilmiştir.

Şehirde çok fazla sayıda cami bulunmakta ve bunlardan en büyük olanı antik bir Yunan kilisesi olan ve daha sonradan Türkler tarafından ilaveler yapılan camidir. Pazaryerleri iyi bir şekilde tedarik edilen malları ihtiva etmekte ve satılan erzakların fiyatları uygundur. Şehirde diğer ticari mallar için de dükkânlar bulunmakla beraber bu dükkânlar şehir ticareti için olumlu fırsatlar sunmamaktadır. Su kuyularda elde edilmektedir ve bu suların kalitesi yüksek seviyededir. Ekmek kalitesi genelde yüksek olmakla beraber şehrin bazı bölgelerinde kalitesi değişmektedir. Et, kümes hayvanları, taze otlar ve sebzelerin kalitesi yüksektir. Şehirde çok fazla miktarda at bulunmaktadır ve bu atların cinsleri çok iyi değildir. Bunun tam aksine şehirde bulunan katırlar daha avantajlı görünmektedir.”¹³¹

Şehrin sosyal hayatını ise şu sözlerle anlatmaktadır: Şehrin nüfusu Arap ve Türk halklarından oluşmaktadır. Şehir çöl sınırları içerisinde olduğu için Araplar bütün Arabistan coğrafyasından, Mısır’dan, Suriye’den, Fellahlardan ve

¹³⁰ S. Mülayim a.g.m. s.92

¹³¹ Travels of Ali Bey II, s.206 vd.

Bedevilerden oluşmaktadır. Bu insanlar geldikleri bölge ya da ülkeye has olan kıyafetleri giymektedirler.

Şehirde çok fazla kadın ortalıkta görülmemektedir. Burada yaşayan kadınlar Mısır ve Arabistan'da yaşayan kadınlardan daha kapalı bir yaşam sürmektedirler. Şehirde zührevi hastalık salgını oldukça yaygındır. Şehir Türk Ağası, Vali Mustafa Ağa tarafından yönetilmektedir. Bu Ağa'nın yetki sınırları Khanyounes ve diğer yerlere kadar uzanmaktadır. Ağa'nın komutası altında Türk askerleri bulunmakta ve binden fazla Mağripli asker bulunmaktadır. Gazze'nin iklimi sıcaktır öğle vakti alınan gölgede hava sıcaklığında termometre 37,7 dereceyi göstermektedir. Deniz şehirden yarım fersah uzakta bulunmakta, Kudüs iki günlük ve Hayfa bir buçuk günlük yolculuk uzaklığındadır.¹³²

b. Kudüs: Haremü's-şerif

Ali Bey, 23 Temmuz 1807 tarihinde Gazze'yi müteakiben Kudüs şehrine vardı. Ali Bey'in ilk ziyaret ettiği mevki bir Müslüman mabedi olan Haremü's-şerif'dir. Haremü's-şerif'e Müslüman olmayan insanların girişine müsaade edilmemektedir. Haremü's-şerif Ali Bey tarafından beş kez ziyaret edilmiş ve ayrıntılı olarak çizimleri yapılmıştır. Ali Bey'in Haremü's-şerif'de yaptığı gözlemler şöyledir: Haremü's-şerif'e Müslümanlığın değişik dönemlerinde ilaveler yapılmıştır. Yapı tek camiden değil bir grup camiden oluşmakta olup içerisine inançsızların girmesi yasaklanmıştır. Müslümanlar Mekke'de bulunan Kâbe ve Kudüs'te bulunan Haremü's-şerif'i mabetleri olarak kabul etmekte ve her ikisinde El-Haram olarak nitelemektedirler. Her iki mekân da Müslüman olmayanlara kapatılmış bölgelerdir. Diğer camilere örneğin İstanbul'da bulunan Aya Sofya kilisesine yabancılar girebilmektedir. Bu hükümetlerce sağlanan bir kolaylıktır fakat hiçbir hükümet Kâbe ve Haremü's-şerif'e inanmayanların ve Müslüman olmayanların girmesine müsaade etmemiştir.

Haremü's-şerif'in dokuz adet kapısı mevcuttur. Bunlar Batı tarafından girilen es Sensela, el Kataninn, el Hhadia, el Bessiri Kuzey Batı yönünden girilen el Guanime Kuzey tarafından girilen el Aatimm, el Hhaouata ve es Sabat kapılarıdır.

¹³² Travels of Ali Bey II, s.207 vd.

Mabedin ana parçası iki muhteşem binadan oluşmakta ve bunlar simetrik ve tutarlı bir bütünlük sağlamaktadır. Bu yapılardan birisi El Aksa diğeri ise El Sahara'dır.¹³³

c. El-halil Şehri

Haremü'ş-şerif ziyaretinden sonra Ali Bey, El-halil kentini ziyaret etmiş ve şöyle tasvir etmiştir: El-halil yaklaşık olarak dört yüz Arap aileyi barındıran bir şehirdir. Şehir bir dağın yamacına kurulmuş ve sağlam bir kalesi vardır. Erzak durumundan şehir oldukça bereketlidir ve çok fazla miktarda dükkân mevcuttur. Şehir "Hâkim" unvanına sahip Arap kökenli bir yönetici tarafından yönetilmektedir. El-halil'de bulunan tapınakta Hz. İbrahim ve ailesinin mezarlarının bulunduğu türbe bulunmakta ve bu türbe eski bir Yunan kilisesidir. Türbe içerisinde iki adet oda bulunmakta ve sağ tarafta bulunan odada Hz. İbrahim ve eşi Sare, diğerinde oğlu Hz.Yakup ve eşi bulunmaktadır. Mısır'da ölen Hz. Yusuf'un mezarı da burada bulunmaktadır. Tüm türbeler yeşil kumaş üzerine altın rengi işlemeli bir örtü ile kapatılmıştır. Bu türbelerin örtüleri Osmanlı Sultanları tarafından zaman zaman değiştirilmektedir.¹³⁴

ç. Betlehem (Beytüllahim)

Ali Bey, El-halil kentinden sonra 26 Temmuz 1807 tarihinde Pazar günü Betlehem'e doğru seyahate devam etti. Betlehem'de Hristiyanlarca İsa peygamberin doğum yeri olarak addedilen İsa'nın doğuşu (Yeniden Doğuş Kilisesi) kilisesini ziyaret etti. Ali Bey'in Betlehem gözlemleri şu şekildedir: Kilise sert taşlarla inşa edilmiş ve bir kaleyi andırmaktadır. Kilisenin tek giriş kapısı küçük bir kapı olmakla beraber içeri girmek için eğilmek gerekmektedir. Binada yirmi rahip bulunmaktadır. Rahipler arasında Avrupalı olanlar Katolik, geri kalanları ise Yunan ve Ermeni kökenlidir. Betlehem'de yaşayan nüfusun neredeyse tamamı Hristiyan dinine mensuptur. Şehir zeytin ağaçlarıyla kaplı bir dağ üzerine kurulmuş ve yaklaşık olarak beş yüz aile yaşamaktadır. Sakinler Müslümanlardan hoşlanmamaktadır. Kilise içerisinde bulunan bir mağarada Hz. İsa'nın dünyaya geldiği kutsal mekân olarak bir

¹³³ Travels of Ali Bey II, s.214 vd.

¹³⁴ Travels of Ali Bey II, s.232 vd.

niş bulunmaktadır. Bu mekân çeşitli dekorlarla süslenmiş ve bol miktarda gümüş ve kristal lamba mekâna konmuştur.¹³⁵

d. Kudüs Şehri

Ali Bey, 27 Temmuz 1807 tarihinde Betlehem ziyareti sonrasında Kudüs'e hareket etti ve burada Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in türbesini ziyaret etti. Türbe Torrent of Cedron'un¹³⁶ hemen tabanında ve bir mağara içerisinde bulunmaktadır. Mağaraya bir merdiven ile inilmekte ve sağ tarafında Hz Meryem'in annesi Ann ve babası Jocahim'in türbeleri bulunmakta ve sol tarafta ise Hz. Yusuf'un türbesi bulunmaktadır. Üst sağ kısımda bulunan Yunan kilisesinde Hz. Meryem'in türbesi bulunmaktadır.

Ali Bey şehri şöyle tasvir etmektedir: Kudüs (Jerusalem) Müslümanlarca El Kuds, El Kuds-ü Şerif olarak adlandırılmaktadır. Şehir 31°46'34'' Kuzey enleminde 33° Paris rasathanesine göre doğu boylamında bulunmaktadır. Şehir dağın üst güney yamacına güney doğu yönüne doğru kurulmuştur. Kudüs'ün sokakları oldukça düzenli, düzgün ve iyi bir şekilde taşla kaplanmış ve dar yürüyüş yollarına sahiptir. Evler genellikle iki ya da üç katlıdır. Evlerin az sayıda penceresi vardır ve aşırı derecede küçük kapılara sahiptirler. Evlerin ön yüzleri taştan yapılmakta ve fazla miktarda süsleme mevcut değildir. Bazı evlerin küçük bahçeleri bulunmaktadır. Şehirde bol miktarda boş arazi mevcuttur. Şehirde yaklaşık olarak 30,000 kişi ikamet etmektedir.

Kudüs'te bulunan dükkânlar ve pazarlar Mekke'de olduğu gibi sokaklarda bulunmaktadır. Şehir erzak yönünden zengindir ve erzak fiyatları ucuzdur. Örneğin bir düzine kümes hayvanı 1 İspanyol Piastresine mal olmaktadır. Şehirde genellikle yenilmekte olan ekmek çok iyi kalitede değildir fakat iyi kalitede ekmek bulunabilir. İyi kalitede sebze, yeşillik ve meyveler mevsim sonun üretilmelerine rağmen bol miktarda bulunmaktadır. Et ürünleri yüksek kalitededir. Şehir halkı su ihtiyacını yağmur sularından karşılamakta ve sular sarnıçlarda muhafaza edilmektedir. Kaynak

¹³⁵ Travels of Ali Bey II, s.232-234

¹³⁶ "Torrent of Cedron" Kudüs'ün doğu surlarında vadi boyunca akan akarsudur. Bkz. Henry Stebbing, *The Holly Bible: Containing the Old and New Testaments, According to the Authorized Version. With Notes, Practical and Explanatory*, Allan and Bell Company 1836, Chapter XXXII-XXXIII, s.235

suları hayvanlar ve tarım amaçlı sulama için kullanılmaktadır. Yerel halk yağmur suları yetersiz kaldığında kaynak sularını evlerine yönlendirmektedir.¹³⁷

Kudüs, Arabistan, Mısır ve Suriye arasında bir çeşit merkez konumundadır ve Kudüs'e ticaret amacıyla gelen bu üç ülkenin Arapları için bir birleşme noktası oluşturmaktadır. Filistin'de ticaretin ana konusunu yağ ihracatı, pirinç satışı oluşturmaktadır. Pirinç yerel halkın temel gıdasını oluşturmaktadır ve Filistin'de su azlığından dolayı yetiştirilmemektedir. Pirinç, Mısır'dan ithal edilmekte ve yağ ihracatıyla eşit seviyededir. Ülkede kullanılan ağırlık ölçüleri ve para birimi Türkiye'de kullanılan ölçü birimleri ve para birimleriyle aynıdır. İspanyol Piastresi 4,5 Türk Piastresi ya da 180 Para'ya eşittir. Şehirde az miktarda nadiren at vardır. Bu atlar cins atlar değildir. Katır sayıdadır ve şekil açısından küçük fakat kullanışlı hayvanlardır. Eşekler Arabistan ve Mısır'da bulunanlardan daha küçüktür. Deve miktarı az seviyededir.

Kılık kıyafet konusunda çok çeşitli kostüm türleri mevcuttur. Arap, Türk ya da Suriyeli olsun ya da olmasın şehirdeki insanlar beğendikleri kıyafetleri giymektedirler. Alt sınıftan insanlar genellikle siyah beyaz gömlek ya da kahverengi geniş çizgili kıyafetler giymektedirler. Tapınak vs. gibi yerlerde çalışanlar Kavuk ya da türban ihtiva eden Türk kıyafetlerini taşımaktadır. Hristiyanlar ve Yahudiler toplum içerisinde belli olabilmeleri için mavi bir sarık giymektedirler. Köylüler ve çobanlar beyaz ya da Müslümanlar gibi çizgili, toplum içerisinde ayırt edilmeye gerek duyulmadan sarık giymektedirler. Şehirde bulunan Hristiyan kadınlar Avrupa'da olduğu gibi yüzleri açık bir şekilde dolaşmaktadırlar.

Mekke'de olduğu gibi Kudüs'te de bilim pek gelişmemiştir. Haram'a ait eski okullar mevcuttur. Fakat bu okulların izlerini günümüzde bulmak oldukça zordur. Şehirde birkaç tane küçük okul vardır ve her dine mensup çocuklar burada okuma yazma ve din kurallarını öğrenmektedirler. Kudüs'te genellikle Arapça konuşulmaktadır. Aynı zamanda Türkçede çok kullanılmaktadır. Kudüs'te kullanılan Arapça Arabistan'da kullanılan Arapçadan telaffuz açısından oldukça farklıdır ve Türkçe aksan konuşmalara dâhil edilmektedir. Kudüs şehrinin yönetimi yerel halkın elindedir ve şehrin yöneticisi Şeyh El-Beled ismini taşımaktadır. Mevcut vali yakın

¹³⁷ Travels of Ali Bey II, s.239-241

bir zamanda seçilmiştir. Kadı, İstanbul'dan tayin edilmekte ve Osmanlı Devleti'nde tüm kadıların her yıl tayin edildiği gibi burada da kadı her yıl değişmektedir. Şehirde Vali ve Kadı'ya ek olarak Kale valisi ve Müftü bulunmaktadır.¹³⁸

e. Yafa Şehri

Kudüs seyahati sonrasında Ali Bey 30 Temmuz 1807 tarihinde Yafa şehrine gitti. Yafa şehri hakkında şu sözleri sarf etmektedir; Oldukça düzenli istihkâmlarla çevrelenmiş savunması güçlü bir tepe üzerine kurulmuş küçük bir şehirdir. Kuzey tarafından birkaç kulesi olan büyük bir tabyası bulunmakta ve tümü de topçu birlikleriyle doludur. Garnizon içerisinde çok fazla miktarda Türk ve Mağripli asker bulunmaktadır. Şehrin valisi çok iyi bir asker olduğu için askerî hizmeti çok iyi durumda olan bir şehirdir. Yafa limanı yalnızca Suriye'den gelip giden kıyı gemilerini kabul etmektedir. Büyük çaplı gemiler deniz çok açık ve tehlikeli olduğu için halatlarından kolayca kurtulabilmektedir ve akıntıya kapılmaktadırlar.¹³⁹

f. Akka Şehri

Ali Bey Yafa ziyareti sonrasında 31 Temmuz 1807 tarihinde St.Jean D'Acre'ye, Müslümanların Akka olarak niteledikleri şehre ulaştı. Şehrin tasvirini şu sözlerle yapmaktadır: Akka, Haçlı seferleri sırasında coğrafi konumu ve limanı ile ün kazanmış küçük bir şehirdir. Aslında şehir Cezzar Ahmet Paşa'nın Fransız kuvvetlerine karşı göstermiş olduğu mukavemetle tanınmaktadır.¹⁴⁰ Fransız saldırılarına karşı son saldırıdan sonra şehrin istihkâmları güçlendirilmiş vaziyettedir. Şehirde resmi olarak yazılınca bir adet kale bulunmakta ve bu kale Cezzar Ahmet Paşa'nın sarayı olarak bilinmektedir.¹⁴¹

Şehrin limanı oldukça küçük olmakla birlikte çok az su mevcuttur. Kayfa mahallesindeki yollarda bulunan demir atma ya da gemi bağlama yerleri oldukça

¹³⁸ Travels of Ali Bey II, s.241 vd.

¹³⁹ Travels of Ali Bey II, s.248

¹⁴⁰ Napolyon Bonaparte'ın Mısır seferi sırasında (1798-1799) Akkâ Kalesi'ni Cezzar Ahmed Paşa komutasındaki Nizam-ı Cedit askeri savunmaktaydı. Osmanlı ve İngiliz donanması da Cezzar Ahmed Paşa'ya denizden yardım ediyordu. Napolyon Akka'yı kuşatma altına aldı ve bu kaleyi düşürmek için iki ay uğraşmıştır. Denizle bağlantısı kesildiğinden, Mısır'dan çok uzaklaştığından ve Kölemen çeteleri de Napolyon kuvvetlerini arkadan vurmaya başladığından Napolyon'un askerleri büyük sıkıntıya düştü. Napolyon Cezzar Ahmed Paşa ile anlaşmak için birkaç kez mektup yazdı ise de, Paşa mektuplara cevap bile vermedi. Napolyon Akka'nın kuşatmasına daha fazla devam edemeyeceğini anlayınca, 25 Mayıs 1799'da kuşatmaya son vererek Mısır'a dönmek üzere harekete geçti. Akka hezimetini Napolyon'un ilk yenilgisi oldu. Bkz. F. Armaoğlu, a.g.e. s.76

¹⁴¹ Travels of Ali Bey II, s.244-248

çoktur ve bu mekân oldukça fazla geminin bağlanabileceği bir yerdir. Şehirde Akre mevkiinde Cezzar Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan bir cami bulunmaktadır. Şehirde su kıtlığı yaşanmaktadır. Sebzeler, yeşillik ve meyveler Yafa ve komşu bölgelerden getirilmektedir. Şehirde önceden yakın bir mesafeden kanallar vasıtasıyla getirilen kaliteli olan su mevcutmuş fakat Fransız kuşatması esnasında Fransız kuvvetleri tarafından şehre su getiren kanallar tahrip edilmiştir. Tahrip edilen su kanalları Türk hükümeti tarafından tamir edilmemiştir. Bu yüzden halk kuyu suyu içmek zorundadır ve bu kuyu suyunun kalitesi oldukça düşüktür.¹⁴²

Cezzar Ahmet Paşa, Tanrı tarafından iyi akılla ihsan edilmiş, köle kökenli, eğitim almamış fakat silah kullanma konusunda tamamen kendi içgüdüğü ve hırsıyla hareket eden bir şahsiyettir. Akka Süleyman Paşa tarafından idare edilmektedir ve bir zamanlar Cezzar Ahmet Paşa'nın kölesidir. Adil bir insan olarak görünmekte ve iyi kalpli uzlaşmacı bir konuşma şekline sahip cana yakın bir insandır. Süleyman Paşanın veziri bir Yahudi'dir. Adliye işlerinin başında Yahudi asıllı bir Müslüman bulunmaktadır. Şehirde yaşayan Avrupalılar aşırı bir özgürlüğe sahiptir ve Akre bölgesinde üst derecede saygı görmektedirler.

g. Nazaret

Ali Bey 7 Ağustos 1807 tarihinde Nazaret'e vardı. Nazaret öncesinde bir tepenin üzerinde bulunan Hz. Meryem'in anne ve babasına ait olduğu söylenen bir inziva yerini ziyaret etti. Şehir hakkında şu bilgileri vermektedir: Akka ile Nazaret arasındaki mesafe yaklaşık olarak 6 saatlik yürüyüş mesafedir. Nazaret'te Hz. Meryem'in Hz. Cebrail tarafından ilk olarak ziyaret edildiği yerde bulunan bir manastır bulunmaktadır. Nazaret surlarla çevrili olmayan açık bir şehirdir. Bir dağ yamacına kurulmuş ve doğu yönüne bakmaktadır. Yaklaşık olarak 800 aile yaşamaktadır. Nüfusun 1000 kadarı Müslümanlardan ve bir o kadar da Hristiyanlardan oluşmaktadır. Evler estetik ve mimarî açıdan çok görkemli olmamakla birlikte dağ yamaçlarına inşa edilmişlerdir. Evlerin sakinleri kendi çevrelerinden yararlanarak kazılar yaparak alt katlarında yer altı mekânları yaratmışlardır. Nazaret'te Müslüman kadınlar sokağa yüzleri açık bir şekilde çıkmaktadırlar. Şehirde yapılan eğlenceler oyunlar tüm kadın ve erkeklere ve tüm din

¹⁴² Travels of Ali Bey II, s.249 vd.

mensuplarına açıktır. Müslümanlar Hz. Meryem'in kutsallığını kabul etmekte ve Hz. İsa'nın yeniden doğumuna inanmaktadırlar. Sebze, meyve ve et ürünleri yüksek kalitededir. Yüksek kalitede ekmek üretimi yapılmaktadır. Manastırlarda su şehrin kuzey doğu kesiminde bulunan bir kuyudan getirilmekte ve suyun kalitesi yüksek seviyededir.¹⁴³

C. SURİYE'YE SEYAHATI

Suriye, Osmanlı hâkimiyetine Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık zaferinden sonra girdi ve Osmanlı'nın Suriye'deki egemenliği 1516 yılından 1918 yılına kadar sürdü.¹⁴⁴ 24 Ağustos 1516'da Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanan Mercidâbık Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Eylül 1516'da Şam merkezli Suriye bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti altına alınması oldu. Yavuz Sultan Selim'in fetihlerinden sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri Arap vilâyeti adıyla teşkilâtlandırıldı. Memlûk döneminde olduğu gibi Şam emîrî-l-ümerası (beylerbeyi) Halep'i de içine alan geniş bir bölgeden sorumluydu. 1520'lerde Şam vilâyeti, Adana ve Halep dahil olmak üzere Gazze'ye kadar uzanan bölgeyi içeren on beş sancaktan müteşekkildi.

Canbirdi isyanının ardından bölge yeniden teşkilâtlandırıldı, Halep ile Şam ayrı Beylerbeyilik oldu. Şam eyaleti Şam'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgede merkez sancağıyla birlikte on dört sancaktan oluşuyordu. Daha sonra Trablusşam Beylerbeyilik haline getirildi. Böylece günümüzdeki Suriye'nin kapsadığı topraklar kabaca Halep, Şam ve Trablusşam eyaletlerine ayrıldı. Suriye 1831'de, Osmanlılara başkaldırarak Mısır'da ayrı bir yönetim kurmuş olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eline geçti. 1840'ta gerçekleşen halk ayaklanmasından sonra yeniden Osmanlı devletine bağlandı. Ancak İngilizlerin kışkırtmasıyla Haziran 1916'da Şerif Hüseyin isyanı başladı. Osmanlı ordusu 1917 sonunda Kudüs'ten 1918 Eylül sonunda Şam'dan çekildi. 1918 sonunda Osmanlı Devletinin Mondros antlaşmasını imzalamasıyla Suriye'deki Osmanlı yönetimi resmen sona erdi.¹⁴⁵

¹⁴³ Travels of Ali Bey II, s.249-253

¹⁴⁴ David Commins, David W. Lesch, **Historical Dictionary of Syria**, Scarecrow Press, Aralık 2013, s.260

¹⁴⁵ Cengiz Tomar, "Suriye", **D.İ.A, XXXVII**, İstanbul 2009, s.550-553

a. Şam Şehri

Ali Bey, Nazaret ziyaretini müteakip 19 Ağustos 1807’de Şam şehrine doğru yola çıktı. 22 Ağustos 1807 tarihinde Ürdün nehrini geçip Batılıların “Damascus” Arapların ise “Şam” olarak adlandırdığı şehre geldi. Ali Bey bu şehri şu sözlerle tasvir etmiştir: Şam’da evler güneşte fırınlanmış çamur ve topraktan imal edilmiş tuğlalardan yapılmıştır. Evlerin çatıları çok fazla yağmur yağdığı için kiremit ile ve evlerin yüzeyleri kireçli toprak ile kaplanmıştır. Evlerin iç kısmı sert malzeme ile kaplanmış ve genellikle evler Afrika evlerine benzer şekilde iki kattan oluşmaktadır. Evlerin pencereleri bulunmakta fakat küçük çaptadır. Kapılar küçük yapılmakta ve kapıların ön yüzlerinde süsleme mevcut değildir. Evlerin mimarileri ve sessizlik şehre monoton ve sıkıcı bir hava vermektedir. Şehrin sokakları iyi bir şekilde taşla kaplanmıştır ve yürüyüş yolu kaldırımlar yüksek hizadadır.

Şam şehrinde yaklaşık olarak 400,000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Nüfus sayısının abartıldığı söylenebilir. Nüfus miktarı şehir dışı yerleşim bölgeleri bahçeler ile beraber yaklaşık 200,000 olarak hesaplanabilir. 200,000 kişilik nüfusun 20,000’i Katolik Hristiyanlardan, 5,000’i Şizmatiklerden¹⁴⁶, 1000’i Yahudilerden ve geri kalan ise Müslümanlardan oluşmaktadır.

Şehirde bulunan en önemli cami Ulu Camii’dir. Cami büyük bir avlu içerisinde bulunmakta ve giriş kısmının önünde çok muhteşem olan bir fiskiye bulunmaktadır. Su çeşmeden sekiz adım yükseklikten dökülmekte ve fiskiyenin etrafında kahvehaneler bulunmaktadır. Caminin iç kısmı geniş ve kare sütunların üzerinde duran galerilerle kaplıdır. Caminin orta kısmındaki bölümde de bir çeşme bulunmakta ve çeşmenin etrafında bir ağaçlık bulunmaktadır.

Diğer Müslüman şehirlerde bulunmadığı gibi Şam’da da bir şehir meydanı bulunmamaktadır. Şehrin ortasında şehirleri havalandırma ve süsleme amaçlı açık alanlar bırakma geleneği Müslümanlarca bilinmemektedir. Güneşin yakıcı etkisinden korunmak amacıyla sokaklar dar yapılmış ve bu yüzden geniş alanlara ihtiyaç duyulmamıştır. Buna rağmen Şam şehrinde geniş sokaklar bulunmaktadır. Şehrin Paşası’nın ikâmet ettiği yerdeki sokak oldukça geniştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Din ya da mezhebinden ayrılanlar anlamına gelmektedir. Bkz. George Crabb, **English Synonymes Explained in Alphabetical Order**, J. & J. Harper, New York 1826, s.442

¹⁴⁷ Travels of Ali Bey II, s.267

Şehirde erzak ve ticari mallar sokakların her iki yanında bulunan dükkânlarda pazarlanmaktadır. Pazar denilen bu marketler zengin çeşitte mallar satmakta ve bazı dükkânlar farklı çeşitte ticari mallar satmaktadırlar. Bu şehirde Kahire, Fez ve diğer şehirlerin fakirliğinin aksine zenginlik hâkimdir. İpek ticareti yoğun olarak yapılmakta ve ipek ticareti yapan çok sayıda dükkân bulunmaktadır. Şehirde Hindistan ve İran'dan gelen kumaş çeşitleri de bulunmaktadır. Şam'da yaklaşık olarak dört yüzden fazla pamuk ve ipek kumaş üreticisinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Şam kılıçlarının üretimi artık yapılmamasına rağmen silah satışı ticaretin bir bölümünü oluşturmaktadır. Burada üretilen kılıçlar Türk kılıçlarından daha iyi değildir. Günlük kullanılan kılıçlar burada üretilmektedir. Geleneksel kılıç yapımı elden ele geçmekte ve Şam kılıçları çok beğenilmektedir. Kılıçların fiyatları oldukça fahiş ve tamamen üretici ya da satıcının kapisine bağlıdır. İran'ın Horasan bölgesinde üretilen kılıçlar pazarda bulunmaktadır.

Sabun üreticileri, nalbantlar ve ayakkabıcılar sokakların büyük bölümünü işgal etmektedirler. Bunların arasında yalnızca bir tane olan ve sert yeşil cam üretimi yapan bir cam imalathanesi bulunmaktadır. Tüm pazarlarda küçük fırınlar bulunmakta ve sürekli olarak ekmek ve pasta ürünleri yapmaktadırlar. Pazar yerlerinin yakınlarına kurulmuş olan berber dükkânları arabesk tarzda süslenmiştir. Aynı zamanda her renk, kültür ve inançtan insanların doldurduğu kahvehaneler mevcuttur. Bu kahvehanelerde insanlar satranç ve diğer oyunları oynamakta ve nargile içmektedirler. Pazaryerinde hamamlar bulunmakta ve harika görünmektedirler. Birkaç adet meyve suyu satan dükkân da Pazaryerinde bulunmaktadır. Burada satılan içecekler şeker, kuru üzüm, kayısı ve diğer meyvelerden yapılmaktadır.¹⁴⁸

Şam'da su bol miktarda bulunmakta ve evlerde birkaç adet çeşme bulunmaktadır. Ana yollar üzerinde bulunan çeşmeler yolları sulamak için kullanılmaktadır. Şam şehrine su iki nehir vasıtasıyla sağlanmakta ve bu iki nehir birleşmekte ve daha sonra yedi kola ayrılmaktadır. Bu yolla su şehrin diğer kesimlerine ulaştırılmaktadır. Şehre su sağlayan nehirler eskiler tarafından "Arfada", günümüzde ise "Barrada" olarak adlandırılan nehir ile "Fişhe" nehirleridir. Bol

¹⁴⁸ Travels of Ali Bey II, s.268 vd.

miktarda kaynak suyu bulunmakta fakat kaynak suları Fişhe nehrinin sularıyla karıştığından iyi kalitede değildir. Her iki nehir “Barrada” ismi altında birleşip Şam’a iki saat mesafede bulunan Maksan şehrine akmaktadır. Buradan yedi kola ayrılmaktadır. Üçüncü su kolu “Barias”dır. Bu kol Şam vadisinin altına akmaktadır. Birinci su kolu “Djazzie”, Salakhie şehrine akmaktadır. İkinci su kolu “Tora” olarak adlandırılmakta ve Şam ile Salakhie arasında kalan bölgenin tümünü sulamakta olan koldur. Üçüncü su kolu “Banias” şehrin en güzel kısmına su sağlamaktadır. Dördüncü su kolu “Banada” Şam şehrinin kuzey kısmına su tedarik etmektedir. Bu su kolundan elde edilen su ile ipek ve pamuk boyayıcıları ürünlerini yıkamaktadırlar. Beşinci su kolu “Canavat” su koludur. Bu su kolu çok sayıda su kanalı ile şehrin ana bölümlerine su sağlamakta ve şehirde bulunan çeşmeler, camiler, hamamlar, hanlar ve evler bu kanallardan taşınan suyu kullanmaktadır. Altıncı su kolu “Akrabani” olarak adlandırılmakta ve şehrin güney kısmına su sağlamakta ve Meidan bölgesine su taşımaktadır. Yedinci su kolu “Darari” yaklaşık yarım fersah uzunluğunda ve ileri güney kesime ve Meidan bölgesine su sağlamaktadır. Su kolları tüm şehri dolaştıktan sonra tekrar bir araya gelip “Hhotaibe” gölüne dökülmektedir.

Şam’da saray olarak nitelendirilebilecek beş yüz ev vardır. Evlerin güzellikleri sadece iç kısımdan ibarettir. Evlerin dış kısımlarında zarafet ve güzellik bulunmamaktadır. Şam’da bulunan Hristiyan cemaatlerin kendi ibadethaneleri vardır. Şehirde Yunan, Ermeni ve Suriye Hristiyanlarına ait kiliseler mevcuttur. Birleşik ya da Katolik Yunanların şehirde ibadethaneleri yoktur. Şehirde Yahudiler için sekiz adet sinagog bulunmaktadır. Yahudilere şehirde iyi davranılmaktadır. Fakat Hristiyan ya da Yahudi kökenli insanlar şehirde at sırtında dolaşamamaktadır. Bu insanların eşeğe bile binmesine müsaade edilmemektedir.

Şam’da hayat için gerekli olan şeyler bol miktarda bulunmakta fakat ürünlerin fiyatları yüksektir. Fiyat yüksekliği şehre hâkim olan ticari faaliyetlerin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Örnek olarak 1807 yılındaki ürün fiyatları şöyledir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Travels of Ali Bey II, s.270-274

Bir Artal¹⁵⁰ et 72 para, yüksek kalitede ekmeğin okkası 12 para, normal ekmeğin okkası 8 para, 1 artal yağ 100 para, bir kümes hayvanı 50 para ve bir tavuk 25 para, 1 Artal tereyağı 4 yada 5 piastre kıymetindedir. Ülkede kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçüleri Türkiye’de kullanılan ölçü birimleriyle aynıdır. 1 Artal 600 dirhem, 1 okka 400 dirhem ve ons 50 dirhem ağırlıkla eşittir. Para birimi Türkiye’de kullanılan para birimiyle aynıdır. İspanyol piastresi ve Alman dolarının her biri 180 para etmektedir. Türk piastresi 45 para ettiği için İstanbul parası tercih edilmektedir. Venedik altını 410 para değerindedir.

Ülkede bulunan öküzler çok büyük olmakla beraber tarımsal faaliyetlerde kullanılmamaktadır. Ülkenin temel tarımsal ürünleri buğday, arpa, üzüm, kenevir, mişmiş (kurutulmuş Kayısı), fıstık, fındık ve meyve ürünleridir. İpek çok az miktarda bulunmakta ve kalitesi düşüktür. İmalat için gerek duyulan fazla ipek diğer komşu ülkelerden ithal edilmektedir. Şam bölgesinde pamuk tarımı yapılmamaktadır. Bal üretimi oldukça fazladır fakat halk balmumunu nasıl işleyeceğini bilmemektedir. Şeker Mısır ve Avrupa’dan ithal edilmektedir. Pirinç ise Mısır’dan getirilmektedir. İşçiler ve köylüler genelde iyi şartlarda yaşamaktadırlar ancak hükümet tarafından alınan yüksek vergilerden ve silah altına alınma gibi durumlardan muzdariplerdir.

Şam’ın iklimi genelde ılımlı bir iklimdir ve kışları çok soğuk değildir. Yaz aylarında hava aşırı derecede sıcak olmaktadır. Şehre kar yağışı bazı kış aylarında olmakla beraber kar yağışı genellikle dağların yüksek kesiminde görülmektedir. Rüzgâr doğu ve batı yönlerinden değişimli olarak esmektedir. Nisan ve Kasım ayları arasında nadiren yağmur yağışı olmakta beraber diğer aylarda düzenli ve ılımlı bir şekilde yağmur yağışı gerçekleşmektedir. Dağlardaki kar erimesi genellikle Nisan ayında olmaktadır. Şam’da buz ve kar satışı bu dönemde yüksek fiyatlarda yapılmaktadır. Hava sıcaklığı bu mevsimde 17° ile 20° arasında bulunmaktadır.¹⁵¹

Ülkede altı çeşit ırkta at bulunmaktadır. Birinci cins Djelfe olarak adlandırdıkları at Arabistan ya da Yemen kökenlidir. Bu at çeşidi Şam’da nadiren bulunmakta ve yüksek hızları yorulmadıkları, açlık ve susuzluğa dayanabildikleri tekme atmadıkları ve ısırmadıkları için popüler olan atlardır. İkinci cins at “Seklavi”

¹⁵⁰ Arap ülkelerinde kullanılan ağırlık ölçüsü birimidir. Yaklaşık 1 Pound (453,59 gr) ağırlığındadır. Bkz. Wolf Leslau, **Arabic Loanwords in Ethiopian Semitic**, Otto Harrassowitz, Weisbaden 1990, s.70

¹⁵¹ Travels of Ali Bey II, s.273-276

olarak adlandırılan attır. Bu at çeşidi çölün doğu kesiminden gelmektedir. Bu at çeşidi “Djelfe” at çeşidiyle hemen hemen aynı özelliklere sahiptir ve tek fark atların geldikleri coğrafyadır. Fakat yinede bölgede “Djelfe” cinsi at tercih edilmektedir. Üçüncü cins at “Ooel Mefki”dir ve güzellik açısından en güzel görünüme sahip attır. Koşu ve çabuklukta Seklavi ve Djelfe türü atlardan geridedir. Fiyatları yaklaşık olarak 1000 ila 1500 piestredir. Dördüncü cins at “Ooel Sabi” olarak adlandırılan attır. Beşinci cins at “Ooel Tridi” olarak adlandırılan at olup 600 ila 800 piastre fiyata satılmaktadır. Altıncı cins at Basra bölgesinden getirilen, Seklavi ve Djelfe at türleri kadar iyi olamayıp en az onlara eşit olan “Ooel Nagdi” olarak adlandırılan at çeşitidir. Bu at çeşidi de Şam’da pek bilinmemekle beraber yaklaşık 2000 piastreye kadar alıcı bulmaktadır.

Şam’da kadınlar sokağa başlarından ayaklarına kadar tam örtülü olarak çıkmaktadırlar. Üst sınıfa dâhil kadınlar ağızları ketum ve ağırbaşlıdırlar. Bu kadınlar sosyal statüleri gereği zarafet ve asaletlerini muhafaza etmektedirler. Tüm kadınlar şeffaf ipek mendil takmakta ve mendiller genellikle sarı üzeri çiçek desenlidir ve tüm yüzlerini kapatmaktadır. Şam kadınlarının hoş ve açık renk bir ten rengi vardır.

Şam’da yaşayan insanların sağlık durumları oldukça iyidir. Kadınlar nadiren hasta olmaktadır. Şehirde bulunan tek salgın hastalık Üç Gün Ateşi hastalığıdır. Şehirde ortalama insan ömrü 70 ila 80 yıl arasındadır ve bazı insanlar 100 yaşına kadar yaşayabilmektedir.

Şehirde yirmi tane büyük ve çok fazla miktarda çocuklar için okul bulunmaktadır. Eğitimde ana dersler okulların beşinde verilmekte ve Türkiye’nin diğer bölümlerinde olduğu gibi din eğitimi üzerine eğitim verilmektedir.¹⁵²

Alt gelir grubundaki insanlar genelde yaşamlarını idare ettirecek kadar gelire sahiptir. Şehirde dilenci görmek hemen hemen imkânsız ve çok az sayıda fakir insan bulunmaktadır. Evlilik törenlerinde, sünnetlerde ve cenazelerde insanlar çok küçük çapta düğün alaları düzenlemektedir. Hristiyanlar ise evlilik törenlerini daha şaşalı bir şekilde kutlamaktadırlar. Ramazan aylarında camiler ve sokaklar aydınlatılmakta ve insanlar bu mekânlara sessizce sakin bir şekilde gelip gitmektedirler.

¹⁵² Travels of Ali Bey II, s.276-280

Şehrin yönetimi Paşa idaresinde olup görev alanı Hali ve Hebron'a kadar şehrin güneyinde ve kuzeyde de Halep'e kadar uzanmaktadır. Paşa'nın emrinde 5,000 yada 6,000 kadar Türk, Mağripli ve diğer askerlerden oluşan bir askerî birlik vardır. Paşa'nın yokluğunda şehir Teğmen tarafından yönetilmektedir. Diğer yöneticiler kadı, molla, müftü ve hapishane ağası, kapıkulu ağası ve kâhya bey'dir.¹⁵³

b. Humus Şehri

Ali Bey 29 Ağustos 1807 tarihinde Halep şehrine doğru yola çıkmış ve 31 Eylül 1807 tarihinde Humus şehrine varmıştır. Bu şehri şu sözlerle tasvir etmiştir: Humus önemli bir şehirdir. Şehrin 25,000 ila 30,000 arasında Müslüman, 300 Hristiyan nüfusu barındırdığı söylenmektedir. Şehirde Yahudi nüfus mevcut değildir. Çok miktarda cami bulunmaktadır ve camilerin minareleri Türk geleneklerinden dolayı camilere bitişiktir. İki Yunan ve bir Süryani kilisesi mevcuttur. Dükkân ve Pazaryerleri iyi ikmal edilmiş ve alışveriş yapan insanlarla doludur. Çok fazla kahvehane bulunmamaktadır. Sokaklar iyi bir şekilde döşenmiştir fakat taştan imal edilmiş olan evler görünüş açısından pek hoş değildir.

Şehir sakinlerinin ticarete olan ilgileri yüksektir. Çok fazla miktarda hububat üretimi gerçekleştirilmektedir. Fakat yağı komşu ülkelerden ve pirinci ise Mısır'dan ithal etmektedirler. Yiyecek, içecek ve sularının kalitesi yüksektir. Ekmekleri Arabistan'da yapılan ekmeklere benzemektedir. İçme sularını çeşmeden tedarik etmektedirler ve kuyu suları içilebilir değildir. Wed-el-Aasi (Asi Nehri) nehri şehrin batısına doğru akmakta ve bu nehirden alınan sular kanallar vasıtasıyla bahçeleri sulama amaçlı kullanılmaktadır.

Şehirde görev yapan vali, kadı ve diğer tüm yöneticiler Arap kökenlidir. Şehir idari olarak Şam Paşası'na bağlıdır.¹⁵⁴ Şehrin coğrafi konumu çok iyidir. Şehir biraz yüksekte havadar ve sağlıklıdır. Bu yüzden salgın hastalıklar komşu şehir Halep'i tahrip etmesine rağmen Humus şehri bu yıkımdan etkilenmemiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Travels of Ali Bey II, s.280 vd.

¹⁵⁴ Travels of Ali Bey II, s.288

¹⁵⁵ Travels of Ali Bey II, s.288

c. Hama Şehri

Ali Bey 5 Eylül 1807 tarihinde Humus şehrinden sonra Hama şehrine gelmiş ve şehirdeki izlenimlerini şu sözlerle ifade etmiştir: Hama şehri küçük bir tepenin ayaklarına kurulmuş bir şehirdir. Önemli bir şehir olmakla birlikte nüfusunun Humus'un nüfusunun iki katı olduğu söylenmektedir. Yaklaşık olarak 100,000 insanın bu şehirde yaşadığı söylenebilir. Şehirde çok miktarda ev mevcuttur ve tamamı taştan yapılmıştır. Sokaklar genelde dar ve dağınıktır. Pazaryerine çıkan ana sokaklar geniş ve düzdür ve bu sokakların birkaçının üzeri tam olarak kapatılmıştır. Çok miktarda Pazaryeri bulunmakta ve bu pazaryerlerinde yeterli ticari mal ve erzaklar bulunmaktadır. Birkaç adet hoş görünümlü kahvehane mevcuttur. Şehirde bulunan camiler yüksek minarelidir. Bu camiler şekil olarak küçük olmakla birlikte dar bir avlu içerisinde ortasında fiskiye olan yapılardır. Şehrin ortasından bir nehir geçmekte ve bu nehrin üzerinde iki adet köprü bulunmaktadır. Şehrin su ihtiyacı bu nehirden karşılanmakta ve diğer sular bahçelerde tarımsal faaliyetlerde kullanılmaktadır.

Şehirde yaşayan nüfusun neredeyse tamamı Araplardan oluşmaktadır. Az miktarda Türk, Hristiyan ve Yahudi yaşamaktadır. Araplar Hicaz tarzı kıyafetler giymektedir. Hama'da erzak kalitesi yüksek, sebze ve meyve bol miktardadır. Et ürünleri çok yüksek kalitede değildir. Ekmekler Arabistan ekmeklerine benzemektedir. İçinden geçen nehrin suyu bulanık ve beyazımsı olmasına rağmen yinede içilebilecek seviyededir.¹⁵⁶

ç. Halep Şehri

9 Eylül 1807 tarihinde Halep'e gelen Ali Bey, bu şehir hakkında şu bilgileri vermiştir: Halep şehri ticaret bölgesi olmasından dolayı çok çeşitli ülkelerden gelen insanlarca sıkça ziyaret edilen bir şehirdir. Bu şehir herhangi bir Avrupa şehri kadar bilinmemektedir. Şehirde birkaç tane mimari yapı bulunmaktadır ve bu yapılarda çok çeşitli mermerler kullanılmıştır. Sokaklar taşla kaplanmış ve kaldırımlıdır, Pazarların üzerleri asma ışıklarla aydınlatılmıştır. Şehirde bulunan Hristiyanlar ve Yahudiler

¹⁵⁶ Travels of Ali Bey II, s.291 vd.

uzun şapkalı ilginç bir kombinasyondan oluşan kıyafet giymektedirler.¹⁵⁷ Ali Bey Halep şehrindeki ziyaretini kısa kesmiştir bu yüzden Halep hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

¹⁵⁷ Travels of Ali Bey II, s.296 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ BEY'İN TÜRKİYE SEYAHATI

A. ANTAKYA

Ali Bey Antakya seyahatine 26 Eylül 1807 tarihinde Halep'ten ayrılarak başladı ve 28 Eylül 1807 tarihinde Antakya'ya geldi. Ali Bey Antakya hakkında yaptığı tasvirler şu şekildedir: Türkler tarafından Antakya olarak adlandırılan şehir, yabancılar tarafından “Antioch” olarak adlandırılmaktadır. Şehir 15,000 Müslüman, çeşitli mezheplerden 3,000 Hristiyan, 150 Yahudi nüfusu barındırmaktadır. Yunan piskoposluğu Şam'da bulunmakta ve Katolik piskoposluk dağlık bölgede bulunmaktadır.¹⁵⁸

Şehirde eski ve yeni Antakya olarak iki şehir bulunmaktadır. Yeni Antakya'nın sınırları eski Antakya'nın küçük bir bölümünü kapsamaktadır. Eski Antakya'nın surlarının bir kısmı halen ayakta. Eski Antakya'ya giriş bir kapıdan yapılmaktadır.

Şehrin sokakları dar ve her iki tarafında yüksek kaldırımlar bulunmaktadır. Evler taştan yapılmış ve monoton bir görüntüye sahiptir. Evlerin çatıları tuğla ile kaplanmış ve şehirdeki her şey bölgeye çok yağmur yağdığını işaret etmektedir. Yerel halk içeceklerini soğutmak için kar kullanmaktadır. İklim kar yağışı almayan Halep'ten daha soğuktur. Şehrin ana tarımsal ürünü olarak ipek görünmektedir. Şehrin su ve erzak durumu iyi vaziyettedir. Şehir Halep Paşası'na bağlı olan bir vali tarafından yönetilmektedir.¹⁵⁹

B. TARSUS

Ali Bey, Antakya'dan Tarsus'a gitmek üzere 29 Eylül 1807 tarihinde bir gemiyle yola çıktı. Deniz yolunun tercih edilmesinin sebebi karayollarının Küçük

¹⁵⁸ Domingo, Badia y Leblich, **Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807**, Volume II, Longman, London 1816, s.302

¹⁵⁹ Travels of Ali Bey II, s. 303

Ali¹⁶⁰ olarak adlandırılan bir eşkıyanın adamları tarafından ele geçirilmiş olması nedeniyle yolların can güvenliği açısından tehlikeli olmasıydı. Asi nehri üzerinden Samandağ bölgesine ve oradan da deniz yoluyla Tarsus istikametine doğru seyahate devam etti. 2 Ekim 1807 tarihinde karaya Kazanlı mevkiinden çıktı. Kazanlı köyü Türkmenlerden oluşmuş bir köydür. Köyde dört direk üzerine kurulmuş oturma mekânları bulunmaktadır. Köyde yalnızca kadınlar ve çocuklar bulunmakta olup erkekler meralarda hayvanlarını otlatmaktadırlar. Kadınlar boş durmamakta peynir, tereyağı yapmakta ve günlük temizlik işlerini görmektedir. Kadınlar ceket, dar kollu elbise, iç eteği boyun ve başlarını saran mendiller giymektedirler. Kadınlar güzel ve alımlıdır. Çocuk emziren kadınlar çocuklarını sırtlarında taşıyıp çalışmaktadır. Kadınların yüzleri açıktır. Çocuklar gömleklerle iyi bir şekilde giydirilmişlerdir. Bu bölgede yaşayan insanlara Türkmen denilmektedir ve silahlar içerisinde çok heybetli görünmekte iyi, ağırbaşlı ve sosyal ilişkilerinde dürüst insanlardır.

Tarsus oldukça büyük bir kenttir ve evler kerpiçten yapılmakta ve mimari açıdan kötü durumdadırlar. Şehir geniş ve düz bahçelerle çevrili ve Büyük İskender'in yılanırken neredeyse boğulup öleceği nehirden çok uzakta değildir. Nehir yakınlarda bulunan ova, şehrin doğusunda Büyük İskender'in Darius'u yendiği bölgededir. Seyahat esnasında kentte Fransız kökenli bir yabancı bulunmaktadır. Tarsus'ta tarımsal üretim ürünü olarak pamuk ve ipek ön plana çıkmaktadır.¹⁶¹

C. EREĞLİ

Ali Bey Tarsus ziyaretinden sonra kuzeybatı istikametine yönelerek Ereğli'ye gitti. Şehri ve çevresini şu sözlerle tasvir etmektedir: Ereğli kuzeydoğu yönünde akan derenin sol yakasında bahçelerle donatılmış çok hoş bir bölgenin ortasına kurulmuş bir kenttir. Kent oldukça büyük ve evler güneşte kurutulmuş toprak tuğlalardan inşa edilmiş ve mimari açıdan iyi değildir. Kentte bulunan meyve bahçelerinde olağanüstü iri şeftaliler bulunmakta ve çok miktarda ürün vermektedir. Ereğli'ye

¹⁶⁰ Küçük Ali, Payaşlı Küçük Ali olarak bilinmekte ve 1762 yılında Antakya-Adana arasındaki bölgede eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştır. Bkz. Mustafa Öztürk "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", **Belleten**, **LIV**, **S.211**, Ankara 1990, s.978-979

¹⁶¹ Travels of Ali Bey II, s 305-307

kuzey yönünden yaklaşıldığında kavak ağaçlarıyla dolu olan bir vadi bulunmaktadır. Bu vadideki ağaçlar her iki yanda bulunan kanallar vasıtasıyla sulanmaktadır.¹⁶²

Ç. KARAPINAR

Ali Bey Ereğli'den sonra Karapınar mevkiine gelmiş ve bölgeyi tasvir etmiştir: Karapınar oldukça büyük fakat kötü bir şekilde inşa edilmiş bir kenttir. Çorak bir ova içerisinde dağ eteklerine kurulmuş olan Karapınar'da görülebilen tek bir ağaç bile bulunmamaktadır. Kentte yalnızca iki adet kavak ağacı vardır.¹⁶³

D. KONYA

Karapınar sonrası İsmil üzerinden 8 Ekim 1807 tarihinde Konya'ya varan Ali Bey şehir hakkında çok fazla bilgi vermez: Konya Karamania'nın başkentidir. Antik dönemde "Iconia" olarak bilinmektedir. Şehir düz ovanın batı bölümündeki düzlüklerde ve sıra dağların eteklerinde kurulmuştur. Şehrin güney kısmında ve kuzey kısmında bahçeler bulunmaktadır. Şehirde bulunan evler köylerdeki evler gibi güneşte kurutulmuş olan toprak tuğlalardan yapılmıştır. Şehrin aşağı kesimleri yüksek surlarla çevrilmiş ve kulelerle desteklenmiştir ve bu kuleler yontma taşla kaplanmıştır. Bazı kulelerin üzerinde Türkçe kitabeler bulunmaktadır.¹⁶⁴

E. AFYONKARAHİSAR

Ali Bey 9 Ekim 1807 tarihinde Konya'dan ayrıldı ve Ladik, Kadınhanı, Akşehir, Ulupınar üzerinden Afyonkarahisar'a 12 Ekim 1807 tarihinde vardı. Şehri şu sözlerle anlatmaktadır: Afyonkarahisar birkaç tane camisi olan ve camilerinden birisi görkemli olan büyük bir şehirdir. Bu şehirde Akşehir'de olduğu gibi sokaklarında akan suyuolları bulunmakta ve bu sular dağlardan güney yönüne akmaktadır. Evlerin mimarileri oldukça sıkıcıdır. İklimin soğuk olmasına rağmen bu şehirde bol miktarda meyve bulunmaktadır. Bu meyveler üzüm, karpuz ve elmadan oluşmaktadır. Ekmekleri güzel ve bir inçlik kalınlıkta yapılmaktadır. Köylüler her

¹⁶² Travels of Ali Bey II, s.310

¹⁶³ Travels of Ali Bey II, s.310

¹⁶⁴ Travels of Ali Bey II, s.312 vd.

yerde tahıl ürünlerinin ayıklanmasıyla meşguldürler. Şehirde kayalık bir dağ üzerinde bir kale bulunmaktadır.¹⁶⁵

F. KÜTAHYA

14 Ekim 1807 tarihinde Kütahya'ya gelen Ali Bey, şehri tasvir ederken: “Kütahya Anadolu'nun bir vilayetidir. Bir dağ yamacına kurulmuştur. Evler kısmen taştan ve ahşaptan inşa edilmiş ve dıştan tamamen boyanmışlardır. Evler geniş pencere ve taraçalıdır. Şehre hâkim olan dağda bir kale bulunmaktadır. Sokaklar kirli, kötü bir şekilde kaplanmış ve çamurlu su ile doludur. Şehirde bol miktarda sebze ve meyve bulunmakta olup et ürünleri yeterli ve yüksek kalitededir. Şehirde birkaç cami bulunmakta ve birkaç güzel bina mevcuttur. Kırsal kesimde öküzler tarafından çekilen arabalar kullanılmaktadır. Bu arabalar oldukça küçüktür ve iki insanı zor alabilmektedir. Bu hayvanlar Antakya'da bulunan hayvanlar gibi tarımsal faaliyette de kullanılmaktadır. Şehir sokaklarının kenarlarında akan su kanalları mevcuttur ve şehrin sakinleri üzerlerine tahtadan köprüler inşa etmişlerdir. Şehirde sürüler halinde iri cüsseli kaz ve ördek sürüleri bulunmakta ve bol miktarda köpek mevcuttur.” demektedir.¹⁶⁶

Ali Bey 17 Ekim 1807 tarihinde Porsuk nehrini iki kez geçerek Yeoğlu köyü ve Şuhut üzerinden 19 Ekim 1807 tarihinde Vezirhan köyüne gelmiş ve bu köyün nüfus açısından tamamen Rumlardan oluştuğunu söylemiştir. Vezirhan köyünü geçtikten sonra Lefki köyüne gelmiş ve oradan İznik'e hareket etmiştir.¹⁶⁷

G. İZNİK

Ali Bey 20 Ekim tarihinde İznik'e ulaşmış ve şehir hakkında şu bilgileri vermiştir: Bu şehir Hz.İsa'nın 324. yılı için konsül düzenlendiğinden dolayı Hristiyanlar arasında ünlü olan bir şehirdir. İznik, gölün doğu uzantıları üzerine kurulmuş ve çok sayıda bahçe ile çevrelenmiş. Burada atlarımızı değiştirdik ve göl civarında gözlemlerime devam ettim. Gölün suyu tatlı yüksek kalitededir. Gölün şekli düzenli ve doğudan batıya kadar uzanmaktadır. Gölün ölçülerini boy olarak beş ya da altı fersah, genişliğini ise bir buçuk fersah olarak tahmin ettim. Gölün etrafı

¹⁶⁵ Travels of Ali Bey II, s.318

¹⁶⁶ Travels of Ali Bey II, s.319 vd.

¹⁶⁷ Travels of Ali Bey II, s.322

ağaçlarla kaplıydı. Göl bölgesindeki gözlemlerimden sonra tekrar yola çıktım ve Hersek köyüne geldim. Burası fakir bir köydü. Daha sonra Kocaeli körfezine geldim. Körfez denizden birkaç fersah içeri girmekteydi ve yaklaşık bir buçuk fersah genişlikteydi. Bu körfezi atları da kayıklara bindirerek geçtik.¹⁶⁸

H. İSTANBUL

Körfez'den gemiyle Marmara denizinin sahilini takip ederek 21 Ekim'de Üsküdar'a ulaşan Ali Bey, İstanbul'a gelişini şu sözlerle ifade etmektedir: Avrupa'da kaldığım yıllarda dost olduğum ve şu an İspanya Kralı'nın İstanbul büyükelçisi olan dostum Marquis of Almenara'ya Üsküdar'da bulunduğumu belirten bir not gönderdim ve değerli dostum anında bana cevap vererek beni Boğaz'a götürmek üzere tercümanını, yardımcısını ve teknesini gönderdi. Aynı zamanda kalmam için bana evinde Türk usulü döşenmiş olan bir daireyi tahsis etti.¹⁶⁹

a. İstanbul Boğazı

Ali Bey İstanbul'da gözlemlerine başlamadan önce arkadaşı olan Büyükelçi'nin Pera'da bulunan evinde birkaç gün geçirdi ve İstanbul'la ilgili izlenimlerini ve tasvirlerini, ilk dikkatini çeken mekân ve objelerden başlamak üzere şöyle yapmıştır: İstanbul boğazına Türkler el-Boğaz, Hristiyanlar ise Karadeniz ve Türklerin Beyaz Deniz olarak adlandırdığı Marmara denizini birbirine bağladığı için “Kanal” demektedirler. Marmara denizi kuzey ve doğu istikametinde bulunmakta ve bir nehir kadar hızlı bir akıntısı vardır. Bu akıntının sebebi Karadeniz'e çok miktarda nehrin boşalmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁰

Boğazın bazı kesimlerinde girdaplar oluşmaktadır. Karadeniz ve Boğaz'ın suları diğer denizlerin suları kadar tuzludur. İçerisine çok fazla nehrin akması neticesinde Karadeniz'in yüzyıllarca tuzluluk seviyesini muhafaza etmesi ilginçtir. Boğazın her iki yakasında birbirine çok yakın olan mahalleler bulunmaktadır. Karadeniz'in girişi boğazın her iki yanında bulunan kaleler tarafından korunmaktadır. Bu kalelerde topçu bataryaları bulunmakta ve aynı şekilde Marmara denizine açılan her iki noktada da bu bataryalar bulunmaktadır. İstanbul limanı

¹⁶⁸ Travels of Ali Bey II, s.323

¹⁶⁹ Travels of Ali Bey II, s.323-325

¹⁷⁰ Travels of Ali Bey II, s.326

dünyadaki en güzel limandır ve İstanbul şehri ve Galata ve Pera semtleri arasında bulunan mevkide denizin bir kolunda kurulmuştur. Liman tamamen tepelerle çevrelenmiş ve bu yolla rüzgârlardan korunaklı hale getirilmiştir. Limanın derinliği oldukça yüksek olmakla beraber üç katlı güverteli bir geminin karaya oturmadan girebileceği bir derinliktedir.

İstanbul limanın karşısında bir tersane bulunmaktadır. Bu cephanelik içerisinde yaklaşık olarak 14 ya da 15 tane savaş gemisi tespit ettim ve bu gemilerin tamamı tam teçhizatlıydı ve geri kalan gemiler savaşa hazırlık aşamasındaydılar. Tersane oldukça büyük ve malzemeler ile donatılmıştı. Büyük bir kısmı pirinçten yapılmış olan toplar bulunmaktaydı. Tersanede gemileri kızağa almak için büyük bir makine ve gemi inşası için bir gemi havuzu bulunmaktaydı. Burada 74 toplu bir savaş gemisine bakım yapılmaktaydı. Havuzun diğer tarafında havuzun suyunu boşaltmak için kullanılan iki adet makine bulunmaktaydı. Cephaneliğin yakınlarında deniz kenarına inşa edilmiş olan Osmanlı Donanmasının amirali ya da Paşasına ait olan bir ev ve arkasında cephanelik komutanına ait bir ev vardı.¹⁷¹

b. Tophane

Tophane yabancı seyyahların genellikle karaya buradan çıktıkları Boğazda bulunan bir semttir. Bu semtte topçu birliklerinin kışlası bulunmaktadır. Limanın girişinde limanı savunmak amaçlı tesis edilmiş 24 toptan oluşan bir seyyar batarya bulunmaktadır. Burada yaklaşık olarak 1 adım kalibre ölçüsünde 19 adım uzunluğunda tarihi bir top gördüm. Bu top yakınlarında birkaç tane bulunan taş mermileri fırlatmak amacıyla kullanılan tarihi toptu. Askeri kışla fiziki açıdan iyi durumda olan bir kışladır ve içerisinde birkaç topçeker ve üzeri kapalı arabalar mevcuttur.¹⁷²

c. Pera-Galata

Pera semti tüm büyükelçilerin diplomatların ve tüccarların ikamet ettiği bir semttir. Galata semti ise Pera ve Tophane semtlerini birbirine bağlayan bir semttir. Büyük ve oldukça kalabalık bir semttir. Bitişik semtte bulunan evlere temas eden bir

¹⁷¹ Travels of Ali Bey II, s.329

¹⁷² Travels of Ali Bey II, s.329

sur ile çevrilmiştir. Çeyrek fersah uzunluğunda ve semti bir boydan diğer boya kesen bir sokak bulunmaktadır. Sokak kirli, kötü bir şekilde döşenmiş ve tamamen erzak satışı yapan dükkânlar ihtiva eden bir sokaktır. Evler ahşap olmakla beraber mimarileri oldukça zayıftır. Bu semtin yarısı geçen yıl çıkan yangında yanmış ve yeniden inşa edilmiştir. Aya Dimitri Rum Kilisesi, Galata semtinde bulunmaktadır. Kilise üç kubbeli bir kilisedir. Bu semtte bir mezarlık bulunmakta ve Hristiyanlar bu mezarlığa Ölülerin mekânı (The field of the Dead) demektedirler. Bu mezarlık İstanbul sakinleri tarafından mesire alanı olarak da kullanılmaktadır. Mezarlık çok güzel bir boğaz manzarasına sahiptir. Bu kısımda aynı zamanda bir kışla bulunmakta ve geçmişte çok disiplinli Nizam-ı Cedit askerleri tarafından kullanılmıştır.¹⁷³

ç. Boğazda Ulaşım

İstanbul içerisinde bir semtten diğer semte ya da boğazın karşısına geçmek için tek ya da çift kürekli olan ve çok miktarda bulunan tekneler kullanılmaktadır. Teknelerden inişte yolcu ya da yükleri taşımak için at arabaları beklemektedir.¹⁷⁴

d. Aya Sofya

Aya Sofya büyük camisi eski St. Sofia katedralidir. Büyüleyici bir yapıdır. Onun yarım kemerlerle sarılmış büyük eliptik kemeri şaşırtıcı bir etki yaratmaktadır. Hristiyanlar bu camiye hükümetten kolaylıkla alınan izinle girebilmektedir. Aya Sofya'nın duvarları mermerle kaplanmış, sütunları iyi düzeyde korunmuş fakat çatısı çürümektedir.¹⁷⁵

e. Sultan Mustafa

Padişah Sultan Mustafa'yı¹⁷⁶ Haremin karşısında bulunan Sultan Camisine Cuma namazı için giderken gördüm. Sultanın geçeceği yollarda Haremin kapısından caminin kapısına kadar olan mesafenin her iki yanında Yeniçeriler vardı. Yardımcım ve tercümanım Sultan'ın adını duyduklarında tir tir titredikleri için Sultan'ı görmek

¹⁷³ Travels of Ali Bey II, s.330

¹⁷⁴ Travels of Ali Bey II, s.330 vd.

¹⁷⁵ Travels of Ali Bey II, s.332

¹⁷⁶ Sultan IV. Mustafa, Sultan III: Selim'in yerine 29 Mayıs 1807 tarihinde tahta çıkmıştır. Ali Bey'in İstanbul'u ziyareti esnasında Sultan IV. Mustafa Osmanlı devleti hükümdarıdır. Bkz. C. Finkel, a.g.e., s.371-372

için yaklaşmadılar. Bana gelince ben ise yetkililerin arasında camiye girdim ve caminin içerisinde Sultan'ı görebilmek için yer aldım.¹⁷⁷

Yeniçeri muhafızları diğer Türkler gibi giyinmektedir. Uzun farklı renkte kaftanları olmakta ve bu kaftanlarında belirleyici bir işaret bulunmamaktadır. Grimsi renkte bir başlıkları bulunmakta ve bu başlıklarının arkasında sırtlarını kaplayan bir parça bulunmaktadır. Yeniçeriler uygun adımda yürümekte ve yalnızca ellerinde asa taşımaktadırlar. Sultan on attan oluşan tören birliğinde bulunan atlara binmektedir. Bu atlara gümüş ve altın işlemeli kıyafet giydirilmektedir. Sultan bu atlardan birisine binmekte ve altın yıldızlı mızrakları olan Bostancı muhafızları tarafından eşlik edilmektedir.

Gözlüğümle Sultanı elimden geldiğince yakından incelemeye çalıştım. Sultan oldukça uzun yüz ve buruna sahip olan iri gözlü, orta boyda, kuvvetli ve dinç oldukça canlı olan bir insan yapısına sahip. Basit bir kürk manto giymişti. Fakat başlığı, geniş elmaslarla olağanüstü gül deseninde işlenmişti. Mabedin avlusuna giren Sultan, çevresini sağ elini göğsünün üzerine koyarak selamladı. Mabedin çıkış kapısına gelinceye kadar müthiş bir sessizlik hâkimdi. Fakat dışarı çıktığında bir grup adam “Sultanım çok yaşa” diyerek bağırdı.¹⁷⁸

f. Türbe, Cami ve Kiliseler

İstanbul'da dikkate değer önemli cami ve kiliseler bulunmaktadır. Sultan Mustafa'nın babası Sultan Abdülhamid'in türbesi sekiz köşeli olmakla beraber içerisinde Hz. Muhammet'in ayak izi olan kutsal siyah taş türbe içerisinde bir nişin üzerinde durmaktadır. *Yeni cami* çok güzel mermerlerle dekore edilmiş ve neredeyse Aya Sofya'nın bir kopyasıdır. *Sultan Süleyman* türbesi Sultan Abdülhamit'in türbesine benzer şekilde sekiz köşeli olarak yapılmış fakat Sultan Abdülhamit Türbesi kadar ihtişamlı değildir. Türbe Sultan Süleyman camisinin yanında küçük bir bahçe içerisinde bulunmaktadır. *Sultan Ahmed Camii* de oldukça güzel bir camidir. Orta kubbesini destekleyen dört sütun, beyaz mermer ile kaplanmıştır. Camide sultanın oturduğu platform çok sayıda küçük sütun ile desteklenmekte ve bunları

¹⁷⁷ Travels of Ali Bey II, s.330–332

¹⁷⁸ Travels of Ali Bey II, s.333 vd.

bazıları kahverengi mermerdendir. Cami içerisinde kırmızı granitten imal edilmiş sütunlar bulunmaktadır.

Sultan bu camiye kandil günlerinde gitmektedir. Sultan İkinci *Mehmet Camii* (Fatih Sultan Mehmet) güzel bir mimariye sahiptir. Camiyi ziyarete gittiğimde kemerlerinin altında bulunan dükkânlarda mallarını ziyaretçilere yüksek sesle satmaya çalışan kumaş satıcıları bulunmaktaydı. Sultan İkinci Mehmet'in türbesi caminin yan tarafında bir bahçe içerisinde bulunmaktadır. Türbe sade bir şekilde inşa edilmiş. Ziyaretim esnasında türbe ve türbeye giden yol kadın ziyaretçilerle doluydu. *Nuruosmaniye Camii* diğer camiler kadar görkemli olmasa da güzel bir camiidir. Şehirden onbeş dakikalık bir yürüyüş mesafesinde ve liman istikametindedir. Burada Sultan'a ait bir saray bulunmakta ve biraz ileride liman seti üzerinde Eyüp semti bulunmaktadır. Bu semt adını Hz. Muhammet'in müridi İstanbul'un koruyucusu olan ve kemikleri mucizevî bir şekilde bölgede bulunan Eyüp peygamberden almıştır. Camiye inançsızların girmeleri yasaklanmıştır. Cami İstanbul'da bulunan diğer camilere benzemekle beraber Aya Sofya gibi kare üzerinde geniş bir kubbesi vardır ve caminin diğer camilerden farkı sütunları çok ince olması ve kubbenin altı adet silindirik sütun ile desteklenmesidir. Diğer bir farkı Sultan için ayrılan platform diğer camilerde olduğu gibi mihrabın sağ tarafında değil sol tarafında bulunmasıdır. Caminin duvarları nadir mermerlerle kaplanmış, zeminler en pahalı halılarla döşenmiştir.¹⁷⁹

g. At Meydanı

At meydanı 250 adım uzunluğunda 150 adım genişliğinde düzenli olmayan bir yerdir. Meydanın ortasında İskenderiye'deki Cleopatra iğnelerine benzeyen kırmızı granitten yapılmış bir Mısır dikilitaşı bulunmaktadır. Boyu 60 ayak olarak hesaplanmasına karşın çok yüksek bir taş değildir. Dört adet bronz küpün üzerinde durmakta ve altında kötü bir şekilde işlenmiş mermer kaide bulunmaktadır. Her dört tarafın alt kısmında Yunan ve Ortaçağ tarzı rölyef figürleri bulunmaktadır. Burada bu figürlerin Hz. İsa'nın havarilerini temsil ettikleri söylenmektedir. Dikilitaşın yakınlarında bir de akıl hastanesi bulunmaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Travels of Ali Bey II, s.336

¹⁸⁰ Travels of Ali Bey II, s.335–342

h. Yedi Kule Zindanları

Yedikule zindanları siyasî tutukluların bulunduğu bir hapishanedir. Eskiden Sultan’a karşı savaş ilan eden ülkelerin elçileri savaşı kendi açmış gibi bakılırdı ve bu zindanlara hapsedilirlerdi. Fakat bu uygulama artık yapılmıyor. Bu zindanlardan birisini ziyaret etmek istedim ama ziyaret isteğim kabul görmedi.

ı. Yerebatan Sarnıcı ve Çemberli Taş (Konstantin Sütunu)

Yerebatan sarnıcı Konstantin zamanında şehre su sağlamak için inşa edilmiştir. Ziyaret ettiğim zamanda sarnıçta artık su kalmamış ve kurumuştur. Sarnıç içerisinde bir ipek fabrikası tesis edilmişti. Sarnıca inen merdivenler çok kötü durumdaydı ve sarnıç içerisinde ipek yapımında kullanılan makineler ipek üretmekteydi. Sarnıç içerisinde 400 sütun bulunmaktadır.

Sarnıç ziyaretimden sonra Çemberli taş’a gittim. Sütun ana temel ve üst kısımları hariç kırmızı somaki mermerinden yapılmış bir sütundu. Sütun çürümek üzereydi.¹⁸¹

i. Köle Pazarı

İstanbul’da kadın ve zencilerin satıldığı pazarı ziyaret ettim. Bu pazaryeri kölelerin kolay bir şekilde görülebilmesi için üç ya da dört ayak yüksekliğinde bir sahneden oluşan geniş bir alandır. Bu alanda kadınları satın alacak olanların kadınları daha iyi bir şekilde ve yakından inceleyebilmesi için küçük odalar da bulunmaktaydı. Benim ziyaret ettiğim gün Cuma olduğundan Pazaryeri kapalıydı. Bu alana Hristiyanların girmesine müsaade edilmemekteydi.¹⁸²

j. Bedesten

Bedesten olarak adlandırılan “Grand Bazaar” büyük bir çarşıdır. Üzeri gökyüzü ışıklarıyla aydınlatılan yüksek tavanlı birkaç sokaktan oluşmaktadır. Bu sokaklardan bazıları dükkânları zengin bir şekilde depolanmış ipek satıcılarından oluşmaktadır. Diğer dükkânlarda mücevherat, kitap, Hint kumaşı ve silah gereçleri satılmaktadır. Burada Osmanlı imparatorluğu hakkında bir kitap satın almak istedim

¹⁸¹ Travels of Ali Bey II, s.344 vd.

¹⁸² Travels of Ali Bey II, s.345

ve iki ciltlik eski bir kitap buldum. Kitaplara 80 piastre istediler fakat ben onlara 60 piastre teklifinde bulundum. Fakat teklif ettiğim fiyat kabul görmedi. Kitabı birkaç kuruş fazlasına satın aldım. Satın aldığım kitaplardan birisi çok eski ve çok kullanıldığından dolayı veba salgınına maruz kalmış olabileceği konusunda şüphem oldu fakat yine de satın aldım.¹⁸³

k. Fener Mahallesi

Şehrin dörtte biri Rumlardan oluşmakta ve bu mahalleye Fener denilmektedir. Patrikhane ve önde gelen ailelerin evleri bu mahallede bulunmaktadır. Bu mahalleden çok az geçtim ve evlerin yapılarının şatafattan çok uzak olduğunu gözlemledim. Walencia Lordu Prens Suzzo'nun konağı diğer binalardan daha gösterişli değildi. Rumların evlerini dıştan canlı renklere boyamalarına izin verilmiyordu. Evlerini yalnızca siyah ya da koyu renklere boyamalarına izin verilmekteydi.¹⁸⁴

l. Köşkler

İstanbul'da kaldığım süre içerisinde üç kez sahil bölgesine gittim ve bu esnada İstanbul'da bulunan bazı köşklere sahilden kayık ile gözlemledim. Su eşliğinde limanın girişinde *Alay Köşk* bulunmaktadır. Alay Köşk küçük kare şeklinde bitişik bir ev ve bir galeri ile çevrelenmiş mermer sütunlarla desteklenmiş bir köşktür. İzin almadan ve kimseyle karşılaşmadan köşkün içerisine girdim. Köşkün zeminleri halıyla kaplanmış, tavanlar resimlerle kaplanmış ve Sultan'ın divanı denize bakmaktaydı. Gümüş ile kaplanmış olan bu divan çok sade süssüz ve üzeri sert döşekle kaplıydı. Divanın üzerinde mavi renkte kumaş bulunmaktaydı. Divanın ön kısmında ise bir fiskiye bulunmaktaydı. Harem kısmında birkaç tane daha göz alıcı güzellikte köşkler gözlemledim. Bu köşkların büyük kısmı kalın perdelerle görünmez hale getirilmişlerdi. Bu köşklere yaz mevsiminde Sultanlar ikamet etmektedir.¹⁸⁵

¹⁸³ Travels of Ali Bey II, s.345 vd.

¹⁸⁴ Travels of Ali Bey II, s.346

¹⁸⁵ Travels of Ali Bey II, s.346

m. Tatlısu

Boğaz'ın aşağı kısmında mermerden kabaca inşa edilmiş bir fiskiye ve bu fiskiye'nin biraz aşağısında sürahi şeklinde geniş bir fiskiye daha bulunmaktadır. Şelalenin en tepesinden Boğaz düz bir şekilde ve daima aynı genişlikte ve kavak ağaçları gibi düz görünebilmektedir. Bu alan daha önce halka kapalı olmakla beraber benim ziyaretim esnasında halka açık vaziyetteydi. Sultan Mustafa'nın buraya bir kez gelmiş olduğu söylenmekte ve alanda Bostancı Muhafızlarının kaldığı birkaç barınak bulunmaktadır. Burada bulunan Bostancı Muhafızları mekânı ziyaretimiz esnasında bizi alana kabul ettiler ve kahve ikramında bulundular. Bu alan halk arasında *Tatlısu* olarak bilinmektedir.¹⁸⁶

n. Ramazan Geceleri

Ramazan gecelerinde şehirde bulunan camiler aydınlatılmaktadır. İmparatorluk camilerinin aydınlatılması göz alıcıdır. Aya Sofya'nın aydınlatılması özellikle güçlü bir etki yaratmaktadır. Büyük kubbe içerisine gündüz ışık girdiği için yapının büyüklüğünü yeterince gösterememektedir. Binlerce küçük lambadan oluşan aydınlatma iç kısmı aydınlatmak için kullanılmakta ve çatıdan sarkan sayısız miktarda kristal ve cam lambalar mabeti güneş ışığından daha aydınlık ve canlı göstererek ihtişamını öne çıkarmaktadır. Mabet içerisinde bulunan adamlar ellerinde bulunan yelpazelerle havayı devir daim ettirmektedir. Mabetler için binlerce lamba kullanılmasına rağmen İstanbul sokaklarında sokak lambaları bulunmamaktadır. Türkler Ramazan ayı ve Arife gününde gelenek ve görenekler açısından diğer Müslümanlardan oldukça farklılar. Ramazan ayında sokaklarını aydınlatmamaktalar, at yarışları, askerî tatbikat ve halk tarafından oyunlar yapılmamaktadır. Ramazan ayında yaptıkları şeyler gezinti yapmak, dost ve akraba ziyaretinde bulunmak, yiyebildikleri kadar çok yemek yemek, günün değişik vakitlerinde limana ait olan topları ateşlemek gibi faaliyetlerdir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Travels of Ali Bey II, s.349

¹⁸⁷ Travels of Ali Bey II, s.349 vd.

o. Su Kemerleri

İstanbul'da dört adet su kemeri bulunmaktadır. *Justinian* su kemeri Pirgos adında bir Rum köyünde kurulmuş, bir kanalda üç sıra kanaldan oluşan ve mermerden inşa edilmiş olan su kemeridir. Kemerin inşası, inşa dönemindeki sanatın düşüklüğü sebebiyle çok iyi bir şekilde inşa edilememiştir. Kemerin arkları dar, genişlik ve yükseklik açısından eşitlik bulunmamaktadır ve hatalı bir projeye sahiptir. Justinian su kemerine kısa bir mesafe ileride Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan kemer bulunmaktadır. Bu kemeri yalnızca uzaktan bakarak gözlemledim. Diğer su kemeri, Rumlar tarafından Pirgos köyünün yukarısına yapılan su kemeridir. Bu kemer iyi bir şekilde inşa edilmiştir ve uzun yıllar görmezlikten geldiği için çürümeye terk edilmiştir. Dördüncü kemer Türkler tarafından Büyükdere'den kısa bir mesafede Boğaza bakan kemerdir. Bu kemer Justinian Kemerine benzemekte fakat daha düzenli bir yapıya sahiptir.¹⁸⁸

ö. Türk İnsanın Karakteri ve Sosyal Yaşamı

Türkler karakter olarak ciddi görünümlü ve duygusal insanlardır. Türkleri Araplarla Avrupa medeniyeti derecesine ulaşmak için kıyasladığımızda Araplar, Fransız karakterine Türkler ise İngiliz karakterine uyabilir.¹⁸⁹ Güzel sanatlar Müslüman ülkelerde yasaklandığı için Türk insanı bir çalgı aleti çalar, dans eder ya da şarkı söyler ise kendisini aşağılanmış olarak hisseder. Türkler büyük kitleler halinde bir araya gelememektedirler. Kadınlar erkeklerden tamamen ayrılmış durumdadır. Türklerin Avrupa dilleri konusundaki ilgisizlikleri, onları bu bölgede bilgisiz kılmakta ve bunun sonucunda dünyanın önemli bir bölgesi olan İstanbul'da politik konulara bakışlarında fark yaratamamaktadır.

Türkler aslında eğlenmektedirler. Müzikleri harmoniden uzaktır. Üst tabakadan olan kadınlar İstanbul'da sıkı bir şekilde korunmaktadır. Alt tabakadan olan kadınlar ise tek başlarına her yere gidebilmektedir. Sokaklarda, pazarlarda, türbelerde, camilerde ve mezarlıklarda erkekler kadar çok kadın günün tüm vakitlerinde görülebilir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Travels of Ali Bey II, s.353 vd.

¹⁸⁹ Travels of Ali Bey II, s.354

¹⁹⁰ Travels of Ali Bey II, s.354-356

p. İstanbul'da İklim

İstanbul'un iklimi ekvator'dan uzak olmasına karşın çok ılımandır. Çünkü şehir deniz seviyesiyle aynı seviyededir, kuzey rüzgârlarından Belgrat Ormanları sayesinde korunmaktadır ve Marmara denizinin güney rüzgârlarına tamamen açıktır. Bu yüzden mevsim değişiklikleri olmasına rağmen halk aynı enlemde bulunan diğer ülkelerdeki soğuk ya da sıcak iklime maruz kalmamaktadır. 29 Kasım 1807 tarihinde güneş tutulmasını gözlemlemek için hazırlık yaptım ve bir minarenin tepesine tırmandım fakat bulutlar gözlem yapmamı engelledi.¹⁹¹

r. Yeniçeriler

Yeniçeriler Osmanlı ordusunun temelini oluşturmaktadır. Ünlü Raif Efendi Osmanlı'ya olan isyanda yeniçeri sayısının 400,000 olduğunu hesaplamıştır. Hiçbir ulus bu denli bir güç oluşturamamıştır. Yeniçeriler esnaf, zanaatkâr, köylü ve külhanbeylerden adını ocağa yazdıran kişilerdir. Adını ocağa yazdıran yeniçeriler, orta her ne zaman toplanacaksa ortaya çıkmak zorundadır. Fakat yeniçeri bu görevi yerine getirmekte midir? Bu şartlara bağlıdır ve çağrıldığı andaki kişisel ilgisine bağlıdır. Fakat yeniçeriler grup psikolojisine uyarlar ve çağrıldıkları zaman silahlarını kuşanıp toplanırlar. Eğer ortaların toplanması bir isyan içinse hiç biri bu çağrıya karşı koymaz çünkü her biri zaferden emindir. Eğer yabancı düşman için yürünecekse hükümetin gerekli görmesi ile Sancak-ı Şerif'in ilanı ile ordu harekete geçirilir. Yeniçerilerde acıma duygusu mevcut değildir.¹⁹²

I. TRAKYA

21 Ekim 1807 tarihinde İstanbul'a gelen Ali Bey 7 Aralık 1807 tarihinde Budapeşte'ye gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktı. Marmara denizi ile şekil bulmuş olan gölün kıyısında bulunan Küçük Çekmece köyünde geceyi geçirdi. 8 Aralık'ta Büyük Çekmece ve Kumburgaz'a doğru ilerledi. Silivri'de dinlenmek üzere kısa bir süre konakladı. Bu yolculuğunu şöyle tasvir etmektedir: Silivri diğer yerleşim birimlerinden daha geniş ve sınırlarında birkaç tane cami bulunmaktadır. Kasaba Marmara denizinin kıyılarında bir liman üzerine kurulmuş bir yerleşim birimidir. Bu

¹⁹¹ Travels of Ali Bey II, s.356-357

¹⁹² Travels of Ali Bey II, s.367

kentlerin tümünde Rum tebaa ikamet etmektedir ve burada yaşayan insanlar diğer yerlerde yaşayan insanlara nazaran daha iyi muamele görmektedir.¹⁹³

9 Aralık günü Kınıklı mevkiini geçerek Çorlu'ya gelen Ali Bey, buranın büyük bir yerleşim yeri olduğunu ve birkaç güzel camiye sahip bulunduğunu söylemektedir. 10 Aralık günü Karastran civarından geçerek Burgaz köyüne gelen Ali Bey burada geceledikten sonra 11 Aralık günü Babaeski üzerinden Edirne (Adrianople)'ye ulaşmış ve şehri şöyle tasvir etmiştir: Edirne oldukça geniş ve büyük tepelerle çevrelenmiş bir ovanın kuzey yamacına kurulmuş bir şehirdir. Şehirde birkaç tane cami bulunmaktadır ve bazı evler mimarî açıdan güzeldir. Şehirde büyük bir bedesten ve pazaryeri bulunmakta ve bu pazaryeri ve bedestende bulunan bazı sokakların üzereleri kapatılmıştır. Şehrin sokakları düzgün ve taşla kaplanmıştır. Meriç nehri üzerinde muhteşem bir köprü bulunmaktadır. Şehir surlarla çevrilmiş ve demir kazıklı çitlerle kuvvetlendirilmişlerdir.¹⁹⁴

Ali Bey'in Edirne'yi ziyareti sırasında Osmanlı ordusunun baş veziri Edirne'de bulunmaktaydı. O vakitler Edirne Türk ordusunun karargâhı durumundaydı ve düşman kuvvetleri 60 fersah ileride bulunuyordu. Ali Bey Edirne'de kısa bir süre kaldı ve aynı gün tekrar yola koyul ve Mustafa Bey'de konakladı. Konakladığı yerde bir grup askerde bulunmaktaydı ve Ali Bey askerlerin çetecilere benzediğini söylemektedir. Geceyi geçirdikten sonra yola çıkan Ali Bey 12 Aralık günü birkaç küçük Rum köyünü geçtikten sonra bir Müslüman köyü olan ve büyük bir askeri karargâh bulunan Karapınar köyüne ulaştı ve bu köyde konakladı. 13 Aralık'ta Zara köyünü geçtikten sonra Keşan'a ulaştı. Burada vali tarafından akşam yemeğine davet edilen Ali Bey'e vali tarafından oldukça fazla nezaket gösterilmiştir. Ali Bey geceyi seyahat ederek geçirdi ve Balkan dağları eteklerinde bulunan Schipka Balcana köyüne ulaştı ve Bulgaristan sınırlarına girdi.¹⁹⁵

¹⁹³ Travels of Ali Bey II, s.369 vd.

¹⁹⁴ Travels of Ali Bey II, s.369 vd.

¹⁹⁵ Travels of Ali Bey II, s.370

SONUÇ

İlk çağlardan itibaren dünyanın en önemli merkezlerinden biri olan Akdeniz ve çevresine duyulan ilgi tarihi kaynakların işaret ettiği bir gerçektir. Denizin bir ova gibi etrafındaki kentleri birbirine bağlaması, Akdeniz’de ortak kültür alanlarının oluşmasına sebep olmuştur. Ulaşımın diğer denizlere nispeten daha kolay sağlanıyor olması Akdeniz’e komşu ülkeler ve toplumlar arasında ticaret ve siyasetin sürekli aktif halde kalmasını sağlamıştır. O sebeple Akdeniz ve çevresi tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli bir mücadele sahası olmuştur. Sırasıyla Mısır, Hitit, Minos, Miken, Fenike ve Helen uygarlıklarıyla Roma, Emevi, Abbasi, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının gelişip serpilme alanı olmuştur.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altına giren Akdeniz’e Avrupalı devletlerin ilgisi hiçbir zaman eksilmemiş, aksine bu denize kıyısı bulunan ülkelerin önemli geçiş güzergâhlarını ellerinde bulundurmak için büyük mücadeleler verdiği görülmektedir. Özellikle Cebelitarık, Korsika, Sicilya, Rodos ve Kıbrıs gibi stratejik konumları önemli olan yerler, her zaman çekişme sahası olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Mısır ve Kıbrıs’ı hâkimiyeti altına alması, diğer stratejik noktaların önemini bir kat daha artırmıştı. O sebeple Fransa, İspanya ve İtalya gibi Avrupalı güçlerin Akdeniz hâkimiyetine verdiği önemin gün geçtikçe artması, siyasî ve ticarî alanlarda yeni ittifakların ortaya çıkmasına sebep oldu.

Bu ittifakların en önemlisi şüphesiz ki Osmanlı-Fransız ticarî işbirliğidir. Akdeniz’deki siyasî ve ticarî dengenin gün geçtikçe Osmanlı Devleti ve Fransa lehine değişmiş olması, bu denizdeki ticarî üstünlüğünü kaybeden Venedik ve Cenevizli tüccarların ve gemicilerin İspanya ve Portekiz ile işbirliğine gitmesine ve yeni bir çağın, coğrafi keşifler çağının başlamasına vesile oldu. Ümit Burnu yoluyla Hindistan’a ulaşan Portekizliler ile Atlas Okyanusunu aşip Amerika kıtasına ayak basan İspanyollar, ele geçirdikleri bütün değerli maden ve emtiayı Avrupa kıtasına aktarmakla eskiçağın kolonyal anlayışını değiştirerek sömürgecilik çağını başlattılar.

Ticaret yollarının değişmesi, Hindistan ve Amerika kıtasının zenginliklerinin Avrupa’ya akması, bu kıtanın siyasî ve iktisadî yapısında muazzam değişikliklere sebep oldu. Özellikle XVII. yüzyılda deniz taşımacılığı alanında İngiltere ve Hollanda’nın yeni aktörler olarak devreye girmesi, İspanya ve Portekiz

sömürgeciliğinin gerilemesine, doğan boşluğun ise Fransa, İngiltere ve Hollanda tarafından doldurulmasıyla sonuçlandı.

XVIII. yüzyılda sanayi ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler, dünyanın küçülmesine, yeni ticaret yolları yanında eski yolların şenlenmesine sebep oldu. Bu dönemde şüphesiz ki en çok değer kazanan yollardan birisi Akdeniz havzasındaki ticaret yollarıdır. Yüzyılın hemen sonlarında sömürgeleri korumaya çalışan ülkelerle, yeni sömürgeler elde etmek isteyen ülkeler arasında müthiş bir rekabeti de beraberinde getirmişti. Bu rekabetin en önemli oyuncular, Amerika'daki kolonilerini kaybeden İngiltere ile onu Hindistan'da da zor duruma sokmaya çalışan Fransa'dır. Fransa'nın 1799'da Osmanlı mülkü olan Mısır'a asker çıkarması, Akdeniz'de günümüze kadar devam edecek rekabetin de önünü açtı.

İngiltere, Hindistan'a giden en kestirme yol olan Mısır'ın Fransa'nın eline geçmesine müsamaha göstermesi beklenemezdi. O sebeple çok ani bir kararla Akdeniz'e donanma gönderip, Fransızları burada büyük bir mağlubiyete uğrattılar. İngilizlerin, Okyanuslardan sonra Akdeniz'de de bir güç haline gelmesi, XVIII. yüzyıldan beri bu sulara inmeye çalışan Rusya'yı harekete geçirdi. Böylece devrin önemli güçleri, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yolları XIX. yüzyılın hemen başlarında Akdeniz'de kesişti. Üzerinde mücadele ettikleri coğrafya ise Osmanlı mülkünden başka bir yer değildi.

Sanayi inkılâbının bir sonucu olarak Avrupa'da hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamak amacıyla başlayan sömürgecilik yarışı, Amerika ve Hindistan'dan sonra Afrika ve Akdeniz dünyasında etkili oldu ve XIX. yüzyıla gelindiğinde bu yarış, daha da ivme kazandı. Akdeniz'de dönemin büyük devletlerinin giriştiği ve yüzyıl boyunca sürecek rekabetleri Akdeniz çevresindeki Osmanlı hâkimiyetini sonlandırdığı gibi, yeni coğrafi tanımlamalarla sömürgecilikten emperyalizme giden süreci hızlandırdı. Bu yüzyılda Akdeniz ve çevresi ile Afrika kıtasının bilinmeyen bölgeleri sömürgecilik faaliyetleri için en uygun mekânlardan biri oldu.

Siyasî ve ticarî amaçlarla Akdeniz ve çevresiyle Afrika kıtasında yayılmak isteyen Batı sömürgeciliği, emellerine ulaşabilmek için bilimsel verilerden faydalanmayı da ihmal etmedi. Bu iş için ise en uygun kişiler, kâşif ve seyyahlar oldu. Doğunun bilinmeyen yüzünü merak eden ve çok köklü bir eğitim sürecinden geçen bu zümrenin amacı, yalnızca bilinmeyen topraklara ulaşmak, bilinmeyen

yerleri keşfetmek, bölgelerin zenginlik kaynaklarını rapor etmek değil, aynı zamanda coğrafi bilgi, etnik kökenler, din ve ahlakî değerler, dil ve edebiyat, sanat ve tarihi belgeleri araştırmak ve onları Batı dünyasını haberdar etmektir. Batı'nın "oryantalizm", bizim ise "şarkiyatçılık" dediğimiz bu yeni merak sahası, pek çok bilim adamını, bölgeye çekmiş, bilimsel faaliyetlerin yanında casusluk faaliyetlerini de at başı yürütmelerine sebep olmuştu.

XIX. yüzyıl Batı dünyasının endüstri devrimini gerçekleştirdiği, siyasal ve ekonomik kurumlarını her yönüyle oturttuğu, sömürgeci yayılımını ve egemenliğini dünyanın geri kalan toplumları üzerinde kesinleştirdiği bir dönemdir. Batı, bu dönemde elde ettiği askerî ve ekonomik gücü kültürel bir güce dönüştürmeyi de başarabilen konumuna uygun olarak gerek kendi tarihini gerekse bütün dünyanın tarihini yeniden kurguladı. Elde ettiği bilgilerle çıkarlarına uygun olarak ve yapay biçimde coğrafyayı yeniden şekillendirip dünya haritasını yeniden çizmiş, bütün bu kurgularını da elinde bulundurduğu askerî, siyasî ve iktisadî güç aracılığıyla dünyanın diğer toplumlarına kabul ettirdi.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu gerek toprak gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden birisiydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu. XVIII. yüzyıldan beri komşu ülkelerin ekonomide, siyasette, savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişme bir sonraki yüzyılda da canlılığını korudu. Avusturya ve Rusya hızla güçlenerek Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde yayılma politikası izlemeye başlamışlardı. Aynı yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'daki hâkimiyetini yerel liderlerle yaptığı işbirliğiyle devam ettirmek isteyen Osmanlı devletinin bölgedeki gücü gittikçe zayıflamıştı. Arap yarımadasında ise ana tehdit unsuru Vahabiler olmuş, bu dinî Hicaz'da 1803–1814 yılları arasında yönetimi ele geçirmişlerdi. Öte yandan Mısır, Fransız işgaline uğramış, onları takip eden İngiliz donanması Akdeniz'e yerleşmişti.

Osmanlı Devleti, bu yüzyılda düşmanlarına karşı tek başına karşı koyamayacağını anladığı için; Avrupalı güçler arasındaki rekabetten faydalananak varlığını sürdürmeye çalıştı. Bu arada geçen zaman içinde gücünü artırma yollarına gitti. Askerî, idarî ve siyasî alanlarda yaptığı ıslahatlarla batılılaşma çabalarına gitti. Parçalanmayı engellemek için büyük bir mücadeleye girişti. Ancak bütün bu çabalar imparatorluğun ömrünü biraz uzatmış, fakat dağılmasını engelleyemeyecektir.

Akdeniz’de düğümlenen rekabet, imparatorluk topraklarının hızla çözülmesine sebep olacaktır. Bu dönemde pek çok Batılı seyyah ve kâşifi Akdeniz ve çevresinde görmek mümkündür. Bunlardan biri de İspanya’dan yola çıkan Domingo Badia y Leblich (Ali Bey)’dir.

İspanya, XIX. yüzyılın hemen başlarında Napolyon Bonapart’ın iktidarı eline geçirmesiyle birlikte tamamen Fransa’nın hâkimiyeti altına girmişti. Bir yandan Fransız işgaline karşı mücadele eden İspanya, öte yandan sömürgelerini kaybetmiş bir ülke olarak yeniden sahneye dönmenin yollarını arıyordu. İlk hedefi ise hemen karşı kıyılarında uzanan Afrika toprakları olmuştı. Kötüleşen ekonomisini canlandırmak ve yeni ticaret pazarları bulmak ümidiyle Mağrip ve Ortadoğu ülkelerine yöneldi. Avrasya ticareti için oldukça önemli olan Akdeniz ve çevresinde özellikle deniz ticareti yollarını kontrol altına almak üzere harekete geçti.

İspanyol Krallığı, Ortaçağlardan beri Kuzey Afrika ve özellikle Fas Sultanlarıyla ticari ilişkiler geliştirmişti. İlişkiler balıkçılık ticareti ve buğday ticareti üzerine yoğunlaşmıştı. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla geçişte İspanya’nın bozulan ekonomisi sebebiyle Fas ile 1799 yılında bir seyrüsefer ve ticaret anlaşması imzalandı. Ardından Kuzey Afrika ve Akdeniz’in diğer ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için arayışlar başladı.

Akdeniz’e sınırı olması sebebiyle Avrupa’da gelişen pazar ekonomisi ve sanayi ürünlerini Afrika kıtasına ve Akdeniz’in diğer komşu devletlerine taşımak ve buradan elde ettiği hammaddeyi nakletmek üzere bir kez daha sahne almak isteyen İspanya, bölgeyi tanımak ve bilgi toplamak üzere diğer Batılı devletlerin yaptığı gibi oryantalistler yetiştirmeye başladı. Bunların en tipik örneklerinden biri şüphesiz ki, bu çalışmamıza da konu olan Domingo Badia y Leblich’ti.

Valencia Üniversitesinde ve Junta de Commerce’de eğitimini tamamlayan Badia, aile geleneği olarak genç yaşta kraliyet hizmetine girdi. Aynı zamanda coğrafya, meteoroloji, dil, etnografya ve Arap kültürü gibi bilimsel alanlarla ilgilendi. Kendi ifadesine göre bir Türk dostundan Sünnî-İslâm düşüncesi hakkında dersler aldı. Onun gözlemci olarak çalışkanlığı ve kraliyet dünyasına ve hükümetin en tepe noktalarına kolay erişebilmesi, “*Müslüman ülkeleri Keşfetme projesi*” adlı çalışmasını hükümete sunmasıyla sonuçlandı.

Badia, sunmuş olduğu projesiyle Başbakan Manuel de Godoy (1767–1851)’u seyahatini finanse etmek için ikna etmeyi başardı. Seyahat görünüşte bilimsel bir proje olmasına rağmen seyahatnamede bulunmayan siyasî amaç ve hedefler de içermektedir. İşpanyol başbakanı Godoy’un günlüklerinde bulunan bazı mektuplar bize bu konuda fikir vermektedir. Bu mektuplara göre Badia, hükümete “*Fas’ın Fethi Projesi*” adında bir öneri de sunmuştu. Projede Atlas dağlarının güneyindeki kabileleri Fas Sultanı’na karşı isyana teşvik etmek ve bölgeyi İşpanyol hâkimiyetine almak yer alıyordu. Zaten onun çıkmış olduğu yolculuğunda topladığı bilgiler, İşpanya’nın bölgede girişeceği bir harektta içine yarayacak türden bilgileri ihtiva etmesi açısından önemlidir.

Badia, İşlam coğrafyasında rahat bir şekilde seyahat etmek için Hristiyan kimliğini saklayıp, Ali Bey el-Abbasî adını kullanması, onun bölgede rahat seyahat etmesini sağladı. Barthold’a göre bu dönemde Arap Yarımadasının incelenmesi, diğer Yakın Doğu ülkelerin tetkikine nazaran Avrupalılar için büyük zorluklar arz etmişti. Avrupalılar, İşlam’ın kutsal kentleri olan Mekke ve Medine’ye ancak Müslüman kılığı altında ve hayatlarını tehlikeye atarak gidebilmekteydiler. Badia’nın Müslüman kimliğiyle bu seyahate hazırlanması biraz da bu zorlukların aşılmasına yönelikti. Böylece niversite eğitimi sırasında ciddi bir tabii bilimler eğitimi aldığı anlaşılan Badia’nın aynı zamanda bir şarkiyat gibi Arapça ve İşlam dininin esaslarını öğrenmeye gayret göstermesi onun işini ne denli ciddiye aldığının da bir ispatıdır.

23 Haziran 1803 tarihinde Cadiz’den Fas’a gitmek üzere ayrılan Badia, Trablus, Kıbrıs, Mısır, Hicaz, Filistin ve Suriye’yi dolaştıktan sonra Anadolu’ya geçmiş, Antakya, Tarsus, Konya, Afyonkarahisar, Kütahya ve İznik zerinden İstanbul’a gelmiştir. Buradan Balkanlar üzerinden 1807 yılında memleketine dönerek seyahatini tamamlamıştır. Seyahat notlarını 1816 tarihinde “*Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey*” ve “*Voyage of Ali Bey in Africa and Asia*” adlarında iki cilt halinde yayımlamıştır.

Bir seyyah olarak Badia, seyahatinden çok değerli topografik, doğa, etnolojik, arkeolojik bilgilerle dönmüş, ziyaret ettiği bölgelerde bulunan sosyal-ekonomik, kültürel, siyasî yönetim şekilleri, coğrafi konumları, kent, köy ve en küçük yerleşim birimlerinin mimari ve alt yapısını, nüfus yoğunluklarını, toplumsal yapıyı oluşturan

etnik kökenleri ve bu etnik kökenlerin yaşam ve kültürlerine dair gözlemlerde bulunmuştur. XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Batı'nın iktisadi, sosyal ve siyasal yaşamını biçimlendiren önemli eğilimlerden biri olan emperyalist tavır, oryantalizmle bilimsel bir ivme kazanmıştır. O sebeple Ali Bey'in seyahatnamesi sömürgecilikten emperyalizme geçiş döneminde Batı dünyasının hedeflerini göstermesi açısından tarihi önem taşımaktadır.

Seyyahın İspanyol Kraliyet yönetiminin bir çalışanı olması ve Başbakan Godoy'un desteğini ve onayını alarak seyahate İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde bulunan kişilerle de temas kurarak büyük çapta bir hazırlık evresinden sonra başlaması işin ciddiye alındığını göstermektedir. Bu seyahatte doğa bilimleri ile ilgili gözlemlerin yanı sıra oryantalist gözlemlerin ve istihbarat bilgilerinin bulunması Akdeniz ve çevresinde yer alan Osmanlı hâkimiyetindeki topraklar için önemlidir. Bu istihbarat bilgileri rapor içerisinde bulunmamakla beraber daha önce bahsettiğimiz gibi Başbakan Godoy'un mektuplarında bulunmaktadır. O sebeple bu seyahatin, elde edilen bilgiler ve gözlemler ışığında gelecekte İspanya adına emperyal bir yapı oluşturmak için alt yapı hazırlanmasına dair bir seyahatname niteliğinde olması kuvvetle muhtemeldir. Ali Bey seyahatnamesinde Afrika, Hicaz ve Suriye hakkında diğer bölgelere nazaran detaylı gözlemler yapmıştır. Bu gözlemler bu bölgelere gösterilen ilginin kanıtı niteliğindedir. Zaten seyahat edilen coğrafya XIX. yüzyılın başlarında büyük oranda neredeyse tamamen Osmanlı Devleti sınırlarını kapsamı Rusya ve Fransa gibi İspanya'nın da Osmanlı topraklarında gözü olduğunu ortaya koymaktadır.

Ali Bey seyahatnamesinde ziyaret ettiği bölgelerdeki sosyal, ekonomik, mimari, nüfus, nüfusu oluşturan halkları ve etnisiteleri, dinsel aitlikleri ve dinsel faaliyetleri, devlet yönetim şekilleri, coğrafyası, iklimi ve bitki örtüsü, kılık kıyafet ve kültür, eğitim ve önemli mekânlar hakkında gözlemlerini yapmış ve bu bilgileri seyahatnamesine işlemiştir. Gezdiği bölgeler Müslüman toprakları olmakla beraber bu topraklarda yaşayan gayrimüslim halkın yaşayış biçimleri hakkında da bilgiler vermektedir. Seyahatname'ye göre insanlar Ali Bey'e Müslüman olduğu için tüm kapıları açmakta ve Ali Bey yerel yöneticilerin tam desteğini almaktadır. Seyahatnamede liman ve su yollarına sahip olan bölgelerde ekonomik ve ticareti hayatın geliştiği buna paralel olarak sosyo-kültürel ve ekonomik refahın yüksek

olduğunu görmekteyiz. Kuzey Afrika, Hicaz ve Filistin bölgelerinde su temininde güçlükler çekilmekte, sağlıklı içilebilir su kaynakları miktar açısından yeterli düzeyde değildir. Bu durum Suriye ve Anadolu topraklarında sorun olmaktan çıkmıştır.

Yönetim şekli olarak XIX. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti hâkimiyeti olduğundan yönetim çoğu bölgede yerel halk tarafından sağlanmakta Osmanlı yönetim ve adalet sistemi uygulanmakta ve sorun yaşanmamaktadır. Nüfus yoğunlukları günümüzde de kalabalık yerleşim birimlerini oluşturan Kahire, İskenderiye, Mekke, Medine, Kudüs, Şam ve İstanbul gibi şehirlerde bulunmaktadır. Seyahatnamede geçen bilgilerde halk nüfusunun büyük bir bölümünün veba salgını neticesinde azaldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Şehirler ticari hayatın ve ekonominin iyi düzeyde olduğu kesimlerde gelişmiş fakat genelde sokaklar taşsız ve dar olarak inşa edilmiş olup altyapıları yetersiz düzeydedir. Mimari açıdan bina ve evlerin durumları bulundukları coğrafyaya bağlı olarak değişiklik göstermekte ev ve binalar genellikle taş, ahşap ve topraktan yapılmakta olup genellikle yapıların mimari biçimleri plansızdır.

Nüfus arasında farklı dinlere ve milliyetlere mensup tebaa da bulunmakta, gayrimüslimler Mekke haricinde tüm coğrafyada bulunmaktadır. Yahudi tebaa halk arasında genelde Kuzey Afrika kesimlerinde iyi muamele görmemektedir. Çoğunlukla tüm bölgelerde gayrimüslim tebaanın dini faaliyetleri için kilise ve sinagoglar bulunmaktadır ve dinsel faaliyetlerini özgürce yerine getirebilmektedirler. Eğitim anlamında yeterli okul bulunamamakta ve bilime yönelik eğitimin mevcut olmadığı görülmekte ve çoğunlukla dini eğitim verilmektedir.

Seyyah seyahatinin başlangıcından bitişine kadar geçen süre içerisinde yapmış olduğu gözlemlerde ziyarete edilen bölgelerdeki askeri kuvvetler, şehirlerin savunma metotları, kaleler ve dönemin savaş araçlarından yük ve binek hayvanları hakkında bilgiler vermektedir. Bu gözlemlerinde özellikle Suriye’de yetiştirilen at türleri hakkında vermiş olduğu bilgiler kapsamlıdır.

Ali Bey Kıbrıs seyahatinde Türk ve Rumların ilişkilerine değinmiş, adada halkların beraber ve huzur içerisinde yaşadıklarından hatta sosyo-kültürel açıdan ahalinin ortak özellikler sergilediklerinden bahsetmektedir. Adada yaklaşık olarak

4,000 Türk askeri varlığı bulunmakta ve Rumlar askerlerin desteklenmesi için maddi yardımda bulunmaktadır.

İspanyol seyyahın seyahati boyunca anlattıkları Osmanlı tarihi açısından da kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Özellikle Kıbrıs, Mısır, Hicaz, Suriye ve Anadolu ile ilgili bilgiler dönemin sosyal ve iktisadî hayatının aydınlatılması açısından önemlidir. Türkiye ve İstanbul ile ilgili bilgiler ise oldukça kısa olmakla birlikte seyyahın başkent hakkındaki gözlemlerin doğruluğuna ve geçerliliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

ABULAFIA, D., **Büyük Deniz, Akdeniz’de İnsanlık Tarihi**, İstanbul 2012, Alfa Yayınları, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2012

AGOSTON, G., **Osmanlı’da Savaş ve Serhad**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013

AL-RASHEED, M., **A History of Saudi Arabia**, Cambridge University Press, April 2010

ARMAOĞLU, F., **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, Eylül 2013

ATEŞ, T., **Siyasi Tarih I**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, GÜR-AY Matbaası, 1982

BADĪA y LEBLĪCH, Domingo, **Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between The Years 1803 and 1807**, Volume I-II, Longman, London 1816

BARTHOLD, V.V., **Rusya’da ve Avrupa’da Şarkiyatçılığın Tarihi**, Yöneliş Yayınları, İstanbul Ekim 2000

BİLGE, M. L., “*Fas*”, **D.İ.A. XII**, İstanbul 1993, s.191

BRADFORD, E., **Akdeniz (Bir Denizin Portresi)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Ahmet Fethi), 1.baskı, İstanbul, Mart 2004

BRAUDEL, F., **Akdeniz, Tarih Mekân İnsanlar ve Miras**, Metis Yayınları (Çev. Necati Erkurt, Aykut Derman), İstanbul 2013, 3. Baskı

BULUT, Yücel, “*Oryantalizm*”, **D.İ.A. XXXIII**, İstanbul 2007, s.436

COMMINS, D., LESCH, D.W., **Historical Dictionary of Syria**, Scarecrow Press, 3rd Edition, Aralık 2013

CROWLEY, R., **İmparatorların Denizi Akdeniz**, April Yayıncılık, (Çev. Cihat Taşcıoğlu), 3. Baskı, İstanbul 2011

ÇORUH, H., “*XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs’ın Muhafazası*”, **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, İstanbul 2011, s.239

DEMİRKENT, I. “*Kıbrıs*”, **D.İ.A. XXV**, Ankara 2002, s.371-374

ES-SEYYİD, S. M. “*Mısır*” **D.İ.A. XXIX**, Ankara 2004, s.563-569

FINKEL, C., **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğun Öyküsü 1300-1923**, (Çev.Zülal Kılıç), Kasım 2012 İstanbul,

GEORGE C., **English Synonymes Explained in Alphabetical Order**, J. & J. Harper, New York 1826

GOLDSCHMIDT, A.Jr., **A Brief History of Egypt**, Infobase Publishing, New York 2008

HOBSBAWN, Eric J., **Devrim Çağı:1789-1848**, V Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Aralık 1989

KAVAS, A., *"Trablusgarp"* **D.İ.A. XLI**, İstanbul 2012, s.288-289

LESLAU, W., **Arabic Loanwords in Ethiopian Semitic**, Otto Harrassowitz, Weisbaden 1990

LEWIS, B., **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, (Çev. Boğaç Babür Turna), 3. baskı, Ankara, 2013

LEWIS, B., **Ortadoğu**, Arkadaş Yayınevi, (Çev. Selen Y. Kölay), 10. Baskı, Ankara 2014

LURAGHİ, R. **Sömürgecilik Tarihi**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1994

MONTANER, M.C. - CACASSAS A.M., **Between Science and Spying,Esatern Mediternean Cartographies**, Institute for Neohellenic Research N.H.N.R, 2004, s.181-185

MÜLAYİM, S., *"Filistin"*, **D.İ.A. XXIII**, İstanbul 1996, s.89-92

Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, (Ed. H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M.Z. Köse), Yeditepe Yayınevi, 1.baskı, İstanbul, Ocak 2011

ÖĞÜT, S., *"Hacerülesved"*, **D.İ.A. XIV**, İstanbul 1999, s.433

ÖZTÜRK, M., *"XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları"*, **Belleten ,LIV, S.211**, Ankara 1990, s.978-979

Standard Catalog of World Coins - 1901-2000, (Ed. George S. Cuhaj,Thomas Michael), Krause Publications, 2012

STEBBING, H., **The Holly Bible: Containing the Old and New Testaments, According to the Authorized Version. With Notes, Practical and Explanatory**, Allan and Bell Company, 1836

TABAK, F.,**Solan Akdeniz (1550-1870)**, Yapı Kredi Yayınları (Çev.Nurettin Elhüseyni), 1.Baskı, İstanbul 2010

TANİLLİ, S., **Uygarlık Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, 29. Baskı, İstanbul, Eylül 2013

TOMAR, C., “ Suriye”, **D.İ.A.XXXVII**, İstanbul 2009, s.550-553

TUNCEL, M. “ Akdeniz” **D.İ.A.II**, İstanbul 1989, s.231

UÇAROL, R., **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Mart 2008

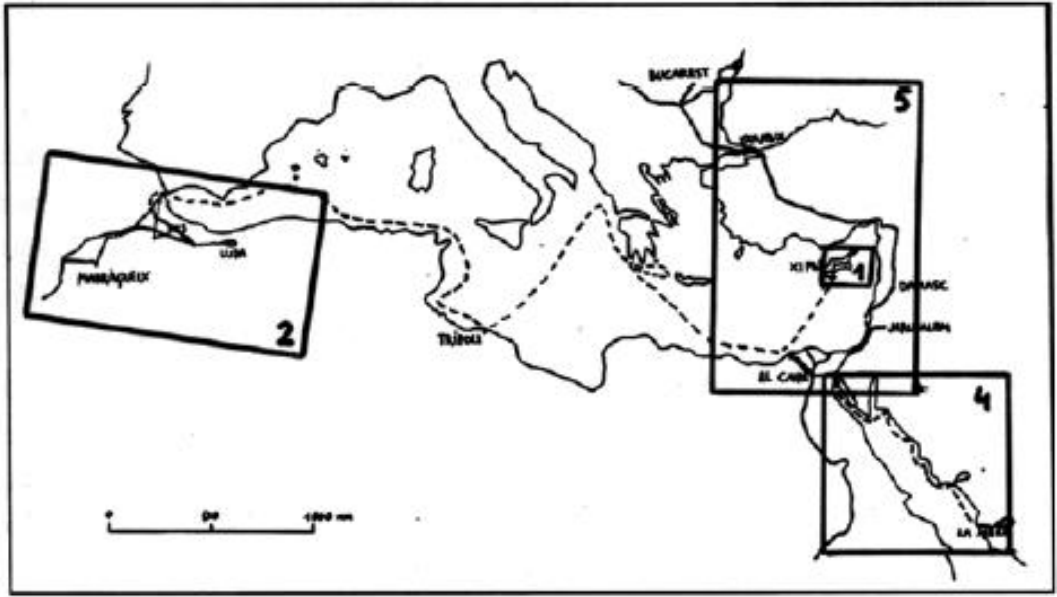
YILDIRIM, M., “*Ortodoks Kilisesinde Paskalya*”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, **VII, S.21**, 2005, s.71

YILDIZ, H. D., ”*Arabistan*”, **D.İ.A. III**, İstanbul 1991, s.248-257

HARİTALAR VE RESİMLER

HARİTA 1- XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ

HARİTA 2- ALİ BEY'İN SEYAHAT PLANI

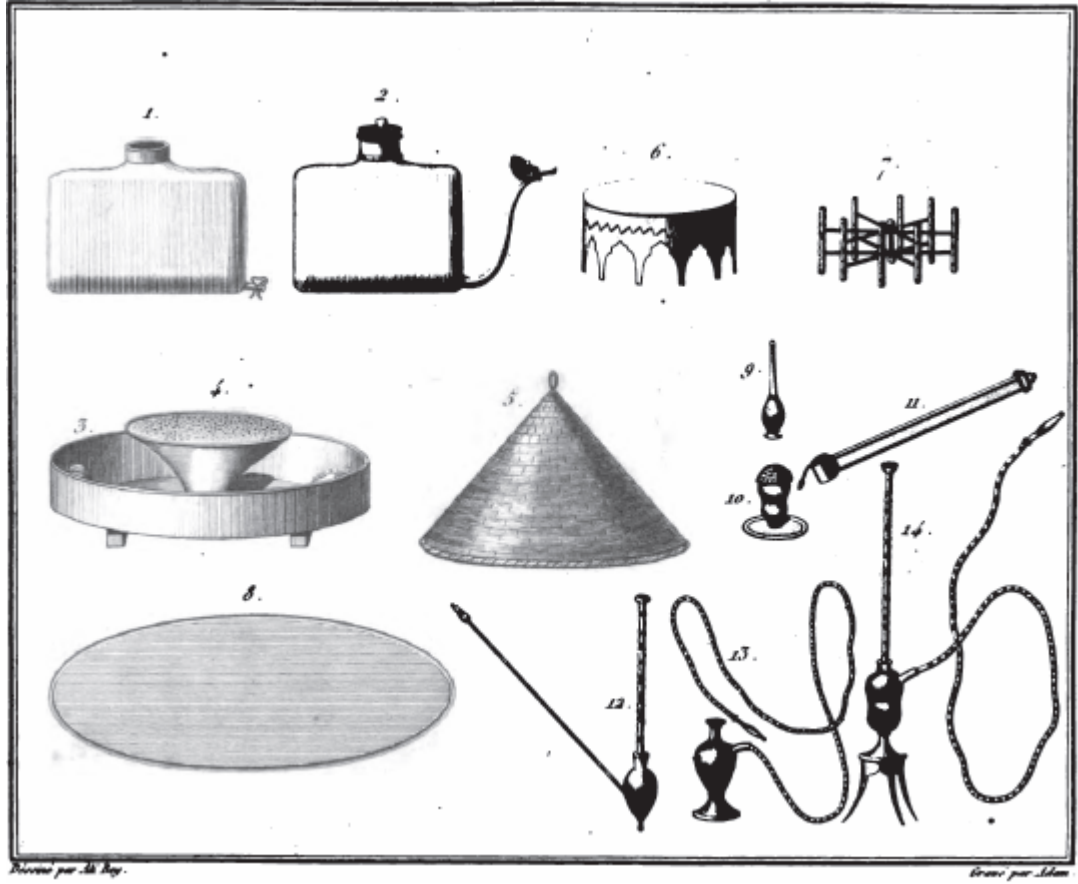
RESİM 1- ALİ BEY (DOMINGO BADIA y LEBLICH)

RESİM 3- TANCA / EL-KASABA KALESİ

RESİM 4- FAS'LI ASKERLER

RESİM 5- FAS TA KULLANILAN EŞYA ÖRNEKLERİ

1-SU TANKI

2-SU TANKI

3-YEMEK MASASI İÇİN RAHLE

4--

5- PALMİYE YAPRAKLARINDAN YAPILMIŞ TEPŞİ KAPAĞI

6-YEMEK MASASI

7-TEPŞİ SEHPASI

8-KALAYLANMIŞ BAKIR YEMEK TEPŞİSİ

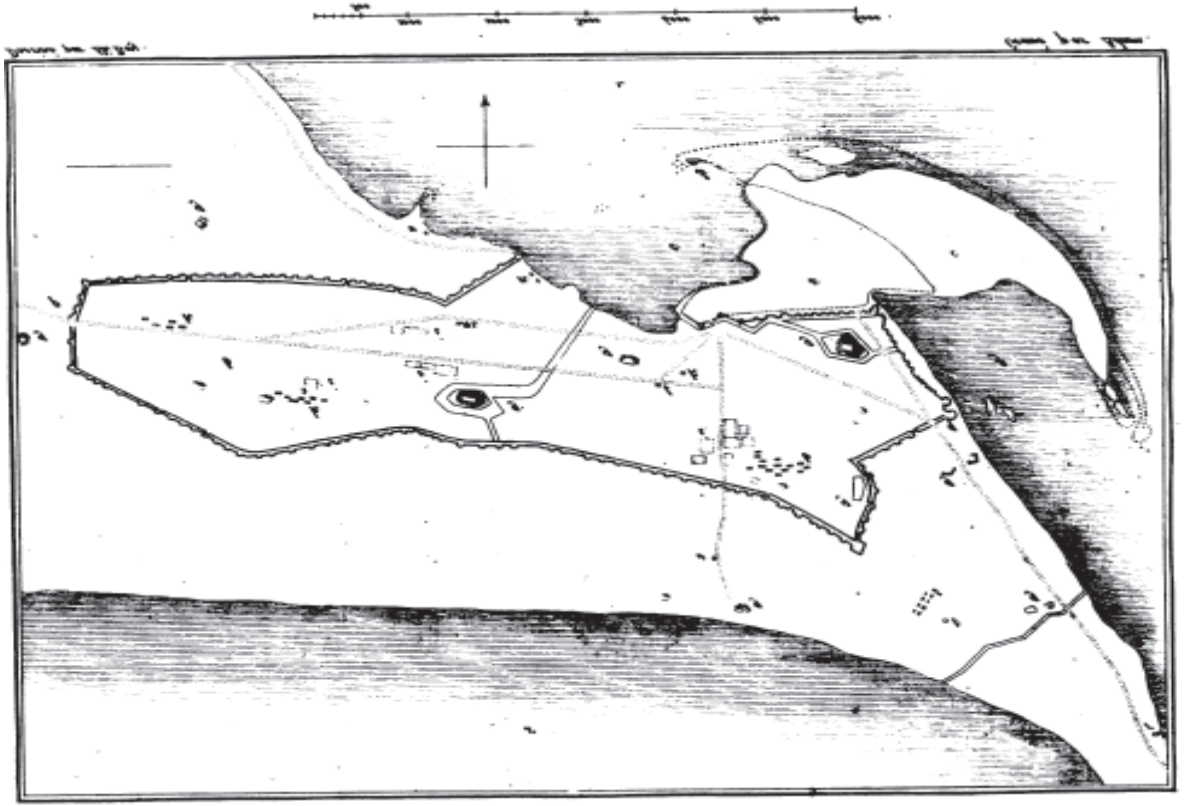
9-ESANS ŞİŞESİ

10-PARFÜM DİSPENSERİ

11- YAZI TAKIMI

12- NARGİLE

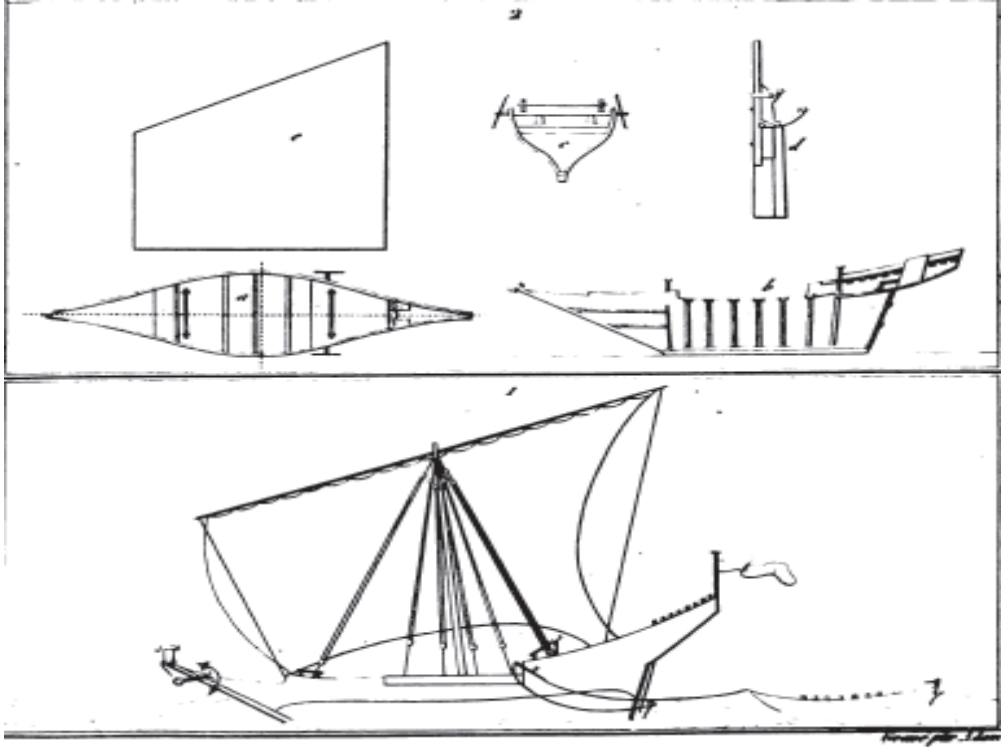
13- NARGİLE

**RESİM 6- İSKENDERİYE ŞEHRİNİN ALİ BEY TARAFINDAN ÇİZİLMİŞ
PLANI**

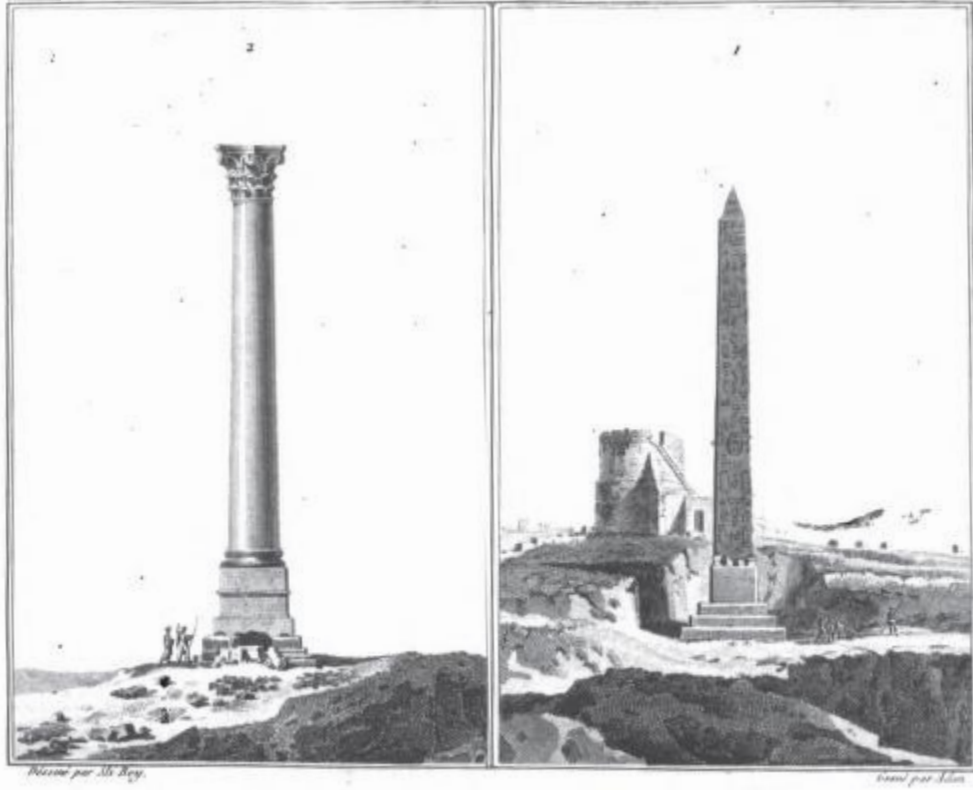
RESİM 7- NİL NEHRİ

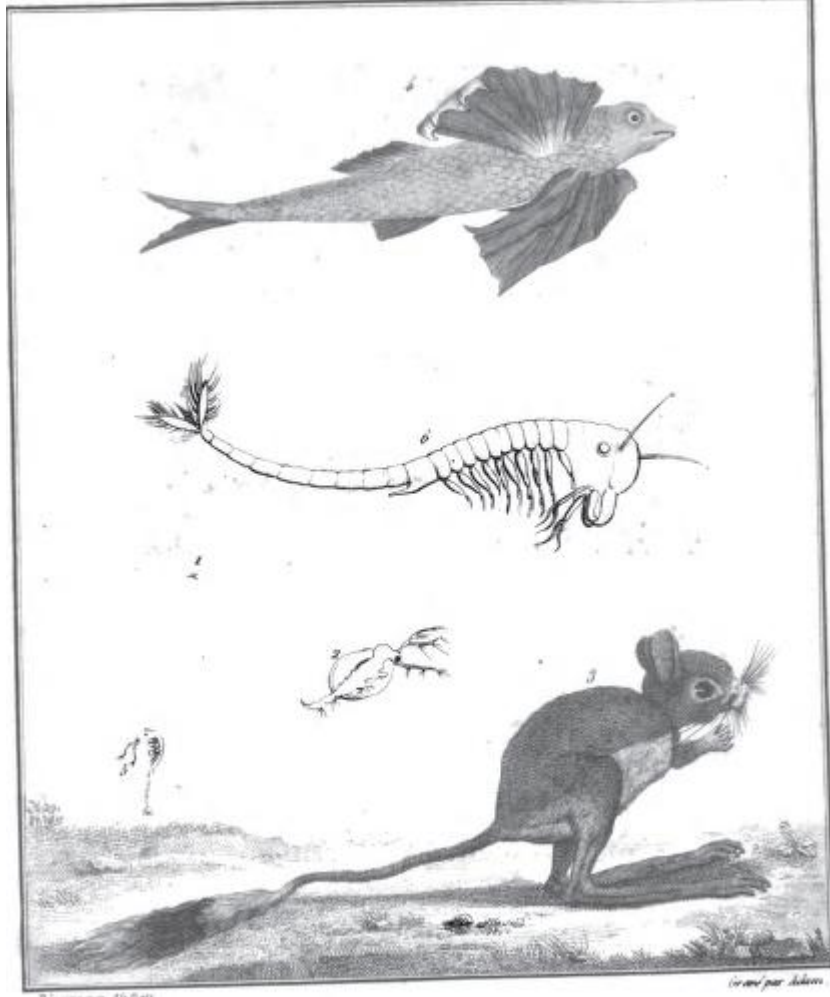
RESİM 8- DAO TEKNELERİNİN PLANI

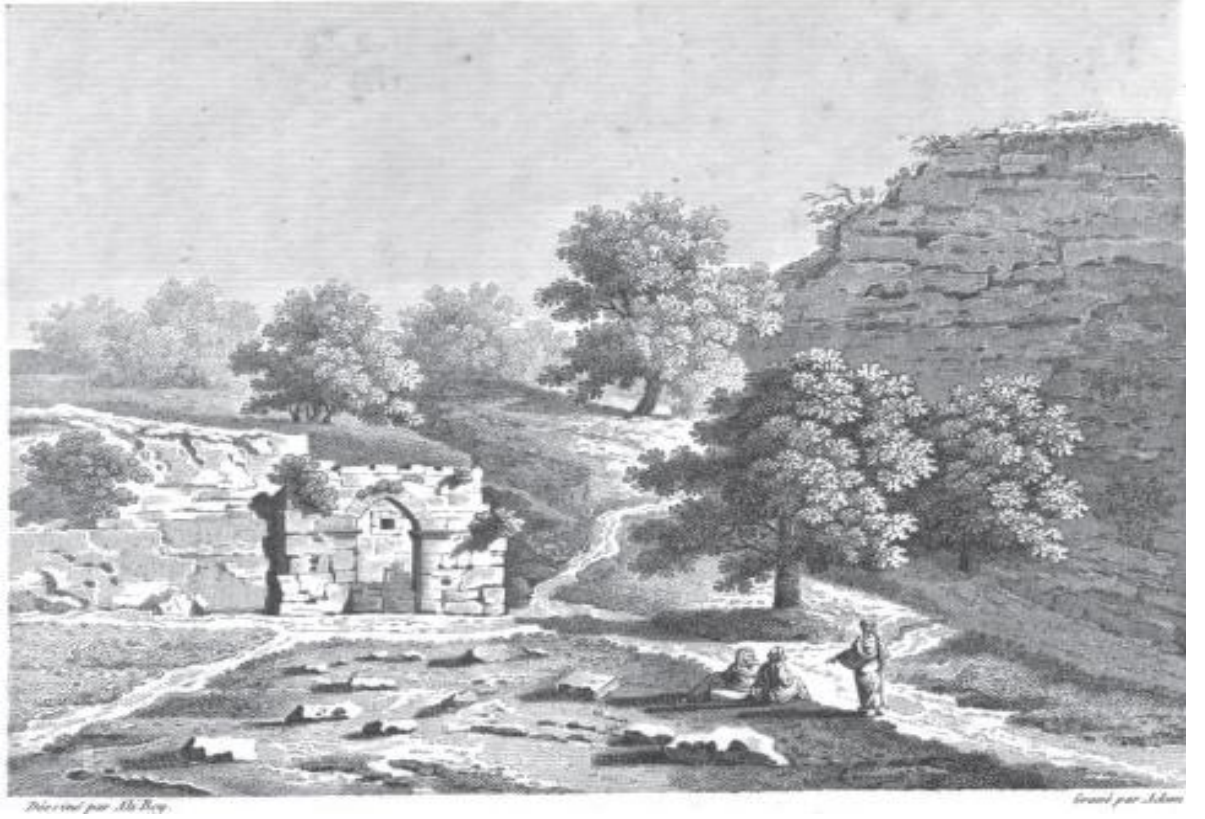
RESİM 9- KAHİRE ŞEHİR KAPISI

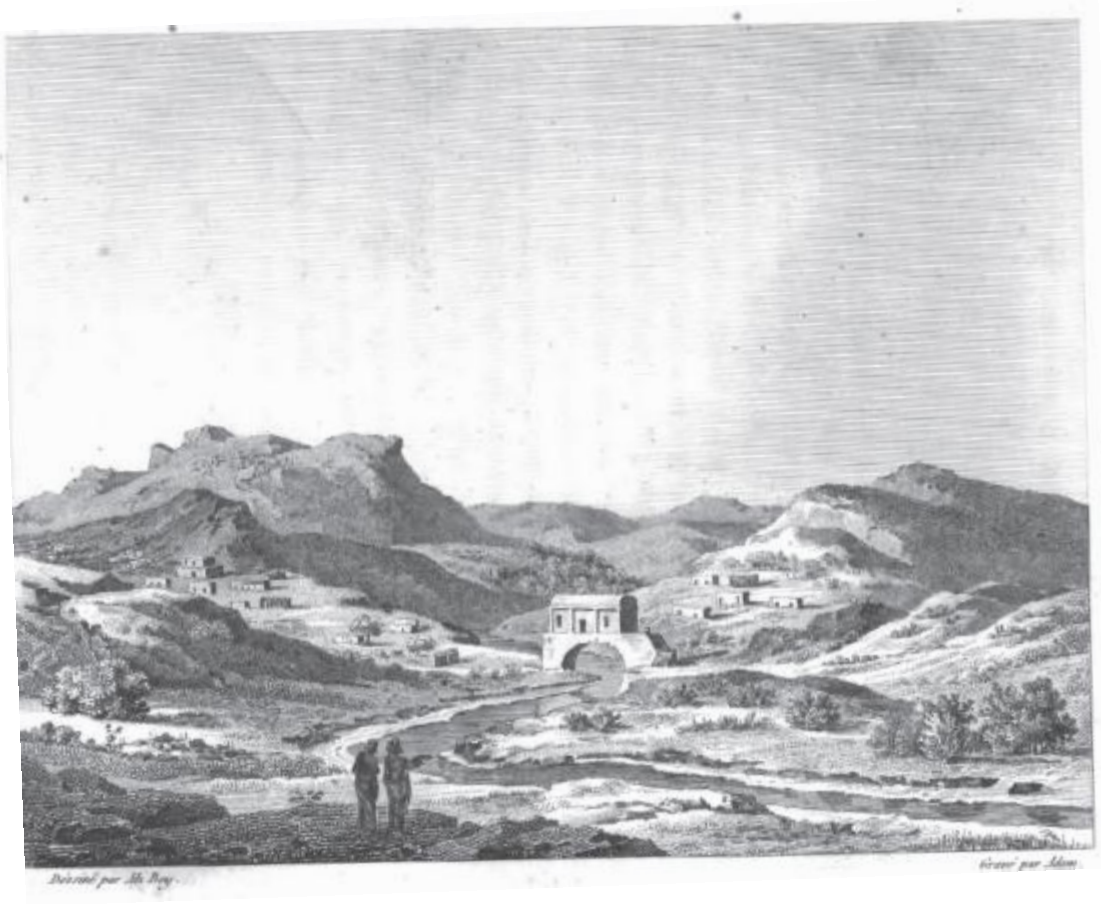
RESİM 10- KLEOPATRA DİKİLİTAŞLARI

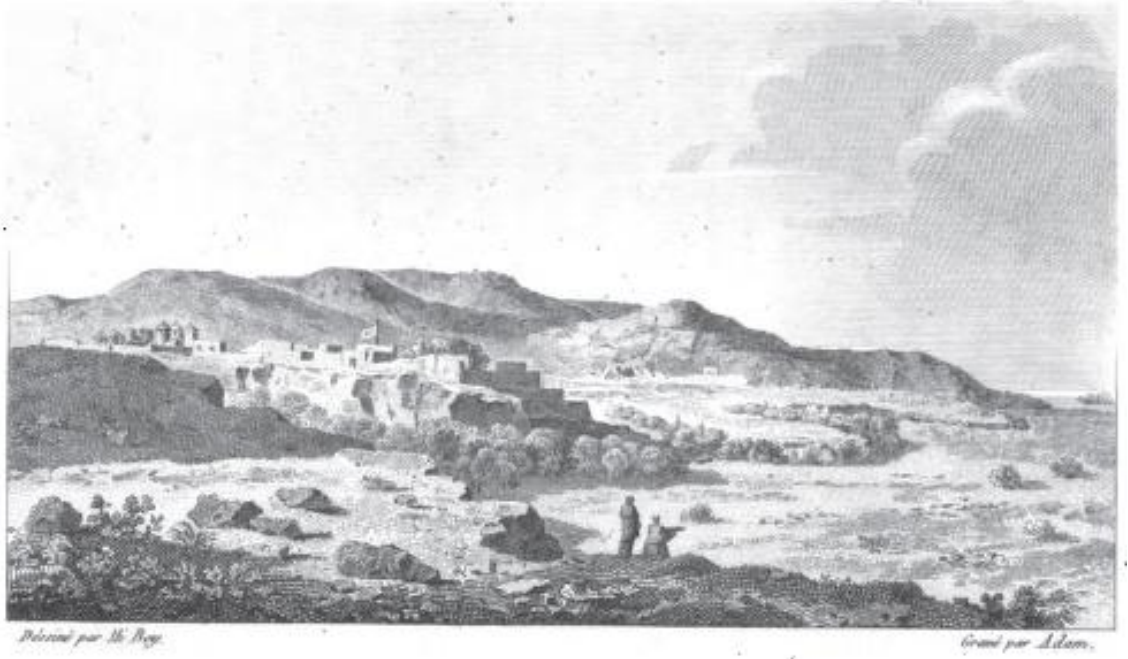
RESİM 11- MISIR VE HİCAZ CİVARINDA YAŞAYAN HAYVANLAR

RESİM 12- PAPHOS DAĞLARINDA BİR ÇEŞME (KIBRIS ADA'SI)

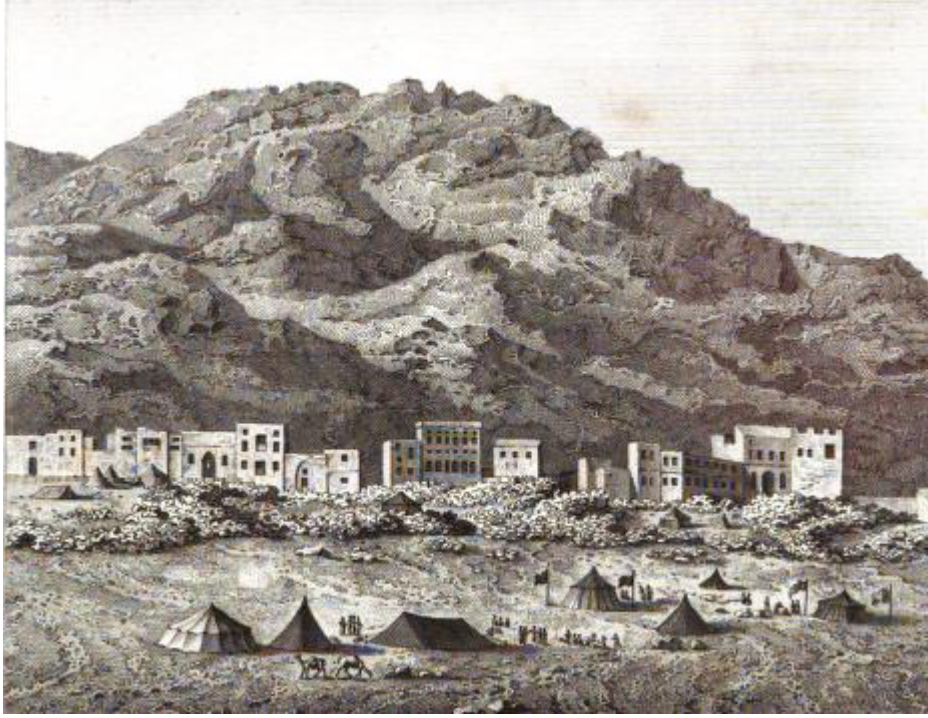
**RESİM 13- KIBRIS ADASI TONGİ KÖYÜ, RUM KÖYÜ (SAĞ
TARAFTA),TÜRK KÖYÜ (SOL TARAFTA)
ST.HELENA KİLİSESİ (KÖPRÜ ÜZERİNDE)**

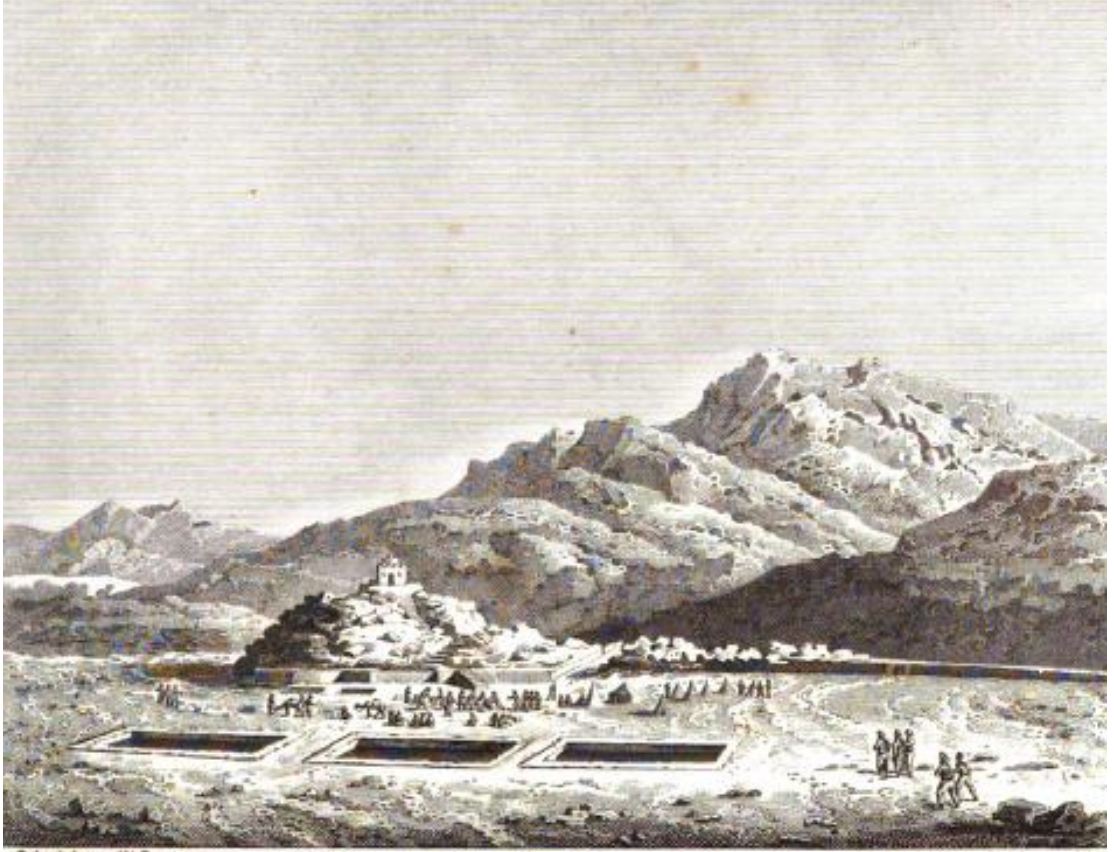
RESİM 14- IEROSCHİPOS KÖYÜ (KIBRIS ADA'SI)

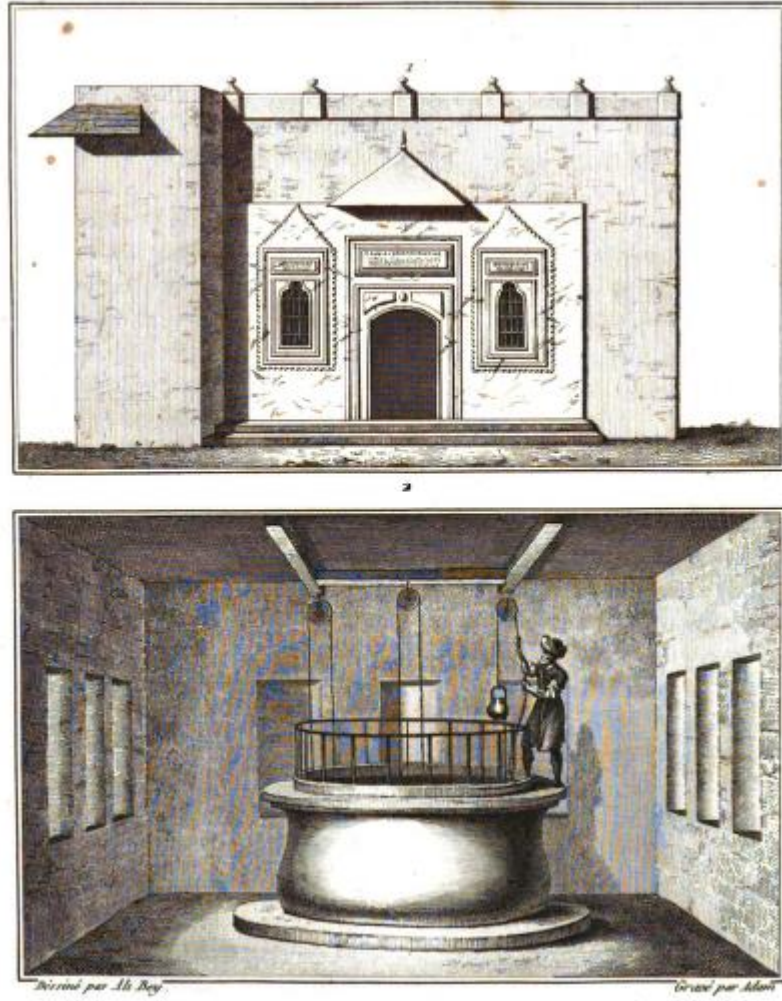
RESİM 15- CEBEL-İ NUR (MEKKE)

RESİM 16- MİNA DAĞI (MEKKE)

RESİM 17- ARAFAT

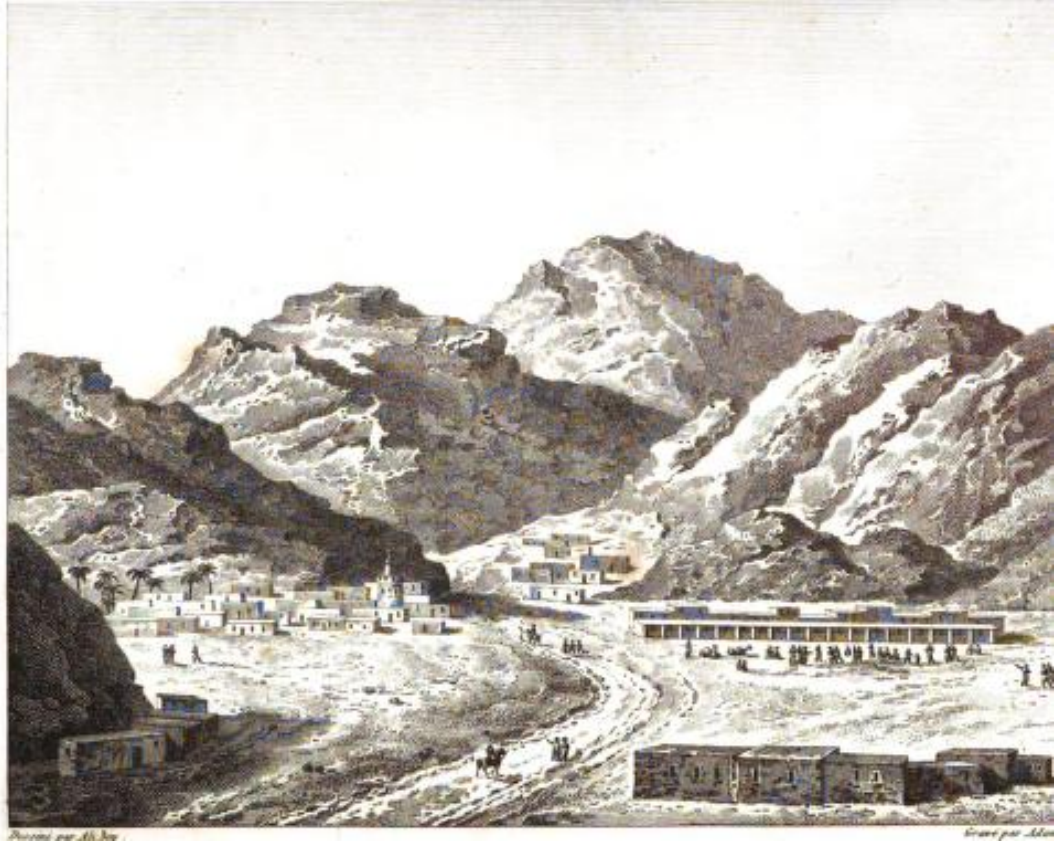
RESİM 18- ZEMZEM KUYUSU VE İÇİNDE BULUNDUĞU YAPI

RESİM 19- SEFA

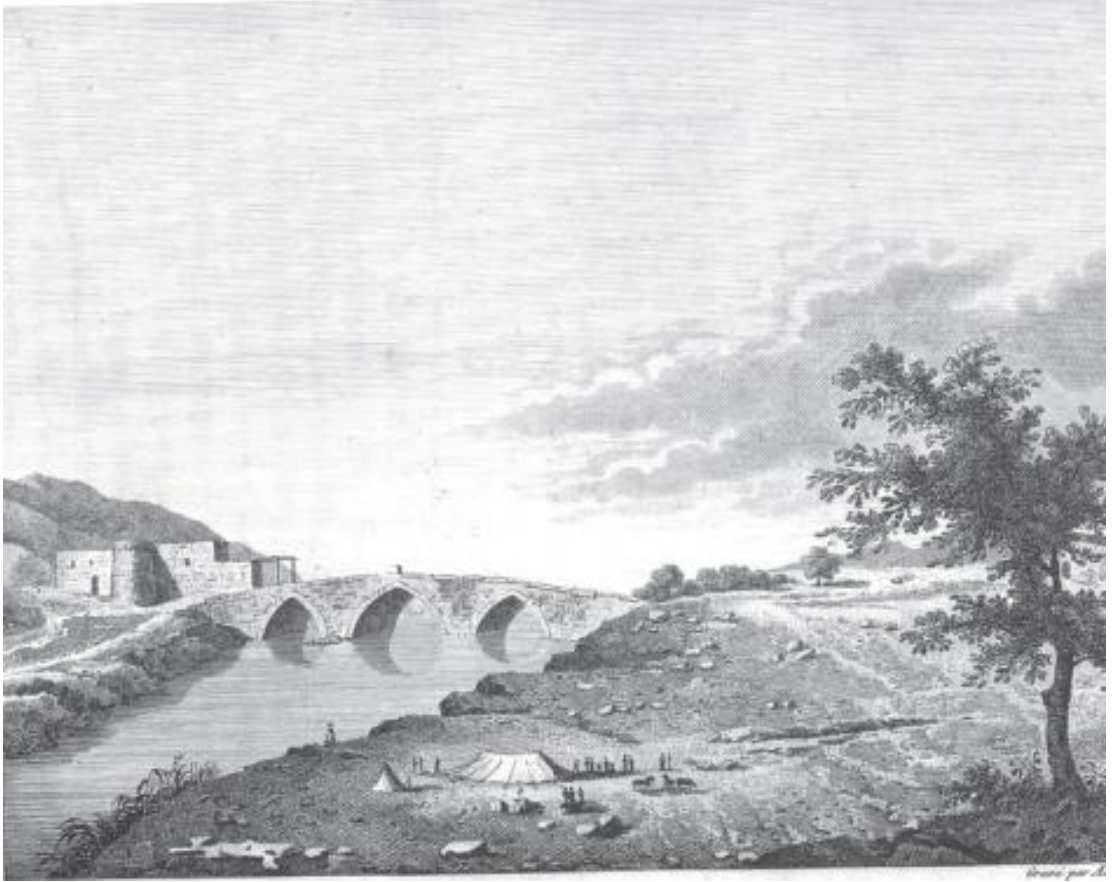
RESİM 20- MERVE

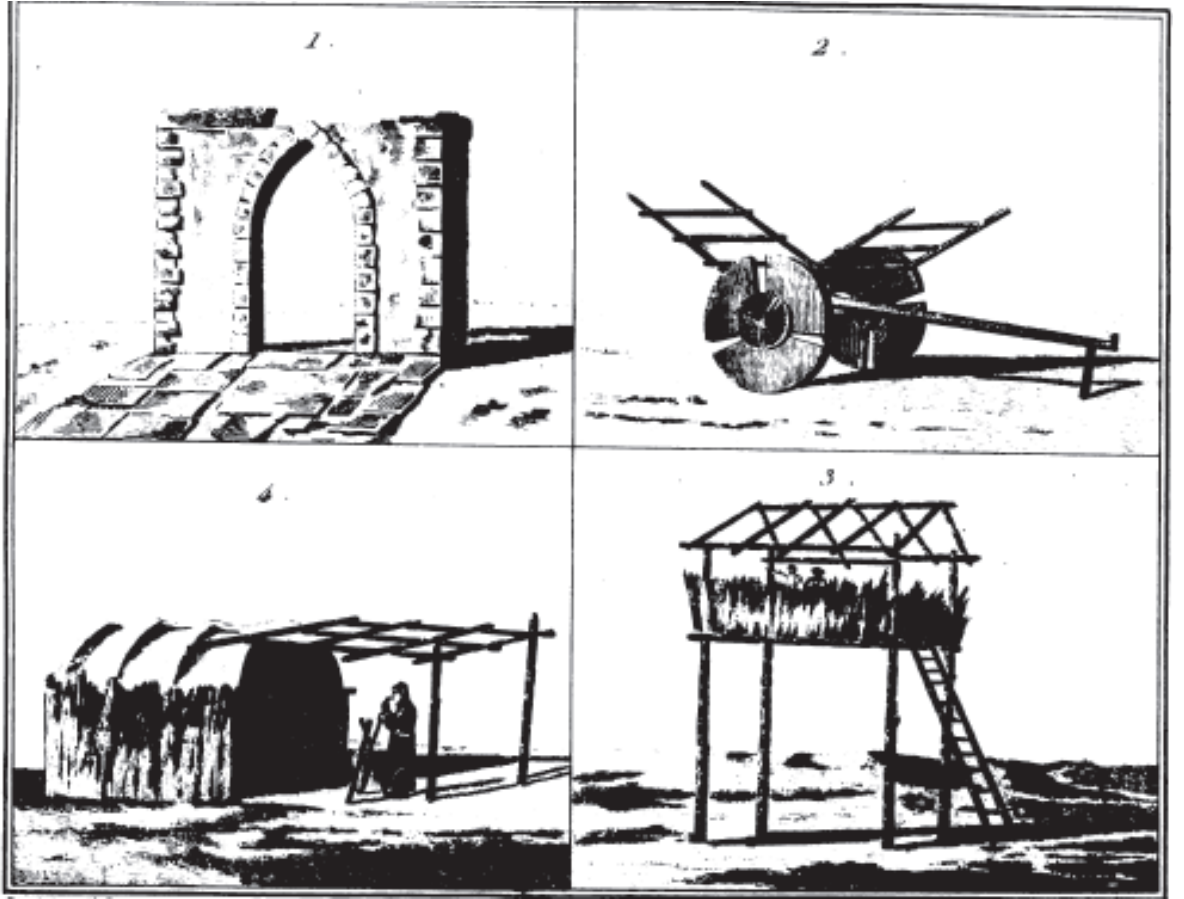
RESİM 21- CİDDE

RESİM 22- TABOR DAĞI

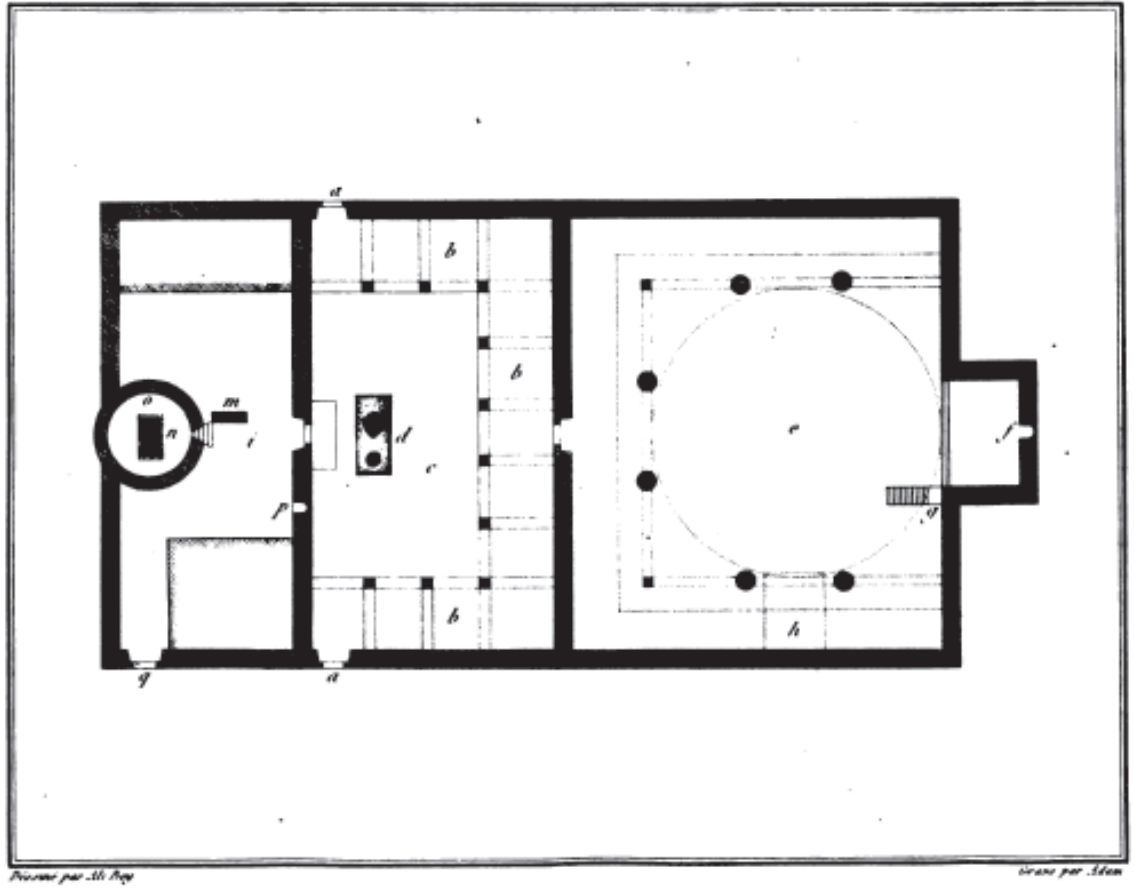
RESİM 23- ÜRDÜN NEHRİ ÜZERİNDE “YAKUP” KÖPRÜSÜ

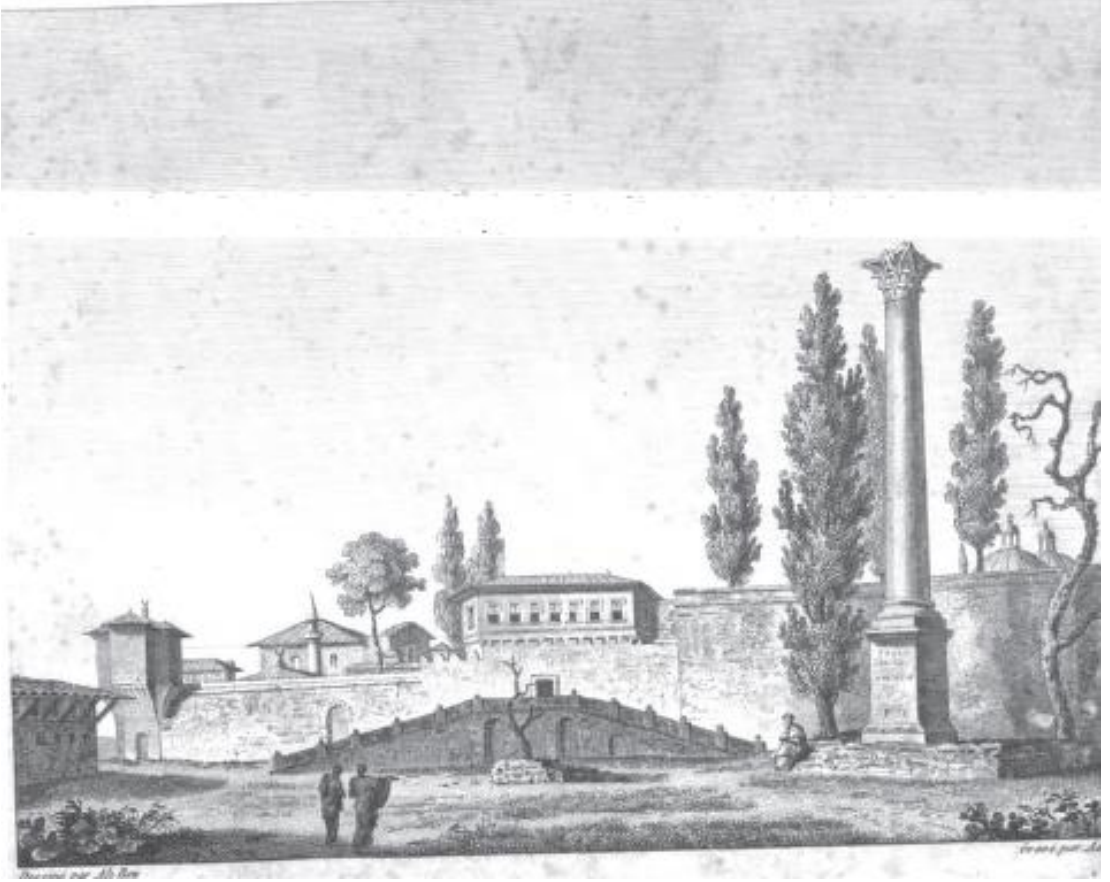
**RESİM 24- TÜRKMEN KÖYÜNDE (TARSUS) 1-TOROS DAĞLARINDA
BULUNAN BİR KEMER, 2- TÜRKMENLERİN KULLANDIĞI KAĞNI
3- TÜRKMEN BARINAĞI, 4- YERDEN YÜKSELTİLMİŞ OTURAK**

RESİM 25- AFYON KALESİ

RESİM 26- EYÜB SULTAN CAMİİ YERLEŞKESİ

RESİM 27- AT MEYDANI VE DİKİLİTAŞ

**RESİM 29–30- İSPANYA / BARCELONA’DA ALİ BEY’İN ADININ
VERİLDİĞİ CADDE
(EL CARRER D’ALİ BEİ- ALİ BEY CADDESİ)**